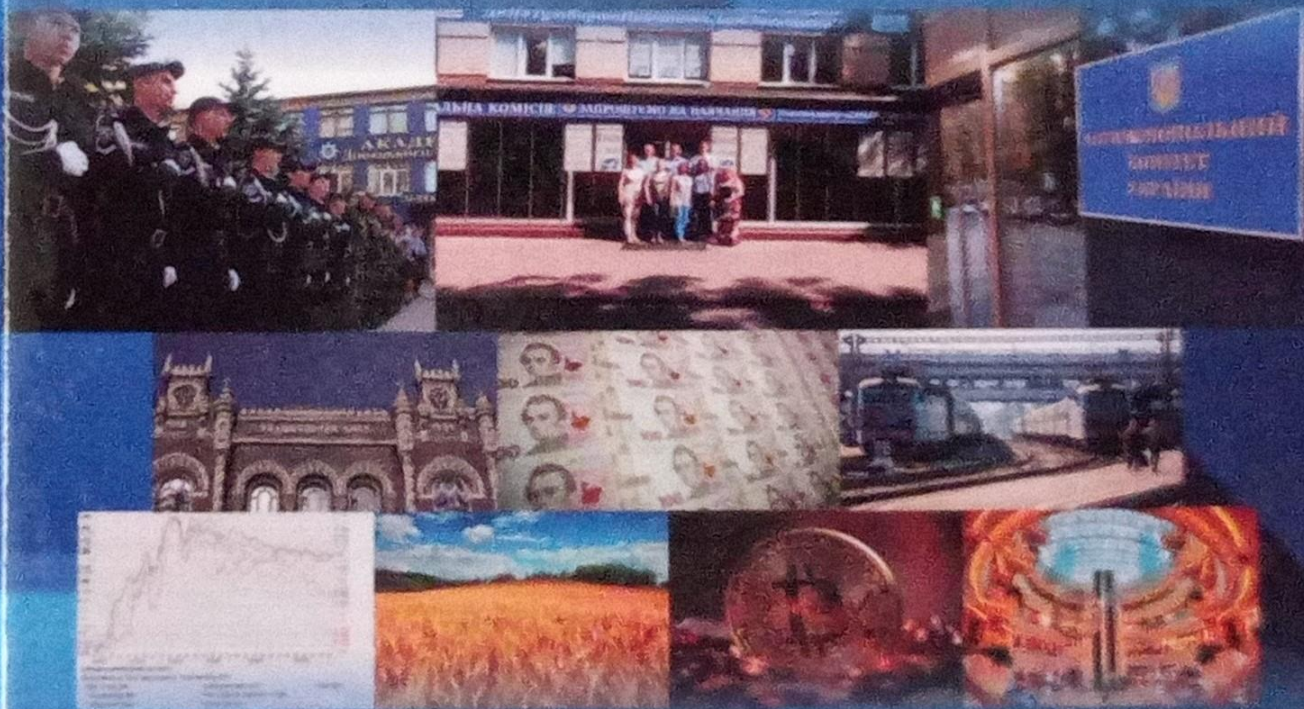

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН ЗА УЧАСТІ ПІДПРИЄМСТВ ВЕЛИКОГО ПРОМИСЛОВОГО РЕГІОНУ

Монографія

*За загальною редакцією
доктора юридичних наук, професора
Б.В. Дерев'янка*

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ

ДОНЕЦЬКИЙ ЮРИДИЧНИЙ ІНСТИТУТ

**ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ
ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН
ЗА УЧАСТІ ПІДПРИЄМСТВ
ВЕЛИКОГО ПРОМИСЛОВОГО РЕГІОНУ**

Монографія

**За загальною редакцією
доктора юридичних наук, професора
Б.В. Деревянка**

Видавництво «Магнолія 2006»

Львів 2020

УДК 346.54:338.45

П 68

**Розповсюдження та
тиражування без офіційного дозволу
видавництва заборонено.**

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Донецького юридичного інституту МВС України
(протокол № 5 від 20 січня 2020 р.)*

Автори

*Деревянко Богдан Володимирович, докт. юрид. наук, професор;
Громенко Юлія Олександрівна, канд. юрид. наук, доцент;
Гузенко Олена Павлівна, канд. екон. наук, доцент;
Іваненко Дмитро Дмитрович, канд. юрид. наук;
Кадала Віталій Віталійович, канд. юрид. наук, доцент;
Роженко Олександра Вікторівна, канд. екон. наук;
Хайлова Тетяна Володимирівна, канд. наук з держ. упр., доцент.*

Рецензенти

*С.О. Гладкий – професор кафедри правознавства Полтавського університету економіки і торгівлі, докт. юрид. наук, професор;
В.С. Котковський – професор кафедри соціально-політичних та економічних дисциплін Криворізького факультету Національного університету «Одеська юридична академія», докт. екон. наук, доцент.*

П 68 Правове регулювання економічних відносин за участі підприємств великого промислового регіону : монографія / Деревянко Б.В., Кадала В.В., Громенко Ю.О., Гузенко О.П., Іваненко Д.Д., Роженко О.В., Хайлова Т.В.; за заг. ред. Б.В. Деревянка. Кривий Ріг : Донецький юридичний інститут МВС України, 2020. 245 с.

У монографії розкрито окремі напрями господарської діяльності, що здійснюється безпосередньо підприємствами великого промислового регіону або за їх участі. Визначено окремі загрози економічній безпеці таких підприємств, у конкуренції на різних ринках, в управлінні такими підприємствами та інші загрози. Запропоновано окремі напрями уникнення несприятливих наслідків економічного прогресу для промислових підприємств сировинної спрямованості виробництва, зокрема у напрямку поглиблення співпраці із банками, агропромисловими та переробними підприємствами, розвитку нових видів діяльності, зокрема в ІТ-сфері, та пропозиції нових послуг, поселенні співпраці із банківськими установами та поліпшення логістики через поглиблення зв'язків із транспортними підприємствами, особливо залізничними перевізниками.

Розрахована на наукових та науково-педагогічних працівників, фахівців органів законодавчої та виконавчої влади, студентів та аспірантів правових та економічних спеціальностей.

ISBN 978-617-574-186-3

© Деревянко Б.В., Кадала В.В., Громенко Ю.О., Гузенко О.П., Іваненко Д.Д., Роженко О.В., Хайлова Т.В., 2020

© «Магнолія 2006», 2020

ЗМІСТ

Вступне слово		4
Глава 1.	Правове регулювання економічних відносин, спрямованих на дотримання положень антимонопольного законодавства підприємствами великого промислового регіону (автор – доцент Ю.О. Громенко)	6
Глава 2.	Правове регулювання захисту економічної безпеки підприємств великого промислового регіону: правовий та управлінський аспект (автор – доцент О.П. Гузенко)	25
Глава 3.	Правове регулювання економічних відносин в агропромисловому комплексі великого промислового регіону в умовах земельної реформи (автор – доцент Д.Д. Іваненко)	72
Глава 4.	Правове регулювання економічних відносин у банківській та фінансовій сферах за участю підприємств великого промислового регіону (автор – доцент Т.В. Хайлова)	95
Глава 5.	Правове регулювання економічних відносин, спрямованих на диверсифікацію та розвиток нових (альтернативних) видів діяльності підприємств великого промислового регіону (автор – професор Б.В. Дерев'янка)	122
Глава 6.	Правове регулювання економічних відносин з управління діяльністю торговельних підприємств великого промислового регіону (автор – доцент О.В. Роженко)	144
Глава 7.	Правове регулювання економічних відносин між підприємствами залізничного транспорту та іншими підприємствами великого промислового регіону (автор – доцент В.В. Кадала)	167
Література		215
Відомості про кафедру господарсько-правових дисциплін Донецького юридичного інституту МВС України та авторський колектив монографії		237

ВСТУПНЕ СЛОВО

У сучасному конкурентному світі великі промислові регіони є осередками економіки, освіти, науки, центри залучення інвестицій та впровадження інновацій. У більшості економічно розвинених держав світу лівова частка ВВП припадає на суб'єкти великого підприємництва у галузях важкої промисловості, фінансового та ІТ-сектору, що працюють у великих промислових регіонах.

Сьогоднішні реалії розвитку людської цивілізації вказують на початок переходу до так званого постіндустріального суспільства, всебічного використання енергії з екологічно чистих джерел замість енергії вуглеводнів, максимально економного використання природних ресурсів (особливо невідновлювальних) та зниження потреби у людській праці. Така ситуація ставить завдання перед власниками та керівниками підприємств промислового регіону уже сьогодні планувати свою діяльність із перепрофілювання діяльності завтра. Можливо тому у великих промислових регіонах України крім видобутку вугілля та газу, каміння і руди, виплавки металів за технологіями XIX-XX століть одночасно розвиваються та запроваджуються технології із генерування енергії Сонця та вітру, виготовлення високоточної апаратури, літаків, продукції з призначенням для космічного використання, медичних приладів, розробляються складні комп'ютерні програми, патентуються нові лікарські засоби, активно працює банківська сфера, поліпшується транспортна і громадська інфраструктура тощо. Великий промисловий регіон не можна розглядати лише як умовний депресивний центр металургійного виробництва. Велика кількість людей із різноманітною та різногалузєвою освітою спроможна генерувати різноманітні ідеї та реалізовувати проекти у будь-яких сферах сучасної економіки. І ми це бачимо на прикладі багатьох великих промислових міст та регіонів України і світу.

Відносини, в яких беруть участь підприємства великих промислових регіонів, врегульовуються нормами Господарського кодексу України, Цивільного кодексу України та спеціальних законодавчих і підзаконних актів. Проте нові види діяльності, що можуть здійснюватися підприємствами великих промислових регіонів, а також нові види послуг, що можуть ними надаватися, потребують додаткового врегулювання різноманітним господарським законодавством України. Крім цього, українське законодавство повинно ефективніше захищати інвесторів та підприємства від протиправних посягань

на їх майно та органи управління, а також від наслідків періодичних економічних криз. Пошуку таких засобів захисту присвячені глави монографії.

Автори монографії – доктор юридичних наук, професор Б.В. Деревянко та доценти – кандидати юридичних наук: В.В. Кадала, Ю.О. Громенко, Д.Д. Іваненко; кандидати економічних наук: О.П. Гузенко, О.В. Роженко; кандидат наук з державного управління Т.В. Хайлова – всебічно дослідили основні напрями діяльності за участі підприємств великих промислових регіонів. Автори висловлюють щире подяку рецензентам – докторам наук С.О. Гладкому та В.С. Котковському за проведені рецензування та вказані неточності і недоліки.

Актуальність та важливість проведеного дослідження зумовлюється тим, що окремі результати дослідження дозволяють усувати загальнотеоретичні неточності та неузгодженості у правових та економічних науках, а також заповнювати законодавчі прогалини в частині удосконалення практики господарювання підприємств великих промислових регіонів як основи економіки держави.

Монографію присвячено 15-тирічному ювілею кафедри господарсько-правових дисциплін ДЮІ МВС України.

Б.В. Деревянко,
професор кафедри господарсько-правових дисциплін
Донецького юридичного інституту України,
доктор юридичних наук, професор

ГЛАВА 1.

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН, СПРЯМОВАНИХ НА ДОТРИМАННЯ ПОЛОЖЕНЬ АНТИМОНОПОЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА ПІДПРИЄМСТВАМИ ВЕЛИКОГО ПРОМИСЛОВОГО РЕГІОНУ

Вступ

Як елемент правового статусу підприємства, право на участь у конкуренції обумовлене дією принципу свободи підприємницької діяльності – «дозволено все, що не заборонено законом». Завдяки існуванню цього принципу держава не тільки визначає міру можливої поведінки учасника ринку, але й окреслює простір особистої поведінки з метою реалізації власного інтересу. Однак право безнадійно забезпеченого захисту перетворюється у зведення декларативних приписів і нереальних суб'єктивних можливостей [246, с. 59, 207]. Тому для забезпечення захисту інтересів суб'єктів господарювання в умовах ринку держава, через використання законодавчої, виконавчої та судової гілок влади, бере суб'єктивне юридичне право особи на підприємницьку діяльність під свою охорону.

Обов'язок держави у підтримці економічного порядку в суспільстві зумовлює її обов'язок здійснювати певною мірою керівництво економікою [122]. Невід'ємним елементом останнього є інститут антимонопольного регулювання.

Доктринально антимонопольне регулювання визначається як цілеспрямована державна діяльність, що здійснюється на основі та в межах допустимих чинним законодавством, по встановленню та реалізації правил ведення економічної діяльності на товарних ринках з метою захисту добросовісної конкуренції та забезпечення ефективності ринкових відносин [239, с. 19].

Історія українського антимонопольного законодавства України нараховує небагато часу. Перший нормативно-правовий акт, який регулював конкурентні відносини, – Закон України «Про обмеження монополізму і недопущення недобросовісної конкуренції у підприємницькій діяльності» [197] – був прийнятий у 1992 році, у 1993 – Закон України «Про Антимонопольний комітет України» [180], у 1996 році приймається Закон «Про захист від недобросовісної конкуренції» [189], наступним кроком стало прийняття Закону України «Про

природні монополії» (2000 р.) [203] і у 2001 році було прийнято майже основний акт українського конкурентного законодавства – Закон України «Про захист економічної конкуренції» [190]. Також значним досягненням стало прийняття у 2003 році Господарського кодексу України [49], глава 3 якого регулює обмеження монополізму та захист суб'єктів господарювання і споживачів від недобросовісної конкуренції.

Як зазначено у Концепції Загальнодержавної програми розвитку конкуренції на 2014-2024 роки [206], невід'ємними складовими антимонопольно-конкурентної політики є виконання центральними та місцевими органами виконавчої влади, державними органами, що здійснюють регулювання в окремих сферах діяльності, та органами місцевого самоврядування комплексу заходів, спрямованих на розвиток конкуренції, її захист і обмеження монополізму.

Основи політики захисту і розвитку конкуренції закладені в Конституції України. В ч. 2 ст. 42 Основного Закону України визначено, що «Держава забезпечує захист конкуренції у підприємницькій діяльності. Не допускаються зловживання монопольним становищем на ринку, неправомірне обмеження конкуренції та недобросовісна конкуренція. Види і межі монополії визначаються законом» [120].

Характеризуючи сучасну політику захисту і розвитку конкуренції, можна говорити про два її взаємопов'язаних аспекти. У широкому розумінні державна політика захисту і розвитку конкуренції є комплексом заходів, які реалізуються у всіх сферах економіки і напрямах державної політики та спрямовані на створення проконкурентних засад функціонування економіки, сприяння конкуренції методами державної промислової, бюджетної, податкової політики. У вузькому значенні державна політика захисту та розвитку конкуренції означає антимонопольне регулювання, яке перш за все спрямовано на припинення антиконкурентних дій і значно менше – на попередження таких дій.

Н.М. Корчак безпосереднім предметом інституту антимонопольного регулювання називає поведінку суб'єкта господарювання, який займає монопольне становище на ринку або володіє ринковою владою, тобто має здатність у певній мірі контролювати ринок, та інституційна структура економіки на предмет економічної концентрації. І зазначає, що предмет інституту антимонопольного регулювання з економічної точки зору характеризують дві групи відносин: 1) відносини, які пов'язані з монополістичною діяльністю суб'єктів господарювання на товарних ринках

України; 2) відносини в сфері антимонопольного контролю за економічною концентрацією, тобто антимонопольного контролю за структурою ринку в цілому [122].

Антимонопольне регулювання діяльності підприємств великого промислового регіону передбачає реалізацію державою наступних охоронних функцій:

припинення антиконкурентних узгоджених дій суб'єктів господарювання;

припинення зловживання монопольним (домінуючим) становищем суб'єкта господарювання на ринку;

припинення антиконкурентних дій органів влади, органів місцевого самоврядування та органів організаційно-господарського управління та контролю;

контроль за економічною концентрацією.

1.1. Правове регулювання економічних відносин, спрямованих на припинення антиконкурентних узгоджених дій підприємств великого промислового регіону

Конкурентна поведінка підприємств на товарному ринку може спричиняти ризики отримання негативних фінансових результатів. Для мінімізації або виключення таких ризиків суб'єкти господарювання інколи координують свою діяльність. Така координація може полягати у будь-якій узгодженій поведінці (як дії, так і бездіяльності) підприємств, зокрема, укладенні ними угод у будь-якій формі, прийнятті об'єднаннями рішень у будь-якій формі, утворенні суб'єкта господарювання, метою чи наслідком створення якого є координація конкурентної поведінки між суб'єктами господарювання, що створили зазначений суб'єкт господарювання, або між ними та новоствореним суб'єктом господарювання.

Відповідно до ст. 5 Закону України «Про захист економічної конкуренції» [190]: «Узгодженими діями є укладення суб'єктами господарювання угод у будь-якій формі, прийяття об'єднаннями рішень у будь-якій формі, а також будь-яка інша погоджена конкурентна поведінка (діяльність, бездіяльність) суб'єктів господарювання. Узгодженими діями є також створення суб'єкта господарювання, об'єднання, метою чи наслідком створення якого є координація конкурентної поведінки між суб'єктами господарювання, що

створили зазначений суб'єкт господарювання, об'єднання, або між ними та новоствореним суб'єктом господарювання, або вступ до такого об'єднання».

Із наведеного випливає, що зміст узгоджених дій полягає в узгодженні суб'єктами господарювання своєї конкурентної поведінки, яка може виступати як діяльність, тобто вчинення певних дій, так і як бездіяльність, тобто утримання від певних дій. Відмова суб'єктів господарювання від самостійності при прийнятті рішень у процесі зазначеного змагання розуміється як «узгодження». Такий висновок підтверджується і судовою практикою, зокрема, у постанові Східного апеляційного господарського суду по справі № 922/1679/18 викладено позицію, згідно з якою формами такого узгодження можуть бути як прямо зазначені в Законі укладання угод, прийняття рішень об'єднаннями суб'єктів господарювання, так і будь-яка інша погоджена конкурентна поведінка [177].

Таким чином, поняття «узгоджені дії» є узагальненим терміном, який охоплює «угоди», «рішення» та «іншу погоджувальну поведінку (діяльність чи бездіяльність)» [119, с. 110].

Відповідно до ч. 1 ст. 6 Закону «Про захист економічної конкуренції»: «Антиконкурентними узгодженими діями є узгоджені дії, які призвели чи можуть призвести до недопущення, усунення чи обмеження конкуренції». Отже, законодавством встановлено генеральну заборону всіх узгоджених дій, які впливають або можуть негативно впливати на конкуренцію.

С.С. Валітов розкриває наслідки антиконкурентних узгоджених дій таким чином: «Недопущення конкуренції передбачає створення такої ситуації, коли підвищуються бар'єри входження на ринок потенційних конкурентів або створюються умови, відповідно до яких суб'єкти господарювання, що працюють на одному ринку з об'єктивних причин, не конкурують. У цьому випадку недопущення конкуренції може мати місце на тому ринку, на якому конкуренції не було. Під усуненням конкуренції необхідно розуміти повне або суттєве припинення змагальності між конкурентами, внаслідок чого покупці (продавці) позбавляються можливості вибирати між продавцями (покупцями). Обмеження конкуренції відбувається у разі зменшення впливу визначених для конкуренції чинників, внаслідок виникнення або посилення у відповідних суб'єктів господарювання ринкової влади, яке характеризується у кожному конкретному випадку відповідними якісними і кількісними показниками» [24, с. 100].

В ч. 2 ст. 6 Закону України «Про захист економічної конкуренції» визначений перелік заборонених видів антиконкурентних узгоджених дій між суб'єктами господарювання, які стосуються:

- 1) встановлення цін чи інших умов придбання або реалізації товарів;
- 2) обмеження виробництва, ринків товарів, техніко-технологічного розвитку, інвестицій або встановлення контролю над ними;
- 3) розподілу ринків чи джерел постачання за територіальним принципом, асортиментом товарів, обсягом їх реалізації чи придбання, за колом продавців, покупців або споживачів чи за іншими ознаками;
- 4) спотворення результатів торгів, аукціонів, конкурсів, тендерів;
- 5) усунення з ринку або обмеження доступу на ринок (вихід з ринку) інших суб'єктів господарювання, покупців, продавців;
- 6) застосування різних умов до рівнозначних угод з іншими суб'єктами господарювання, що ставить останніх у невідгідне становище в конкуренції;
- 7) укладення угод за умови прийняття іншими суб'єктами господарювання додаткових зобов'язань, які за своїм змістом або згідно з торговими та іншими чесними звичаями в підприємницькій діяльності не стосуються предмета цих угод;
- 8) суттєвого обмеження конкурентоспроможності інших суб'єктів господарювання на ринку без об'єктивно виправданих на те причин.

Цей перелік не є вичерпним, отже, справедливим є твердження О.С. Каштанова, що перелік антиконкурентних узгоджених дій, який міститься в ч. 2 та ч. 3 ст. 6 Закону «Про захист економічної конкуренції», має допоміжне значення стосовно загальної заборони, зазначеної в ч. 1 ст. 6 Закону, тому органи Антимонопольного комітету України не зв'язані у своїх рішеннях цим переліком [107, с. 47]. Протягом останніх років набули поширення порушення права промислової власності [114]. Особливо страждають від дій порушників великі металургійні підприємства, що намагаються запроваджувати у роботу новітні технології виготовлення кінцевої продукції та підвищення її якості [114, с. 134].

Згідно зі ст. 30 Господарського кодексу України (далі – ГК України) неправомірними угодами між суб'єктами господарювання визнаються угоди або погоджені дії, спрямовані на:

- встановлення (підтримання) монопольних цін (тарифів), знижок, надбавок (доплат), націнок;

розподіл ринків за територіальним принципом, обсягом реалізації чи закупівлі товарів, їх асортиментом або за колом споживачів чи за іншими ознаками – з метою їх монополізації;

усунення з ринку або обмеження доступу до нього продавців, покупців, інших суб'єктів господарювання [49].

Згідно з позицією Вищого господарського суду України, викладеною в п. 8 постанови Пленуму Вищого господарського суду України від 26.12.2011 р. № 15, при визначенні узгоджених дій антиконкурентними слід враховувати, що: 1) наявність або відсутність складу порушення у вигляді антиконкурентних узгоджених дій не пов'язується виключно з тим, чи займає певний суб'єкт господарювання монопольне (домінуюче) становище на ринку; 2) для кваліфікації дій (бездіяльності) суб'єктів господарювання на ринку товарів як антиконкурентних узгоджених дій у вигляді схожих дій (бездіяльність) на ринку товару (і які призвели чи можуть призвести до недопущення, усунення чи обмеження конкуренції) не вимагається обов'язкове встановлення та доведення факту чи фактів формального узгодження зазначених дій, в тому числі укладення відповідної угоди (угод) [186].

За вчинення антиконкурентних узгоджених дій законодавством України передбачена можливість застосування до суб'єктів господарювання господарсько-управлінських (штрафних), компенсаційних та конфіскаційних заходів [262, с. 15].

Господарсько-правова відповідальність за вчинення антиконкурентних узгоджених дій полягає у застосуванні до порушників заходів такої відповідальності. На законодавчому рівні перелік таких заходів визначений положеннями глави 28 ГК України та Законом України «Про захист економічної конкуренції» і передбачає можливість застосування трьох видів господарських санкцій, а саме: відшкодування збитків, вилучення незаконно одержаного прибутку (доходу) та штраф.

Аналіз загальної кількості припинених Антимонопольним комітетом України у 2018 році порушень демонструє, що близько 20 % припинених порушень склали саме антиконкурентні узгоджені дії, майже всі вони стосувалися спотворення результатів торгів, аукціонів, конкурсів, тендерів (ч. 2 п. 4 ст. 6 Закону України «Про захист економічної конкуренції») [89, с. 239-240].

1.2. Правове регулювання економічних відносин, спрямованих на припинення зловживання монополієм (домінуючим) становищем суб'єкта господарювання на ринку

Розвиток ринкових відносин, як справедливо стверджує В.М. Грудницький, супроводжується різними негативними явищами, поміж яких можна виокремити зловживання ринковою владою, що призводить до порушення балансу інтересів учасників господарських відносин [57, с. 100].

Законодавством України заборонені будь-які зловживання монополієм (домінуючим) становищем на ринку, зокрема, у ч. 3 ст. 13 Закон України «Про захист економічної конкуренції» закріплено, що зловживання монополієм (домінуючим) становищем на ринку забороняється і тягне за собою відповідальність. Відповідно до ст. 50 Закону України «Про захист економічної конкуренції» зловживання монополієм (домінуючим) становищем на ринку є одним із видів порушень законодавства про захист економічної конкуренції.

На думку С.С. Валітова, ч. 1 ст. 13 Закону України «Про захист економічної конкуренції» є генеральною заборонаю для всіх випадків зловживання монополієм (домінуючим) становищем суб'єктами господарювання [24, с. 74]. Вона містить загальну норму, яка забороняє суб'єкту господарювання, який займає монополієне (домінуюче) становище, вчиняти дії чи бездіяльність, що призвели або можуть призвести до недопущення, усунення чи обмеження конкуренції, або ущемлення інтересів інших суб'єктів господарювання чи споживачів, які були б неможливими за умов існування значної конкуренції на ринку. Частиною 2 ст. 13 Закону України «Про захист економічної конкуренції» наведений конкретний перелік видів зловживання монополієм (домінуючим) становищем.

Що ж стосується наукового підходу до питання віднесення зловживання домінуючим становищем до різновиду зловживання правом, то в юридичній літературі є ряд різних точок зору.

Деякі автори характеризують зловживання домінуючим становищем як форму зловживання правом. Наприклад, О.О. Поротікова відносить зловживання монополієм становищем до однієї із форм зловживання правом, називає її зловживання правом стосовно конкурентних відносин. На відміну від зловживань в інших соціальних відносинах, де вони мають окремі і приватний характер, в конкурентному середовищі зловживання правами зачіпає одночасно права і інтереси невизначеного кола осіб (споживачів), набуває характер, згубний для суспільства в цілому [176, с. 39].

В.П. Грибанов вважав, що поняття «зловживання правом» може бути використано лише тоді, коли суб'єкт володіє певним суб'єктивним правом. У тих випадках, коли особа вчиняє будь-які дії, які не основані на суб'єктивному праві, говорити про зловживання правом не можна. Саме поняття «зловживання правом» вже говорить про те, що подібного роду дії можуть бути пов'язані не з змістом права, а з процесом його реалізації. Про зловживання правом мова може йти у випадку, коли уповноважений суб'єкт, діє в межах належного йому суб'єктивного права, в рамках тих можливостей, які складають зміст даного права, використовує такі форми його реалізації, які виходять за встановлені законом рамки здійснення права. Межі здійснення прав, на думку В.П. Грибанова, визначаються в законодавстві: суб'єктивними межами (визначеними рамками дієздатності); часовими межами (визначеними термінами здійснення права); вимогою здійснювати суб'єктивні права у відповідності з їх призначенням; регламентацією способів здійснення права (способи реалізації майна: продаж, дарування тощо); наданими особі засобами примусового здійснення або захисту належного йому суб'єктивного права (підвідомчість спорів). Протиправним такий вихід за встановлені законом межі слід вважати в тому випадку, коли уповноважена особа використовує недозволені конкретні форми поведінки в рамках дозволеного їй законом загального типу поведінки [51, с. 43-55].

Таким чином, в якості критеріїв зловживання правом наводяться:

- наявність суб'єктивного права;
- його реалізація не у відповідності з загальними принципами права;
- вчинення діяння свідомо, але ступінь усвідомлення може бути різною.

Але й ця концепція неодноразово піддавалася критиці. Так, у літературі висловлювалася точка зору, згідно з якою саме існування поняття "межі здійснення права" досить сумнівне. Сама ж концепція зловживання правом немає ніякого практичного значення, оскільки будь-яке правопорушення можна представити як зловживання якимсь правом [167, с. 44-47].

Таким чином, одна група дослідників вважає, що зловживання монопольним (домінуючим) становищем неможна розуміти як форму зловживання правом. Заборона зловживання монопольним (домінуючим) становищем виражається в зобов'язанні суб'єкта господарювання утриматися від вчинення дій антиконкурентної спрямованості, перерахованих у ст. 13 Закону України «Про захист економічної конкуренції», оскільки заборони, як і позитивні зобов'язання, виражаються в юридичних обов'язках, але пасивного змісту, тобто в зобов'язаннях утримуватися від вчинення певних дій [6, с. 352].

С. Парашук вважає, що заборони на здійснення монополістичної діяльності не потрібно відносити до зловживання правом, оскільки заняття суб'єктом підприємницької діяльності домінуючого становища на ринку свідчить не про наявність особливого права, а про існування певної економічної ситуації (домінування, монополії), що передбачає відповідний правовий режим (державний контроль) [166, с. 157].

Сама наявність монопольного (домінуючого) становища на ринку завжди означає обмеження конкуренції, і в цьому сенсі не є бажаною для конкурентних відносин. Але держава не може взагалі заборонити підприємцям займати таке становище, оскільки воно в певних випадках економічно неминуче. Тому конкретні заборони, які покладено на осіб, що займають домінуюче становище, не є зловживання правом, так як останнє означає порушення загальних принципів, передбачених загальними нормами (наприклад, заборона вчиняти дії виключно з наміром заподіяти шкоду іншим особам, а також дії, які суперечать вимогам доброчесності, розумності і справедливості, якщо конкретні заборони не встановлені спеціальними нормами) [166, с. 158-159].

Слід зазначити, що ч. 2 ст. 13 Закону містить невичерпний перелік видів зловживання монопольним (домінуючим) становищем.

Досліджуючи монопольне (домінуюче) становище суб'єктів господарювання, В.М. Грудницький виокремлює критерії зловживання монопольним (домінуючим) становищем [56, с. 137], зокрема, ними є такі: 1) суб'єкт господарювання повинен займати домінуюче становище на ринку відповідного товару. При цьому сам факт монопольного (домінуючого) становища на ринку не є правопорушенням. За сформованою позицією Вищого господарського суду України, обов'язок з доведення в суді факту зайняття суб'єктом господарювання монопольного (домінуючого) становища на ринку покладається на Антимонопольний комітет України або його територіальне відділення, яке є стороною у справі [186, п. 15.4.]; 2) результатом діяльності суб'єкта господарювання є (може бути) недопущення, обмеження або усунення конкуренції.

Дослідник пропонує визначити зловживання монопольним (домінуючим) становищем таким чином: «зловживання монопольним (домінуючим) становищем – протиправна поведінка суб'єкта господарювання або групи суб'єктів господарювання, що займають монопольне (домінуюче) становище на ринку, шляхом використання ринкової влади, яка призводить або може призвести до недопущення, усунення чи обмеження конкуренції або ущемлення інтересів інших учасників ринкових відносин [56, с. 139].

У статті 29 Господарського кодексу України визначено п'ять видів заборон зловживання монопольним (домінуючим) становищем на ринку, а саме:

- нав'язування таких умов договору, які ставлять контрагентів у нерівне становище, або додаткових умов, що не стосується предмета договору, включаючи нав'язування товару, не потрібного контрагенту;
- обмеження або припинення виробництва, а також вилучення товарів із обороту з метою створення або підтримки дефіциту на ринку чи встановлення монопольних цін;
- інші дії, вчинені з метою створення перешкод доступу на ринок (виходу з ринку) суб'єктів господарювання;
- встановлення монопольно високих чи дискримінаційних цін (тарифів) на свої товари, що призводить до порушення прав споживачів або обмежує права окремих споживачів;
- встановлення монопольно низьких цін (тарифів) на свої товари, що призводить до обмеження конкуренції.

Щодо вказаних видів зловживання монопольним (домінуючим) становищем, то слушним є зауваження С.С. Валітова, що перші три види зловживань не прив'язані до наслідків, які можуть наступити на ринку, тобто обмеження, недопущення або усунення конкуренції або ущемлення прав споживачів, що ускладнює процедуру доказування [24, с. 67].

Останні два види цінових зловживань у порівнянні зі спеціальним законодавством (Законом України «Про захист економічної конкуренції») мають конкретний характер, деталізують види порушень, а має бути навпаки, норми Господарського кодексу України повинні мати загальний характер по відношенню до норм спеціального конкурентного законодавства. До того ж, як зауважує С.С. Валітов, зазначені види зловживань монопольним (домінуючим) становищем вказують на конкретні форми дії домінуючих суб'єктів. При цьому поза увагою залишається те, що не тільки дії домінуючого суб'єкта можуть призвести до зловживання, але, як свідчить практика, і бездіяльність монополіста призводить до ущемлення прав споживачів або обмеження конкуренції. У зв'язку з цим, дослідник пропонує у ГК України закріпити загальну заборону на всі дії чи бездіяльність суб'єкта господарювання, що займає монопольне (домінуюче) становище на ринку, які призвели або можуть призвести до недопущення, усунення чи обмеження конкуренції або ущемлення інтересів інших суб'єктів господарювання чи споживачів, які були б

неможливими за умови існування значної конкуренції на ринку, а перелік заборон закріпити на рівні спеціального закону [24, с. 68].

За характером спрямованості зловживання монополієм (домінуючим) становищем можна кваліфікувати на цінові, договірні та створення перешкод для конкурентів.

Ціновими зловживаннями є такі:

- встановлення таких цін, які неможливо було б встановити за умов існування значної конкуренції на ринку – встановлення монополієм цін (монополієм високих або монополієм низьких [35, с. 360-361]);
- застосування різних цін до рівнозначних угод з суб'єктами господарювання, продавцями чи покупцями без об'єктивно виправданих на те причин – встановлення дискримінаційних цін.

До договірних зловживань належать наступні:

- обумовлення укладення угод прийняттям суб'єктом господарювання додаткових зобов'язань, які за своєю природою або згідно з торговими або чесними звичаями у підприємницькій діяльності не стосуються предмету договору;
- встановлення інших умов придбання або реалізації товару, які не можливо було б встановити за умов існування значної конкуренції на ринку;
- застосування різних умов до рівнозначних угод з суб'єктами господарювання, продавцями чи покупцями без об'єктивно виправданих на те причин.

Створенням перешкод для конкурентів є такі зловживання, метою яких є набуття незаконних переваг у конкурентів на певному товарному ринку, зокрема:

- обмеження виробництва, ринків або технологічного розвитку, що завдало чи могло завдати шкоди іншим суб'єктам господарювання, покупцям, продавцям;
- часткова або повна відмова від придбання або реалізації товару за відсутності альтернативних джерел реалізації чи придбання;
- суттєве обмеження конкурентоспроможності інших суб'єктів господарювання на ринку без об'єктивно виправданих на те причин;
- створення перешкод доступу на ринок (виходу з ринку) чи усунення з ринку продавців, покупців, інших суб'єктів господарювання.

У правозастосовній практиці АМК України остання група зловживань зустрічаються доволі рідко. Загалом за даними річних звітів Антимонопольного комітету України частка припинених зловживань монополієм (домінуючим)

становищем в структурі всіх припинених порушень з року в рік зменшується і наразі становить 16 % [89, с. 240].

1.3. Правове регулювання економічних відносин, спрямованих на припинення антиконкурентних дій органів влади, органів місцевого самоврядування та органів організаційно-господарського управління та контролю

Нормами Закону України «Про захист економічної конкуренції» (ст.ст. 15, 16, 17) встановлений перелік заборон на дії органів влади, які можуть обмежувати конкуренцію на товарних ринках.

Незважаючи на те, що забезпечення захисту конкуренції від антиконкурентних дій органів влади є пріоритетним в діяльності антимонопольних органів, спостерігається зростання кількості протиправних дій в цій сфері. Так, у 2018 році серед загальної кількості припинених Антимонопольним комітетом України порушень більшість склали саме антиконкурентні дії органів влади (близько 34 % припинених порушень) [89, с. 239-240].

Втручання державних органів у сферу виробництва, розподілу товарів і іншу діяльність суб'єктів господарювання є непоодиноким фактом в Україні. Державні органи, як стверджує С.С. Валітов [24, с. 107], можуть розробляти програми соціально-економічного розвитку, запроваджувати регулювання цін, визначати пільги для конкретних суб'єктів господарювання, обмежувати ввезення або вивезення товарів з регіонів, чим впливати на конкуренцію. Тому встановлення заборон на їх діяльність в сфері конкуренції є цілком виправданим.

Відповідно до статті 15 Закону України «Про захист економічної конкуренції» [190] будь-які дії або бездіяльність органів державної влади, які призвели чи можуть призвести до недопущення, усунення, обмеження або спотворення конкуренції, вважаються антиконкурентними діями, забороняються і тягнуть за собою відповідальність.

Важливо акцентувати, що суб'єктами таких порушень конкурентного законодавства можуть бути: – органи влади – міністерства та інші центральні органи виконавчої влади, Верховна Рада Автономної Республіки Крим та органи виконавчої влади Автономної Республіки Крим, державні органи, що здійснюють регулювання діяльності суб'єктів природних монополій, ринку

цінних паперів, державні органи приватизації, Національна рада України з питань телебачення і радіомовлення, місцеві органи виконавчої влади (стаття 1 Закону «Про захист економічної конкуренції»); – органи адміністративно-господарського управління та контролю – суб'єкти господарювання, об'єднання, інші особи в частині виконання ними функцій управління або контролю в межах делегованих їм повноважень органів влади чи органів місцевого самоврядування (стаття 1 Закону «Про захист економічної конкуренції»); – органи місцевого самоврядування в межах їхніх самоврядних повноважень або делегованих їм повноважень органів виконавчої влади. Так, у Законі України «Про місцеве самоврядування в Україні» [192] зазначено, що органи місцевого самоврядування – це сільські, селищні, міські ради та їх виконавчі органи; визначені їх поняття.

Статтею 15 Закону України «Про захист економічної конкуренції» встановлено перелік заборон на дії органів влади, які можуть обмежувати конкуренцію на товарних ринках.

Частина 1 ст. 15 цього Закону містить загальне визначення антиконкурентних дій органів влади, органів місцевого самоврядування, органів адміністративно-господарського управління і контролю, якими є прийняття будь-яких актів (рішень, наказів, розпоряджень, постанов і т. п.), надання письмових чи усних вказівок, укладення угод або будь-які інші дії чи бездіяльність органів влади, органів місцевого самоврядування, органів адміністративно-господарського управління та контролю (колегіального органу чи посадової особи), які призвели або можуть призвести до недопущення, усунення, обмеження чи спотворення конкуренції.

В п.2 ст.15 законодавець зазначає перелік видів індивідуальної антиконкурентної практики органів влади, місцевого самоврядування, адміністративно-господарського управління та контролю, яка є забороненою. Вона може мати прояв в актах (діях):

- які встановлюють бар'єри на шляху виникнення нових суб'єктів господарювання шляхом: 1) заборони або перешкоджанню створенню нових підприємств; 2) здійсненню підприємництва в інших організаційних формах; 3) встановлення обмежень на здійснення окремих видів діяльності, на виробництво, придбання чи реалізацію певних видів товарів (ст.15 п.2 абз.2 Закону);

- які мають прояв надання окремим суб'єктам господарювання чи групам суб'єктів господарювання різноманітних пільг чи інших переваг, які ставлять їх у привілейоване становище стосовно конкурентів, що призводить

або може призвести до недопущення, обмеження, усунення чи спотворення конкуренції (ст. 15 ч. 2 абз 7 Закону);

- які мають прояв у втручанні в організаційно-економічну діяльність суб'єктів господарювання шляхом: 1) пряме чи опосередковане примушування суб'єктів господарювання до вступу в асоціації, концерни, міжгалузеві, регіональні чи інші форми об'єднань або здійснення концентрації суб'єктів господарювання в інших формах; (ст. 15 ч. 2 абз. 3 Закону); 2) пряме або опосередковане примушення суб'єктів господарювання до пріоритетного укладення договорів першочергової поставки товарів певному колу споживачів чи першопочаткового їх придбання у певних продавців (ст. 15 ч. 2 абз. 4 Закону);

- дії, результатом яких є створення бар'єрів (перешкод) у здійсненні поточної господарської діяльності, що мають прояв у: 1) будь-яких діях, спрямованих на централізований розподіл товарів, а також розділ ринків між суб'єктами господарювання за територіальним принципом, сортиментом товарів, обсягом їх реалізації чи закупівель або за колом споживачів чи продавців (ст. 15 ч. 2 абз. 5 Закону); 2) встановлення заборони на реалізацію певних товарів з одного регіону країни в іншому або надання дозволу на реалізацію товарів з одного регіону в іншому в певному обсязі чи за виконання певних умов (ст. 15 ч. 2 абз 6 Закону); 3) дія, якою встановлюються непередбачені законами України заборони та обмеження самостійності підприємств, у тому числі щодо придбання чи реалізації товарів, ціноутворення, формування програм діяльності та розвитку, розпорядженням прибутком (ст. 15 ч. 2 абз. 9 Закону); 4) дія, внаслідок якої окремим суб'єктам господарювання або групам суб'єктів господарювання створюються несприятливі чи дискримінаційні умови діяльності порівняно з конкурентами (ст. 15 ч. 2 абз. 8 Закону).

Належний аналіз неправомірної поведінки органів державної влади, місцевого самоврядування, адміністративно-господарського управління та контролю буде не повним без урахування того, що така поведінка оцінюється крізь призму правової природи заборон (дій, актів), які містяться у законодавстві і до яких вдаються відповідні органи в межах своєї компетенції. А це вносить серйозні корективи до умов застосування ч. 2 ст. 15 Закону.

В ст. 16 Закону міститься охоронна норма про недопустимість відтворення командно-адміністративних структур, а саме забороняється делегування окремих владних повноважень об'єднанням, підприємствам та

іншим суб'єктам господарювання повноважень, якщо це призводить чи може призвести до недопущення, усунення, обмеження чи спотворення конкуренції.

Забороняється також і схилення з боку органів влади та місцевого самоврядування, адміністративно-господарського управління та контролю суб'єктів до порушення конкурентного законодавства чи створенні умов для вчинення таких порушень чи їх легітимації (ст. 17 Закону).

Однією з причин здійснення органами влади, органами місцевого самоврядування, органами адміністративно-господарського управління і контролю антиконкурентних дій є поєднання ними владних повноважень і господарських функцій, яке закріплене законодавчими актами і тому не може бути швидко усунуте державою.

В Україні механізм реалізації заборонних норм на дії органів влади в сфері конкуренції реалізується через розгляд антимонопольними органами конкурентних справ і прийняття рішень про припинення порушень. Однак, чинне законодавство не передбачає обов'язкове виконання останніх. Тому органи державної влади можуть не оскаржувати рішення антимонопольних органів, які часто змушені звертатися до суду для примусового виконання своїх рішень.

Отже, наявність в національному законодавстві заборон на антиконкурентні дії органів влади, органів місцевого самоврядування, органів адміністративно-господарського управління та контролю, делегування ними владних повноважень на сучасному етапі розвитку економіки є цілком доцільним. Необхідно відзначити відсутність механізму відповідальності органів державної влади за правопорушення в сфері конкуренції. Для посилення захисту конкуренції на товарних ринках від антиконкурентних дій органів влади доцільно застосовувати до них такі ж санкції, як і до суб'єктів господарювання, які порушують норми конкурентного законодавства.

1.4. Контроль за економічною концентрацією

Як свідчить досвід країн з розвинутою ринковою економікою, належний рівень державного управління сферою захисту конкуренції неможливий без забезпечення ефективного контролю за економічною концентрацією.

Відповідно до статті 22 Закону України «Про захист економічної конкуренції» на органи Антимонопольного комітету покладено здійснення такого контролю.

Згідно з ч. 2 статті 22 зазначеного Закону концентрацією визнається:

1) злиття суб'єктів господарювання або приєднання одного суб'єкта господарювання до іншого;

2) набуття безпосередньо або через інших осіб контролю одним або кількома суб'єктами господарювання над одним або кількома суб'єктами господарювання чи частинами суб'єктів господарювання, зокрема, шляхом: а) безпосереднього або опосередкованого придбання, набуття у власність іншим способом активів у вигляді цілісного майнового комплексу або структурного підрозділу суб'єкта господарювання, одержання в управління, оренду, лізинг, концесію чи набуття в інший спосіб права користування активами у вигляді цілісного майнового комплексу або структурного підрозділу суб'єкта господарювання, в тому числі придбання активів суб'єкта господарювання, що ліквідується; б) призначення або обрання на посаду керівника, заступника керівника спостережної ради, правління, іншого наглядового чи виконавчого органу суб'єкта господарювання особи, яка вже обіймає одну чи кілька з перелічених посад в інших суб'єктах господарювання, або створення ситуації, при якій більше половини посад членів спостережної ради, правління, інших наглядових чи виконавчих органів двох чи більше суб'єктів господарювання обіймають одні й ті самі особи; в) створення суб'єкта господарювання двома і більше суб'єктами господарювання, який тривалий період буде самостійно здійснювати господарську діяльність, і при цьому зазначене створення не приводить до координації конкурентної поведінки між суб'єктами господарювання, що створили цей суб'єкт господарювання, або між ними та новоствореним суб'єктом господарювання;

3) безпосереднє або опосередковане придбання, набуття у власність іншим способом чи одержання в управління часток (акцій, паїв), що забезпечує досягнення чи перевищення 25 або 50 відсотків голосів у вищому органі управління відповідного суб'єкта господарювання.

Учасниками концентрації визнаються:

суб'єкти господарювання, стосовно яких здійснюється або має здійснитися злиття, приєднання;

суб'єкти господарювання, які набувають або мають намір набути контроль над суб'єктом господарювання, чи суб'єкти господарювання, щодо яких набувається або має набутися контроль;

суб'єкти господарювання, активи (майно), частки (акції, паї) яких набуваються у власність, одержуються в управління (користування), оренду, лізинг, концесію або мають набутися, та їх покупці (одержувачі), набувачі;

суб'єкти господарювання, що є або мають намір стати засновниками (учасниками) новостворюваного суб'єкта господарювання. У разі коли одним із засновників є орган виконавчої влади, орган місцевого самоврядування, орган адміністративно-господарського управління та контролю, учасником концентрації вважається також суб'єкт господарювання, активи (майно), частки (акції, паї) якого вносяться до статутного капіталу новостворюваного суб'єкта господарювання;

фізичні та юридичні особи, пов'язані з учасниками концентрації відносинами контролю, що дає підстави визнати відповідну групу осіб єдиним суб'єктом господарювання.

Концентрація може бути здійснена лише за умови попереднього отримання дозволу Антимонопольного комітету України чи адміністративної колегії Антимонопольного комітету України у разі перевищення порогових показників, визначених у статті 24 Закону України «Про захист економічної конкуренції».

Отже, отримання дозволу АМКУ на концентрацію є необхідним, у разі виконання хоча б одного з таких критеріїв.

Критерій 1. Не менше ніж два учасники концентрації здійснюють діяльність в Україні:

- сукупний обсяг реалізації товарів або сукупна вартість активів учасників концентрації перевищує суму, еквівалентну 30 мільйонам євро, і при цьому
- сукупний обсяг реалізації товарів або сукупна вартість активів в Україні не менш як у двох учасників концентрації перевищує суму, еквівалентну 4 мільйонам євро у кожного.

Критерій 2. Об'єкт придбання або засновник спільного підприємства має значні операції в Україні, а саме:

- обсяг реалізації товарів або вартість активів в Україні об'єкта придбання, продавця активів або одного з засновників спільного підприємства перевищує суму, еквівалентну 8 мільйонам євро, і при цьому
- обсяг реалізації товарів хоча б одного іншого учасника концентрації перевищує суму, еквівалентну 150 мільйонам євро на світовому рівні.

Всі визначені порогові показники обчислюються за попередній фінансовий рік на рівні групи, тобто, з урахуванням обсягу реалізації та вартості активів всіх суб'єктів господарювання, пов'язаних відносинами контролю, включаючи показники продавця, який контролює об'єкт придбання.

При розрахунку обсягів реалізації товарів учасників концентрації використовується сума доходу (виручки) від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) за вирахуванням суми податку на додану вартість, акцизного податку, інших податків або зборів, базою для оподаткування в яких є оборот, за останній фінансовий звітний рік, що передував поданню заяви. Кошти, отримані від реалізації товарів у межах однієї групи суб'єктів господарювання, пов'язаних відносинами контролю, якщо такий облік ведеться, не враховуються.

Викладене вище дозволяє висновувати, що чинна в Україні система контролю за концентрацією суб'єктів господарювання відповідає так званому «принципові дозволу». Концентрація, яка потребує дозволу, забороняється до надання такого дозволу на її здійснення. До надання такого дозволу учасники концентрації зобов'язані утримуватися від дій, які можуть призвести до обмеження конкуренції та неможливості відновлення початкового стану.

Разом із тим, учасники концентрації можуть з власної ініціативи звернутися із заявою до Комітету з метою одержання дозволу на свої дії і у випадках, коли одержання дозволу органом АМК України не є обов'язковим.

Антимонопольний комітет України чи його адміністративна колегія надають дозвіл на концентрацію у разі, якщо вона не призводить до монополізації чи суттєвого обмеження конкуренції на всьому ринку чи в значній його частині (ч. 1 ст. 25 Закону України «Про захист економічної конкуренції»). Проте чинним законодавством України не визначені критерії «суттєвого» обмеження, не зрозумілим залишається визначення «значної» частини ринку. Така невизначеність породжує складності у правозастосуванні та не може сприяти забезпеченню розвитку та захисту конкуренції на відповідних товарних ринках.

Висновки

Підсумовуючи результати дослідження можна зробити висновок, що завдяки інституту антимонопольного регулювання має місце органічне поєднання саморегулювання конкурентного ринку та державного впливу на поведінку підприємств великого промислового регіону. З одного боку, це економіко-правова гарантія захисту добросовісної конкуренції як особливої функції держави. З іншого – інститут антимонопольного регулювання є однією із форм охорони публічних і приватних інтересів в умовах змішаної економіки.

Безсумнівно, господарська діяльність будь-якого підприємства має здійснюватися з дотриманням антимонопольного законодавства. Антимонопольне регулювання не може залишатися поза увагою суб'єктів господарювання, перш за все, з огляду на ризики, які можуть вплинути на діяльність підприємства у разі вчинення конкурентних порушень. Наслідком таких порушень є не тільки великі штрафи (до 10 % від доходу (виручки) суб'єкта господарювання за останній звітний рік, що передував року, в якому накладається штраф), обов'язок відшкодувати завдані збитки, а й значні репутаційні втрати.

Для мінімізації антимонопольних ризиків доцільним вважаємо запровадження на підприємствах антимонопольних комплаєнс-програм. Антимонопольний комплаєнс є новим явищем для українських підприємців і буде предметом наших подальших наукових досліджень.

ГЛАВА 2.

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЗАХИСТУ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВ ВЕЛИКОГО ПРОМИСЛОВОГО РЕГІОНУ: ПРАВОВИЙ ТА УПРАВЛІНСЬКИЙ АСПЕКТ

Вступ

Актуальність теми дослідження обумовлена тим, що сьогодні Україна переживає досить складний період на шляху свого політичного та соціально-економічного розвитку. Поточна ситуація, яка склалась у суспільно-політичній та в економічній системах нашої країни може спричинити для бізнесу багато загроз і небезпек, які зараз передбачити майже неможливо. Окрім того, ситуація може погіршуватись за рахунок таких негативних явищ, як криміналізації бізнесу, корупція, розкрадання та різного роду фальсифікації і шахрайства. Сучасність породжує в бізнесі цілий ряд без проблем в системі економічних відносин, що пов'язані з економічною безпекою, які в свою чергу, насамперед, загострюють проблему забезпечення національної безпеки держави та підприємницького сектору. Недостатня розробленість та значення теоретичних та науково-методичних засад забезпечення безпеки підприємницької діяльності як складової національної безпеки держави обумовили основну мету і завдання дослідження.

Разом із тим подальших досліджень потребують питання, що стосуються проблем розбудови економічних відносин в управлінні процесом забезпечення економічної безпеки підприємницької діяльності як складової національної безпеки держави. Недостатня розробленість та науково-методичне значення наведених питань обумовили вибір теми дослідження.

На вітчизняні підприємства постійно впливає цілий ряд деструктивних факторів зовнішнього середовища правового, економічного, соціального та політичного характеру які породжують низку потенційних і наявних небезпек та загроз, що знижують рівень економічної безпеки підприємства та ставлять під сумнів перспективність його подальшої ефективної операційної та фінансово-господарської діяльності. Сучасних економічних умовах надзвичайно актуальною є своєчасна, повна та об'єктивна діагностика економічної безпеки суб'єктів. Це дозволяє оперативно виявляти загрози і небезпек та використовувати адекватний інструментарій мінімізації їх впливу, планувати та реалізовувати механізм захисту підприємства від небезпек і загроз

та, в свою чергу, оптимізувати і систематизувати роботу всього підприємства.

Різні аспекти формування механізму економічних відносин в сфері економічної безпеки підприємств великого бізнесу досліджували такі вчені, як: Геєць В.М., Кизим М.О., Клебанова Т.С., Козаченко А.В., Ковальова Д.Д., Чикуркова А.Д., Черняк О.І. Науковці не лише актуалізують проблему дослідження, а й звертають увагу на необхідність постійного моніторингу змін, які відбуваються на рівні законодавчих регуляторів у сфері господарського права. Саме економічні відносини, які виникають в дослідженнях забезпечення рівня економічна безпека як держави, так і підприємств великого бізнесу. за останній час постійно перебуває у центрі уваги вітчизняних та зарубіжних науковців. Зокрема, ґрунтовні дослідження різних аспектів національної економічної безпеки проведені у працях С. Блохіна, В. Богомоллова, С. Воробйова, І. Губаревої, Б. Губського, А. Крамаренка, І. Мішиної, О. Новікової, О. Олейнікова, Г. Пастернак-Таранушенко, Р. Покотиленко, В. Пономаренко, А. Рудницького, А. Сундука, А. Сухорукова, В. Шлемко та ін.

Методологічні аспекти дослідження економічних відносин в циклах забезпечення економічної безпеки у контексті аналізу національної безпеки держави викладені також у працях С. Василенка, В. Ліпкана, А. Смелянцева, З. Чуйко та інших українських науковців. З метою розкриття поставленої проблеми будуть залучені Важливу роль у теоретичному й емпіричному дослідженні цієї проблеми відіграють праці провідних західних учених, а саме: Т. Аллісона, Дж. К. Ван Хорна, Х. Маула, Т. Парсонса, Г. Тостера та Й. Шумпетера. У більшості наукових праць загрози економічній безпеці розглядаються стосовно різних сфер економіки. Однак сьогодні все більшої актуальності набуває дослідження загроз економічній безпеці України, спричинених саме фактором глобалізації, та пошук шляхів їх подолання.

Для досягнення мети дослідження, вирішення поставлених завдань, автором буде використано комплекс загальнонаукових та специфічних методів досліджень. Метод аналізу та синтезу буде використано для дослідження методичних засад економічних відносин, які виникають в циклах економічної безпеки підприємства, системний аналіз – для проведення оцінювання рівня ризику окремих елементів економічної безпеки підприємств.

Теоретичною базою дослідження проблем формування економічних відносин в системі забезпечення економічної безпеки великих підприємств є наукові праці вітчизняних та зарубіжних авторів, матеріали періодичних видань, наукова література, монографії. Інформаційною базою дослідження стали законодавчі та нормативно-правові акти, дисертації та фахові статті

науковців, Інтернет-ресурси, які торкаються питань економічної безпеки та економічних відносин, які синтезує даний процес.

В контексті ключових проблем, які підлягають вирішенню постають питання не лише економічної безпеки макроекономічного та мікроекономічного рівня, а перш за все, економічних відносин, які супроводжують даний процес. Зазначене явище актуалізує обраний напрямок дослідження та підкреслює його сучасність.

2.1. Сутність та рольовий аспект економічних відносин в системі економічної безпеки із врахуванням регуляторів господарського права

В умовах нестабільного розвитку національної економіки, тривалої і глибокої економічної кризи в Україні та динамічного зовнішнього середовища, вітчизняні підприємства здійснюють свою діяльність під впливом значної кількості непередбачених та слабо прогнозованих небезпек і загроз, що впливають на економічну безпеку їх функціонування та розвитку.

На думку В.Г. Андрійчук [8] актуальність економічної безпеки в умовах євроінтеграційних процесів визначається необхідністю формування внутрішнього імунітету і зовнішньої захищеності від де стабілізаційного впливу та конкурентоздатності на світових ринках, а також стійкості фінансового становища.

В свою чергу В.Т. Шлемко та І.Ф. Бінько [79] стверджують, що фундаментальною основою економічного розвитку держави є економічна безпека та економічні відносини, які виникають у даному процесі. Економічна безпека – це такий стан національної економіки, за якого забезпечуються захист національних інтересів, стійкість до внутрішніх і зовнішніх загроз, здатність до розвитку та захищеність життєво важливих інтересів людей, суспільства, держави.

На їх погляд процес управління економічною безпекою держави – це система організаційних та інституційно-правових заходів впливу, спрямованих на своєчасне виявлення, попередження, нейтралізацію та ліквідацію загроз фінансовій безпеці держави. В умовах європейської інтеграції забезпечення фінансово-економічної безпеки держави має бути першочерговим завданням, з точки зору національних інтересів. Адже, сучасні тенденції глобалізаційних фінансово-економічних і соціальних процесів узагальнюють вимоги та характеристики ефективного економічного розвитку окремих суб'єктів світової

економіки, в першу чергу – національних економік.

О.В. Левчук [133] зазначає, що в Україні лише протягом останніх років центральні органи державного управління звертають увагу на проблеми економічної безпеки держави та економічні відносини, які виникають у даному процесі. Однак ще не на належному рівні державні службовці вищого рівня усвідомлюють, що підвищення економічної безпеки держави полягає у зміцненні економічної безпеки окремих суб'єктів господарювання. Відповідно в Україні не прийнято жодного програмного документа стратегічного характеру у сфері економічної безпеки підприємництва. Це не відповідає практиці економічно розвинених держав світу, в яких підприємництво (особливо мале) є не тільки об'єктом державної політики, але розглядається як чинник національної безпеки.

Актуальність економічної безпеки в умовах євроінтеграційних процесів стверджує В.В. Мартиненко [140] визначається необхідністю формування внутрішнього імунітету і зовнішньої захищеності від де стабілізаційного впливу та конкурентноздатності на світових ринках, а також стійкості фінансового становища.

З метою розкриття поставленої проблеми у роботі були використані такі методи дослідження:

- метод експертних досліджень (для оцінки вагомості та ймовірності впливу факторів на економічну безпеку країни та підприємств);
- метод індукції і дедукції (для теоретичного узагальнення існуючих понять) та інші.

При вивченні проблеми економічної безпеки країни або окремого підприємства ми вважаємо особливою увагу слід приділити розгляду нормативно – правового забезпечення та економічним відносинам, які виникають у даному процесі. Аналогічної думки притримується В.К. Сенчагов [222].

Відомо правове забезпечення економічної безпеки складається з низки нормативно-правових актів. Так Конституція України [120], у ч. 1 ст. 17 якої визначено, що «забезпечення економічної безпеки України є найважливішою функцією держави», а ст. 42 закріплено право кожного на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом, та обов'язок держави із забезпечення захисту конкуренції у підприємницькій діяльності та захисту прав споживачів. Крім того кодифіковане законодавство: Господарський кодекс України [49], Цивільний кодекс України [248], Кримінальний кодекс України [127], Кодекс України про адміністративні правопорушення [115] та Митний кодекс України [146].

З цього приводу варто також відмітити закони України з питань безпеки: у Законі «Про основи національної безпеки України» національна безпека визначається як захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави від реальних та потенційних загроз у практично всіх сферах економічної діяльності. Саме безпека у економічній сфері є основною складовою національної безпеки. Законом визначено основні реальні та потенційні загрози економічній безпеці України на сучасному етапі. Відповідно до Закону України «Про охоронну діяльність» суб'єкти охоронної діяльності можуть надавати на підставі договору такі види охоронних послуг: охорона майна громадян; охорона майна юридичних осіб; охорона фізичних осіб.

Існує низка Законів України з питань безпеки: у Законі «Про основи національної безпеки України» національна безпека визначається як захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави від реальних та потенційних загроз у практично всіх сферах економічної діяльності. Саме безпека у економічній сфері є основною складовою національної безпеки. Законом визначено основні реальні та потенційні загрози економічній безпеці України на сучасному етапі. Відповідно до Закону України «Про охоронну діяльність» суб'єкти охоронної діяльності можуть надавати на підставі договору такі види охоронних послуг: охорона майна громадян; охорона майна юридичних осіб; охорона фізичних осіб.

Слід відмітити Податковий кодекс України, Закони України з питань діяльності суб'єктів забезпечення економічної безпеки: «Про прокуратуру», «Про Національну поліцію», «Про Службу безпеки України» та накази й інші акти міністерств, комітетів, об'єднань, що регулюють окремі питання господарської діяльності.

Основним та, мабуть, єдиним джерелом, яке найбільш якісно та повно розкриває поняття правового регулювання підприємства та суб'єкта господарювання, є постанова Ради центральної спілки споживчих товариств України «Про Концепцію економічної безпеки споживчої кооперації України», прийнята 12.11.2008 р. [191]. Згідно з цим документом, концепція економічної безпеки суб'єктів господарювання споживчої кооперації України являє собою систему поглядів на визначення основних напрямів, умов і порядку практичного вирішення завдань захисту законних інтересів і майнових прав споживчих товариств, споживспілок, їх підприємств (об'єднань), інших суб'єктів господарювання системи Центральної спілки споживчих товариств України, членів споживчих товариств від протиправних дій і товариств від

протиправних дій і недобросовісної конкуренції; локальні нормативні акти органів місцевого самоврядування.

На офіційному сайті «Законодавство України» словосполучення «економічна безпека» в назвах різних нормативних актів зустрічається 18 разів, але легальна дефініція словосполучення «економічна безпека» в жодному з них не визначена. Відсутність однозначного визначення поняття «економічна безпека» ускладнює та гальмує наукові дослідження з цієї проблематики не тільки в рамках держави, але й у рамках суб'єктів господарювання. Виходячи з аналізу законодавчої бази щодо економічної безпеки суб'єктів господарювання в Україні, слід також вказати на відсутність єдиного нормативного акту, що регулює дане питання в повному обсязі.

Теоретичні основи економічної безпеки підприємства та економічні відносини, які виникають у даному процесі, а також інші питання, пов'язані з цією проблемою, досліджувалися багатьма вітчизняними та зарубіжними вченими, серед яких: А.А. Одінцов [157], А.П. Дикий [70], В.В. Белокуров [17], Я.В. Соколов [230], А.О. Єпіфанов [240]. Т. Ковальов [113], М.А. Бендіков [18], А.Е. Шевелєв [256], В.В. Шликов [260], О.А. Грунін [58], Н.О. Підлужна [169], І.А. Белоусова [19], Т.Б. Кузенко [128], Г.В. Козаченко [116] та інші. Аналіз робіт вказаних авторів показує, що всі ці дослідження розглядають економічну безпеку з різних функціонально-сутнісних підходів.

Я.В. Соколов звертає увагу на те, що поняття «економічна безпека підприємства» пережило чимало переосмислень в економічній науці у зв'язку із постійною зміною умов середовища функціонування підприємств. Дослідження сутності цієї категорії доцільно починати з аналізу визначення поняття «безпека», що в перекладі з грецької означає «володіти ситуацією». На сучасному етапі розвитку економічних відносин термін «безпека» розуміється як складне, багатоаспектне поняття, що містить різні варіанти його тлумачення [230].

Так, у суспільних науках поняття «безпека» трактується як задоволення потреб існування, цілісності, незалежності, спокою та розвитку [60]. З позицій ризикованості безпека визначається як відсутність неприпустимого ризику, пов'язаного з можливістю завдання збитків стверджує А.О. Єпіфанов [240].

На нашу думку, в широкому розумінні, під безпекою та економічними відносинами, які виникають у даному процесі, слід розуміти стійкий, стабільний стан захищеності або відсутності загроз з боку зовнішніх і внутрішніх чинників середі функціонування суб'єкту, що характеризується наявністю механізму запобігання або зменшення впливу загроз за умови їх

виникнення.

Н.О. Підлужна стверджує, що дослідження сутності поняття «економічна безпека» показало, що серед теоретиків відсутня єдина точка зору щодо його трактування [169]. Узагальнивши погляди окремих вчених щодо розкриття сутності категорії «економічна безпека підприємства» можна виділити наступні підходи (табл. 1.1.):

Таблиця 1.1.

**Наукові підходи до визначення змістовності категорії
«економічна безпека підприємства»**

Науковий підхід	Змістовність твердження (обґрунтованість)
1	2
1. Економічна безпека підприємства як забезпечення умов збереження його майна і комерційної таємниці.	Таке визначення поняття було поширене у 90-х роках минулого століття. В результаті виходу підприємств на міжнародний ринок, використання новітніх технологій, посилення конкурентної боротьби проблема збереження інформації набула особливої актуальності. Дану точку зору поділяє А. П. Дикий, який під економічною безпекою підприємства розуміє стан збереженості його майна та інформації згідно обраної стратегії і принципу неперервності діяльності.
2. Економічна безпека як захист від недобросовісної конкуренції та наявність конкурентних переваг.	Прихильником такого підходу є А.А. Одинцов, на думку якого, безпека підприємництва – це такий стан цивілізованого бізнесу, при якому відсутня економічна чи інша шкода, яка б наносилася бізнесу навмисно чи не навмисно фізичними особами чи соціальними організаціями (у тому числі і юридичними) з порушенням закону чи етики підприємництва. Основний акцент у даному визначенні автор робить саме на конкурентній боротьбі між підприємствами, тому недолік його полягає у відсутності врахування всіх загроз ефективної діяльності підприємства.
3. Економічна безпека підприємства як захищеність підприємства від зовнішніх і внутрішніх загроз.	Такого підходу дотримується більшість науковців, зокрема В.В. Шликов розглядає економічну безпеку підприємства як стан захищеності його життєво важливих інтересів від реальних і потенційних джерел небезпеки чи економічних загроз. Дану точку зору поділяє А.О. Єпіфанов, який пропонує під економічною безпекою підприємства розуміти його здатність ефективно і стабільно здійснювати господарську діяльність шляхом використання сукупності взаємопов'язаних діагностичних та контрольних заходів фінансового характеру, які повинні оптимізувати використання ресурсів підприємства та нівелювати вплив негативних факторів внутрішнього і зовнішнього середовища
4. Економічна безпека підприємства як стан стійкості, рівноваги та найбільш ефективного використання корпоративних ресурсів для стабільного функціонування підприємства.	На думку А.Е. Шевелева, економічна безпека підприємства – це такий його стан, за якого при найбільш ефективному використанні корпоративних ресурсів підприємство досягає запобігання, послаблення або захисту від існуючих небезпек і загроз та забезпечує досягнення цілей бізнесу в умовах конкуренції і підприємницького ризику О. А. Грунін вважає, що економічна безпека - це стан господарюючого суб'єкта, при якому він при найбільш ефективному використанні корпоративних ресурсів досягає запобігання, послаблення або захисту від існуючих небезпек та загроз або інших непередбачених обставин і в основному забезпечує досягнення цілей бізнесу в умовах конкуренції та господарчого ризику

<p>5. Економічна безпека як залежність від гармонізації інтересів підприємства з інтересами суб'єктів його зовнішнього середовища.</p>	<p>Вітчизняний вчений Г.В. Козаченко пропонує розуміти економічну безпеку як міру гармонізації у часі і просторі економічних інтересів підприємства з інтересами, пов'язаних з ним суб'єктів зовнішнього середовища, що діють за межами підприємства. При цьому під інтересом мається на увазі взаємодія підприємства з іншими суб'єктами зовнішнього середовища, в результаті чого підприємство отримує прибуток. У результаті, суб'єкт господарювання визнається у стані економічної безпеки, якщо його виробничо-господарська діяльність є прибутковою</p>
<p>6. Економічна безпека підприємства як стан виробничої системи, за якого досягається стійкість та прогресивний розвиток підприємства.</p>	<p>Так, на думку багатьох науковців із пострадянського простору, зокрема В.Л. Тамбовцева, під економічною безпекою будь-якої системи необхідно розуміти сукупність властивостей стану виробничої підсистеми економічної системи, яка забезпечує можливість досягнення цілей усієї системи Цю точку зору поділяє Ю.Г. Лисенко, зауважуючи, що економічна безпека – це стан виробничо-економічної системи, при якому функціонують механізми запобігання чи зменшення ступеня впливу загроз стабільності функціонування і розвитку підприємства. Але дані визначення враховують не всі складові системи економічної безпеки, акцентуючи увагу лише на виробничій підсистемі, ігноруючи таким чином інші ланки економічної системи підприємства.</p>

Наступним показником понятійної бази виступає категорія «господарське право». Своєрідність господарських правовідносин, що складають предмет правового регулювання, та методів їх регулювання створюють господарське право як особливу галузь права.

Господарське право (як галузь права) – це система правових норм, що регулюють відносини з приводу безпосереднього здійснення господарської діяльності або управління нею (такою діяльністю) із застосуванням різних методів правового регулювання. Л.О. Матвійчик [143]. У вітчизняній юридичній науці щодо питання про господарське право як галузь права (що є дискусійним) сформувалися три основні позиції.

Перша з них негативна. Її прихильники (С.М. Братусь, Р.О. Халфіна, Г.К. Матвеев, Я.М. Шевченко, А.С. Довгерт та ін.) вважають господарське право не самостійною галуззю права, а простим поєднанням цивільно-правових та адміністративно-правових норм, що діють у сфері господарювання. Однак господарські правовідносини не можна розкласти на цивільно-правові й адміністративно-правові, хоча історичне коріння господарського права лежить у сфері і публічного, і приватного права. Крім того, господарське право має значний за обсягом власний нормативний матеріал, що не належить ні до цивільного, ні до адміністративного права. Одним з таких інститутів, що зумовили виділення господарського (торгового, комерційного) права в окрему галузь права, є інститут банкрутства.

Друга позиція щодо господарського права – позитивна (хоча й дещо

категорична), вона полягає у визнанні господарського права самостійною галуззю права, яка не має нічого спільного з іншими галузями (В.В. Лаптев, В.К. Мамутов, І.Г. Побірченко та ін.).

Згідно з третьою точкою зору, що найбільше відповідає життєвим реаліям (її прихильниками є Ю.К. Толстой, О.А. Пушкін, С.С. Алексеев), господарське право є комплексною галуззю права, в якій зібрані правові норми основних галузей права, приурочені до одного предмета правового регулювання – господарської діяльності. Проте слід мати на увазі, що господарське право, крім запозиченого з інших галузей, має досить об'ємний власний (оригінальний) нормативний матеріал (інститут внутрішньогосподарських, у тому числі корпоративних відносин, інститут банкрутства, інститут антимонопольного регулювання господарської діяльності, інститут державного замовлення тощо).

Варто зауважити під господарською діяльністю у Господарському кодексі України [49] розуміється діяльність суб'єктів господарювання у сфері суспільного виробництва, спрямована на виготовлення та реалізацію продукції, виконання робіт чи надання послуг вартісного характеру, що мають цінову визначеність.

Відповідно до ч. 2 ст. 3 ГК України [49] господарюючі суб'єкти можуть займатися такими видами господарської діяльності:

- підприємництво – це самостійна, ініціативна, систематична, на власний ризик господарська діяльність, що здійснюється суб'єктами господарювання (підприємцями) з метою досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку (ст. 42 ГК України);

- некомерційне господарювання – це самостійна систематична господарська діяльність, що здійснюється суб'єктами господарювання, спрямована на досягнення економічних, соціальних та інших результатів без мети одержання прибутку (ч. 1 ст. 52 ГК України). Некомерційна господарська діяльність здійснюється суб'єктами господарювання державного або комунального секторів економіки у галузях (видах діяльності), в яких відповідно до ст. 12 ГК України забороняється підприємництво, на основі рішення відповідного органу державної влади чи органу місцевого самоврядування. Некомерційна господарська діяльність здійснюється казенними підприємствами (ч. 3 ст. 76, ст. 77, 78 ГК України) та некомерційними комунальними підприємствами (ч. 3 ст. 78 ГК України) [49].

Некомерційна господарська діяльність може здійснюватися також іншими суб'єктами господарювання, яким здійснення господарської діяльності у формі підприємництва забороняється законом (наприклад, біржова

діяльність). Не можуть здійснювати некомерційну господарську діяльність органи державної влади, органи місцевого самоврядування, їх посадові особи (ч. 3 ст. 52 ГК України) [49].

Розмежування підприємницької діяльності за видами має здебільшого теоретичний, неофіційний характер, тому допускається застосування різних ознак і, відповідно, критеріїв та видів підприємницької діяльності. За ознакою предмета діяльності учасників відповідних правовідносин підприємницьку діяльність можна класифікувати на: виробничу підприємницьку діяльність, тобто діяльність, у процесі якої виробляється певна продукція, та невиробничу підприємницьку діяльність, у межах якої виділяють:

- діяльність із виконання робіт, надання послуг (виконання ремонтних робіт, надання інформаційних послуг, здійснення транспортних перевезень);
- діяльність із зайняття торгівлі
- інша невиробнича діяльність, зокрема діяльність на фінансовому ринку.

Отже, якщо узагальнити описані підходи щодо розкриття сутності аналізованого поняття, можна стверджувати, що економічна безпека та економічні відносини, які виникають у даному процесі. є багатоаспектною категорією, якій властиві наступні ознаки: залежить від впливу факторів як внутрішнього, так і зовнішнього середовища функціонування підприємства; пов'язана із можливістю підприємства функціонувати у довгостроковому періоді; передбачає найбільш ефективне використання корпоративних ресурсів для забезпечення цілей бізнесу. Проаналізувавши характеристики даного поняття та існуючі підходи до його трактування автором запропоновано таке визначення: економічна безпека підприємства – це такий стан його рівноваги та ступінь захищеності від негативних впливів і змін зовнішнього і внутрішнього середовища, за якого досягається найефективніше використання наявних ресурсів і стабільне функціонування в теперішньому і майбутньому періодах. Визначення економічної безпеки відбувається в підприємницькому середовищі, яке функціонує у більшості випадків на базових положеннях Господарського кодексу України.

Наступним кроком дослідження виступають методичні аспекти управління економічною безпекою суб'єктів господарювання із врахуванням основ господарського законодавства.

2.2. Методичні аспекти управління економічною безпекою суб'єктів господарювання із врахуванням специфіки економічних відносин та основ господарського законодавства

Безпека підприємницької діяльності та економічні відносини, які виникають у даному процесі, в умовах ринкової економіки є вагомим компонентом національної безпеки та конкурентоспроможності країни. Захищеність економічних інтересів підприємств забезпечує їх стале функціонування та розвиток в умовах європейської інтеграції, що сприяє зростанню економіки, формуванню здорового конкурентного середовища та передумов для залучення інвестицій.

Серед проблем, що постають перед підприємствами стверджує О.І. Судакова [237] на шляху до досягнення прийняттого рівня економічної безпеки та економічних відносин, які виникають у даному процесі, існують наступні:

1. Використання переважно реактивного підходу, тобто очікування негативного впливу загрози і вже подальші заходи щодо ліквідації наслідків замість передчасного аналізу можливих шляхів уникнення цього впливу;

2. Необхідність підвищення якості збору інформації не лише про конкурентів, але й про стан власної діяльності, що включає першочерговість визначення цілей і стратегії підприємства;

3. Недостатнє застосування аналізу витрат підприємства з позиції впливу на економічну безпеку та економічні відносини, які виникають у даному процесі;

4. Нехтування наявними можливостями підприємства і спрямування всієї системи економічної безпеки та економічних відносин, які виникають у даному процесі, на роботу із загрозами;

5. Недосконалість законодавчої бази з даного питання, відсутність чіткого визначення прав і обов'язків підприємств і держави в цій сфері, що призводить до використання неправомірних заходів і байдужості держави або неможливості її впливу.

У своїх працях М.В. Фоміна [241] та М.І. Камлик [105] пропонують створення саме такої системи економічної безпеки та економічних відносин, які виникають у даному процесі, яка б включала такі наступні структурні відокремлення:

– відділ фінансової безпеки, до якого входять такі елементи, за якими оцінюється стан загрози: аналіз загрози негативних дій щодо політико-правової

складової економічної безпеки; оцінка поточного рівня забезпечення фінансової складової економічної безпеки; оцінка ефективності запобігання можливій шкоді від негативних дій, пов'язаних з антикризовими явищами; планування комплексу заходів і розробки рекомендацій щодо фінансової складової економічної безпеки за рахунок бюджетних та корпоративних ресурсів; оперативна реалізація рекомендацій національної програми з антикризових явищ в фінансово-господарській діяльності;

– відділ силової безпеки, що займається режимами, фізичною охороною об'єктів і особистою охороною керівництва, протидією криміналу, взаємодією із правоохоронними й іншими державними органами;

– відділ інформаційної безпеки (рис. 2.1):

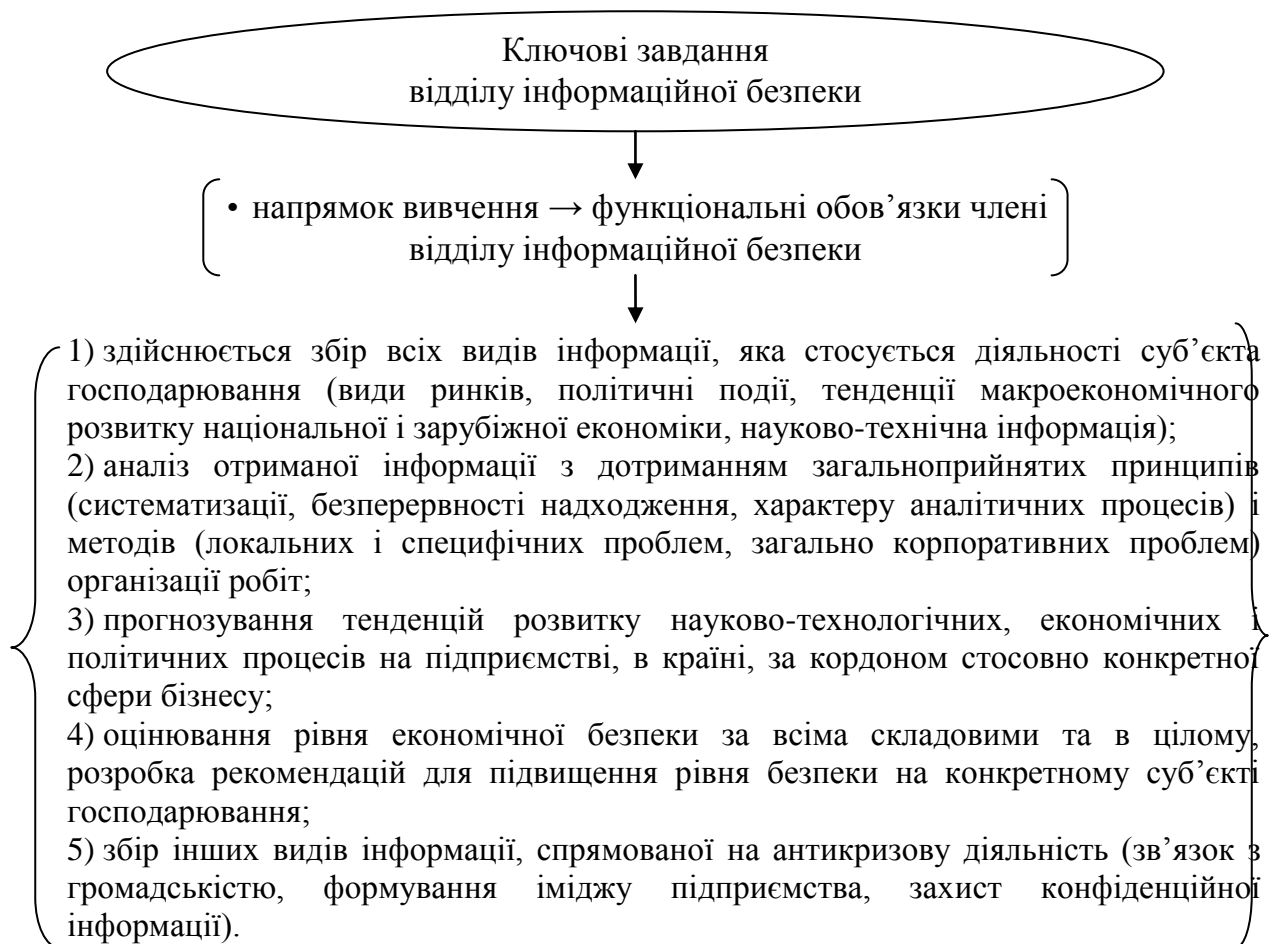

Рис. 2.1. Схема ключових завдань відділу інформаційної безпеки сучасного підприємства (авторська пропозиція)

Весь комплекс інформаційної складової є важливим фактором для своєчасного прийняття правильного рішення з боротьби з можливими проявами кризових ситуацій;

- відділ техніко-технологічної безпеки, що припускає створення й використання технічної бази, устаткування основних засобів виробництва, і таких технологій як бізнес-процесів, які посилюють конкурентноздатність підприємства;

- відділ правової безпеки, який має на увазі всебічне юридичне забезпечення діяльності підприємства, правомірну роботу з контрагентами й владою, вирішення інших правових питань;

- відділ кадрової безпеки, що є комбінацією складових пов'язаних між собою складними зв'язками: безпека життєдіяльності, соціально-мотиваційна безпека, професійна безпека, антиконфліктна безпека;

- відділ логістично-виробничої безпеки, що забезпечить оптимальний розподіл запасів між ланками логістичного ланцюга, транспортну консолідацію, придбання ресурсів високої якості за прийнятною ціною, превентивне усунення проблем.

Ю.Г. Лисенко та В.Г. Лопатовський звертають увагу на те, що створення служби власної економічної безпеки представляє на практиці найбільшу трудність, оскільки кожен суб'єкт підприємництва суто індивідуальний, оскільки специфічна його діяльність [134]. Особливо це стосується ті економічні відносини, які виникають у даному процесі. Однак, можна виділити ряд етапів, рекомендованих підприємцям при створенні служби економічної безпеки з метою формування економічних відносин:

1. Прийняття рішення про необхідність створення економічної безпеки. Питання про створення служби безпеки повинно виникати в момент прийняття рішення про організацію фірми, в залежності від обраного виду діяльності, обсягу передбачуваної до виробництва продукції, розміру річного обороту і прибутку, використання секретів виробництва, кількості працівників тощо. Засновники повинні заздалегідь передбачити необхідність створення служби безпеки. Після державної реєстрації приймається остаточне рішення про створення служби економічної безпеки. У разі позитивного вирішення питання визначається відповідальна особа, яка буде безпосередньо займатися організацією служби економічної безпеки.

2. Визначення загальних завдань служби економічної безпеки та визначення змісту економічних відносин, які виникають у даному процесі.

3. Розробка положення про службу економічної безпеки із затвердженням

взаємозв'язку між підрозділами підприємства, визначення структури та затвердження штатів. Наявність відповідної законодавчої бази дозволяє створити легальну службу безпеки.

4. Набір кадрів. Працівниками можуть бути люди, які спеціально або постійно займаються цією діяльністю як основною, та залучені спеціалісти (головний бухгалтер, юрист). При підборі постійних працівників найвагомим виступає професійна підготовка.

Система економічної безпеки та економічні відносини, які виникають у даному процесі. Потребують постійного контролю, вдосконалення і управління нею стверджують І.І. Цигилик та Т.М. Паневник [249] у зв'язку із: змінами в чинному законодавстві держави; розвитком компанії і обранням нею нових напрямів господарської діяльності;

збільшенням кількості персоналу, змінами в штатному розкладі фірми;

зміною переліку відомостей, які складають комерційну таємницю і конфіденційну інформацію підприємства;

необхідністю вдосконалення телефонної і комп'ютерної мереж компанії;

винаходом недоброзичливцями нових технологій промислового шпигунства і шахрайства;

появою на ринку недобросовісних конкурентів і зміною форм і методів їх протиправної діяльності;

поляганням криміногенної обстановки в регіоні і т.д.

Практична діяльність служби економічної безпеки та економічні відносини, які виникають у даному процесі. повинні ґрунтуватися на використанні типових схем, процедур і дій. Перш за все, слід сказати про загальний алгоритм дій, на якому заснована робота служби безпеки. Він включає наступну послідовність операцій (рис. 2.2).

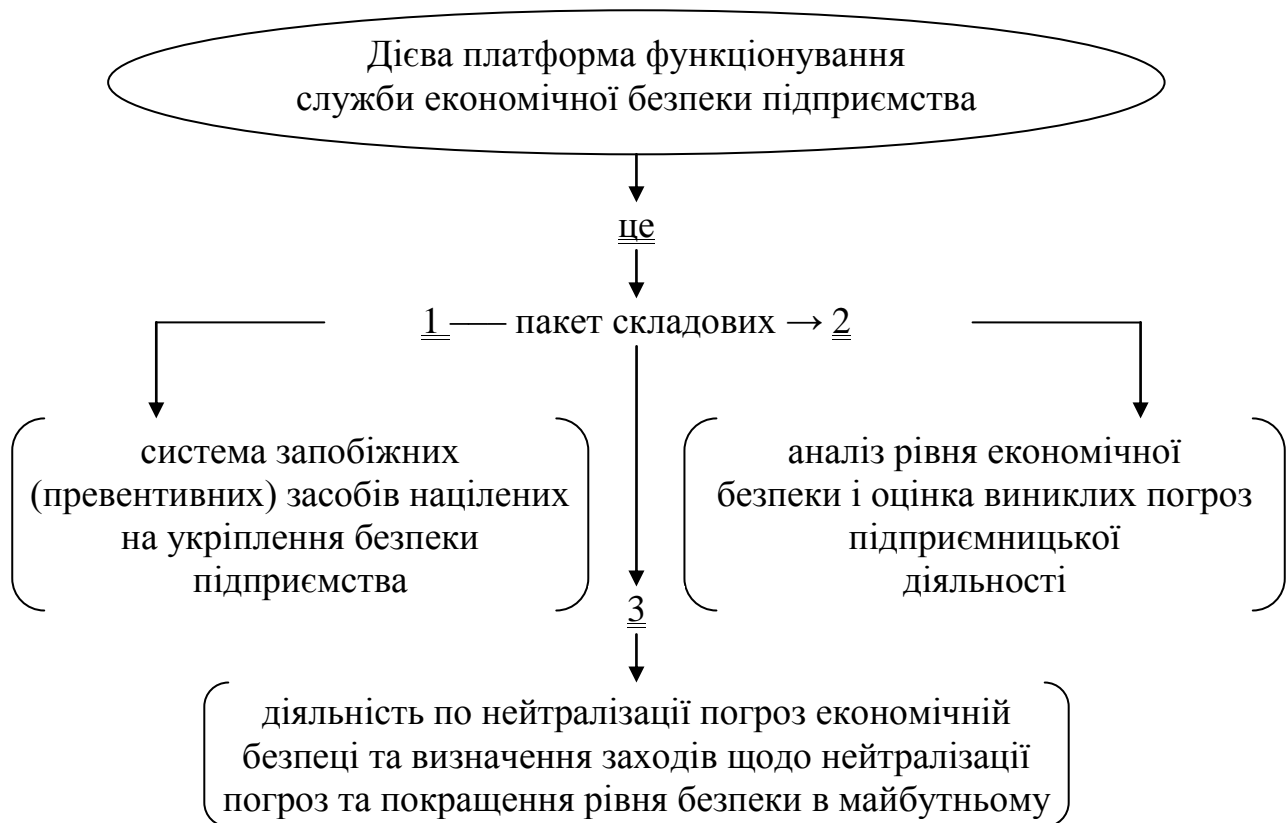

Рис. 2.2. Схема складових функціонування служби економічної безпеки підприємства із врахуванням специфіки економічних відносин (авторська пропозиція)

Підприємці, які не допустили банкрутства, втрат усвідомили необхідність економічної безпеки свого бізнесу, вони і склали ядро реальних і потенційних замовників послуг у сфері безпеки підприємництва, а також сформували замовлення на фахівців з безпеки підприємницької діяльності в Україні.

Економічна безпека підприємства та економічні відносини, які виникають у даному процесі, повинні ґрунтуватися на цілях успішного функціонування і розвитку підприємства за всіма сферами його діяльності і впливу. Для забезпечення економічної безпеки підприємства від впливу суб'єктивних і об'єктивних причин, керівництву необхідно приймати рішення з такою ж швидкістю, з якої виникають і негативні зміни, і вміти їх передбачати.

Для найбільш якісної захищеності слід впровадити особисту службу економічної безпеки підприємства та сформувати певний напрямок економічних відносин. Проте, яке б організаційне рішення не було знайдене, очевидно, що реальна потреба в забезпеченні економічної безпеки існує. Отже, вузи відповідного профілю повинні займатися випереджаючою підготовкою кадрів,

оскільки потреба у фахівцях з економічної безпеки діагностується вже сьогодні.

Проведені монографічні дослідження доводять, що такі науковці як Є.О. Діденко [71], Є.М. Кайлюк, В.М. Андрєєва та В.В. Гриненко [233], Г.В. Осовська та О.А. Косовський [163] пропонують оцінювати як загальний рівень економічної безпеки підприємств, враховувати специфіку відносин, які виникають, так і діагностувати стан її підсистем. Але вони не розкривають сутність процесу управління та його особливості на різних етапах господарювання підприємства за результатами дослідження стану економічної безпеки суб'єкта ринку. Теоретико-методичні засади запропоновані іншою групою вчених, а саме І.М. Писаревським, О.М. Тищенко, М.М. Поколодною, Н.Б. Петровою [234] та О.М. Скібіцьким [224], не дозволяють у повній мірі реалізувати комплексне стратегічне управління економічною безпекою підприємства.

Як стверджує Є.О. Діденко економічна безпека у загальному випадку представляє стан суб'єкта господарювання, обумовлений рівнем ефективності використання наявних ресурсів, що забезпечує стабільний розвиток підприємства за рахунок його адаптації до умов функціонування й ефективної протидії загрозам і негативним впливам зовнішнього та внутрішнього середовища [71].

Відповідно управління економічною безпекою можна розглядати як процес розробки та реалізації комплексу заходів спрямованих на протидію загрозам зовнішнього та внутрішнього середовища підприємства. Він спрямований на досягнення головної цілі, що полягає у створенні умов стабільного та ефективного функціонування підприємства за рахунок своєчасного виявлення та протидії загрозам його господарській діяльності.

У свою чергу, даний процес має ґрунтуватися на сукупності прийнятих у менеджменті принципів (рис. 2.3).

Рис. 2.3. Схема основних принципів процесу управління економічною безпекою підприємств (авторська пропозиція)

Г.В. Осовська та О.А. Косовський стверджують, що процес оцінювання економічної безпеки підприємств має здійснюватися за рахунок:

- застосування загальновідомих методів (організаційно-адміністративних, економічних, соціально-психологічних);

- виконання певної сукупності функцій (прогнозування, планування, організація, мотивація, оцінка, аналіз, контроль, регулювання) [163].

У своїй праці Є.О. Діденко [71] до складу моделі управління економічною безпекою сучасного підприємства включити наступні складові:

Таблиця 2.2.

Складові моделі реалізації процесу управління економічною безпекою підприємств із врахуванням специфіки економічних відносин*

Назва управлінської компоненти	Змістовність управлінської компоненти в системі оцінювання економічної безпеки підприємств (дії відповідальних осіб)
Головна ціль	Створення умов стабільного й ефективного функціонування підприємства за рахунок своєчасного виявлення та протидії загрозам його господарській діяльності (встановлення цілей і завдань управління економічною безпекою)
Принципи	Пріоритетність, законність, комплексність, координованість, компетентність, доцільність, плановість, системність, відкритість, складність, цілісність, адаптивність, надійність, сталість, коригованість, синергічність (встановлення принципів управління економічною безпекою)
Методи управління	Організаційно-адміністративні, економічні, соціально-психологічні (визначення методів управління економічною безпекою)
Функції управління	Прогнозування, планування, організація, мотивація, оцінка, аналіз, контроль та регулювання (розподіл функцій управління економічною безпекою)
Процес управління	Процес розробки та реалізації комплексу заходів протидії загрозам зовнішнього та внутрішнього середовища підприємства (реалізація процесу управління економічною безпекою)

Примітка: * систематизовано автором глави на основі джерела [71].

На думку Є.М. Кайлюк, В.М. Андрєєвої та В.В. Гриненко [233], І.М. Писаревського, О.М. Тищенко, М.М. Поколодної, Н.Б. Петрової [234] та О.М. Скібіцького [224] сам процес управління економічною безпекою полягає у розробці і реалізації стратегії безпечного розвитку підприємства. Науковці звертають увагу на те, що у даному випадку стратегія розглядається як набір правил, модель поведінки або певний план дій. Відповідно стратегія безпечного розвитку, зауважують Є.М. Кайлюк, В.М. Андрєєва та В.В. Гриненко, можна розглядати як комплексну програму дій, що визначає пріоритетні напрями господарювання у процесі виникнення загроз діяльності підприємства та необхідні ресурси для їх попередження, а у разі неможливості – формування умов для мінімізації результатів їх впливу [233].

В свою чергу І.М. Писаревський, О.М. Тищенко, М.М. Поколодна та Н.Б. Петрова звертають увагу на те, що в циклах управління економічною

безпекою підприємств варто використовувати саме функціональну стратегією підприємства та враховувати специфіку економічних відносин, що входить до складу загально корпоративної [234]. Її реалізація передбачає застосування методів та типів управління відповідно до умов впровадження із закріпленням обов'язків, повноважень та відповідальності виконавців. Процес реалізації стратегії обов'язково супроводжується періодичним дослідженням стану економічної безпеки. Як вважають науковці, отримані результати дозволяють оцінити ефективність впровадження заходів передбачених стратегією безпечною розвитку.

Ми поділяємо думку Т.М. Слободяник [225] про необхідність формування системи управління економічною безпекою сучасних підприємств даного процесу враховувати специфіку економічних відносин та зумовлена наступними чинниками:

- постійна взаємодія підприємств з факторами зовнішнього середовища як основного джерела загроз, що можуть спричинити дестабілізуючий вплив на їх діяльність;
- наявність слабких місць у діяльності промислових підприємств і можливість розробки заходів щодо їх своєчасного усунення;
- управління економічною безпекою є головним резервом оптимізації основних виробничих процесів виготовлення промислової продукції;
- вимоги ринкової економіки до забезпечення економічної безпеки як фактору сталого розвитку підприємств та забезпечення їх конкурентоспроможності.

У своїх дослідженнях Т.Б. Кузенко [128], Л.Г. Шемаєва [258] та П.А. Колпаков [118] констатують той факт, що при розробці системи управління економічною безпекою підприємства головним є встановлення суб'єктів і об'єктів. Так до складу суб'єктів науковці пропонують включити внутрішні (працівники підприємства) та зовнішні (держава та її інститути, банки, конкуренти, посередники, споживачі, постачальники). Основними об'єктами захисту економічної безпеки підприємства можуть бути: продукція підприємства, персонал, комерційні таємниці та внутрішня інформація, інтелектуальна власність, фінансові ресурси, основні оборотні та виробничі фонди, нематеріальні активи, репутація підприємства.

На думку О.В. Васильєва та В.І. Мейти [25] за сучасних умов господарювання підприємства України опинилися в умовах, коли необхідно самостійно забезпечувати виробничу діяльність, стійкий розвиток і адекватно реагувати на зовнішні впливи, які заважають реалізувати економічні інтереси та використати конкурентні переваги для рівноцінної конкурентної боротьби.

Саме за таких обставин важливою умовою підвищення ефективності та стійкого розвитку суб'єктів господарювання в умовах ринкових відносин є формування системи управління економічною безпекою сучасних підприємств.

Крім того, необхідність розробки ефективної системи управління економічною безпекою сучасних підприємств, вважають науковці, підкреслюється й тим, що значна кількість вітчизняних підприємств опинилися в кризовому чи близькому до нього стані, доведені до банкрутства та ліквідації.

Ми поділяємо думку О.В. Васильєва та В.І. Мейти з приводу того, що проблема формування системи управління економічною безпекою підприємства є актуальною та потребує відповідних досліджень [25].

Важливою вимогою до системи управління економічною безпекою сучасних підприємств, стверджують О.В. Васильєв, В.І. Мейта, є її гнучкість, адже її організаційна структура повинна забезпечувати оперативне реагування на зміни зовнішнього середовища та мати здатність швидко адаптуватися до них [25].

Науковці стверджують, що запропонована систему управління економічною безпекою підприємства має основною перевагою чіткість і послідовність дій, які допоможуть керівникам швидко зорієнтуватися в умовах невизначеності та загроз [25]. О.В. Васильєв та В.І. Мейта [25] звертають увагу на те, що формування системи управління економічною безпекою підприємства – це складний та багатовимірний процес, від якого залежить його стійкий розвиток та захищеність від загроз і небезпек.

Ю.Г. Кім вважає, що забезпечення безпеки підприємства – це цілий комплекс методів, спрямованих на виявлення, попередження і припинення явних та прихованих загроз об'єкту [110]. Завдання служби безпеки – це охорона приватної, інтелектуальної власності підприємства та фізичний захист співробітників. Існують такі методи оцінки рівня економічної безпеки підприємств:

- методи експертної оцінки; методи оптимізації;
- методи аналізу й обробки сценаріїв, які включають оцінювання не лише рівня безпеки, а перш за все визначення пріоритетного варіанта майбутнього розвитку подій; методи багатовимірного статистичного аналізу; методи моніторингу основних соціально-економічних показників і співставлення їх з граничними та ін.

Науковці пропонують власне бачення системи управління економічною безпекою підприємств із врахуванням специфічних економічних відносин, які виникають на всіх стадіях оцінювання (рис. 2.4)

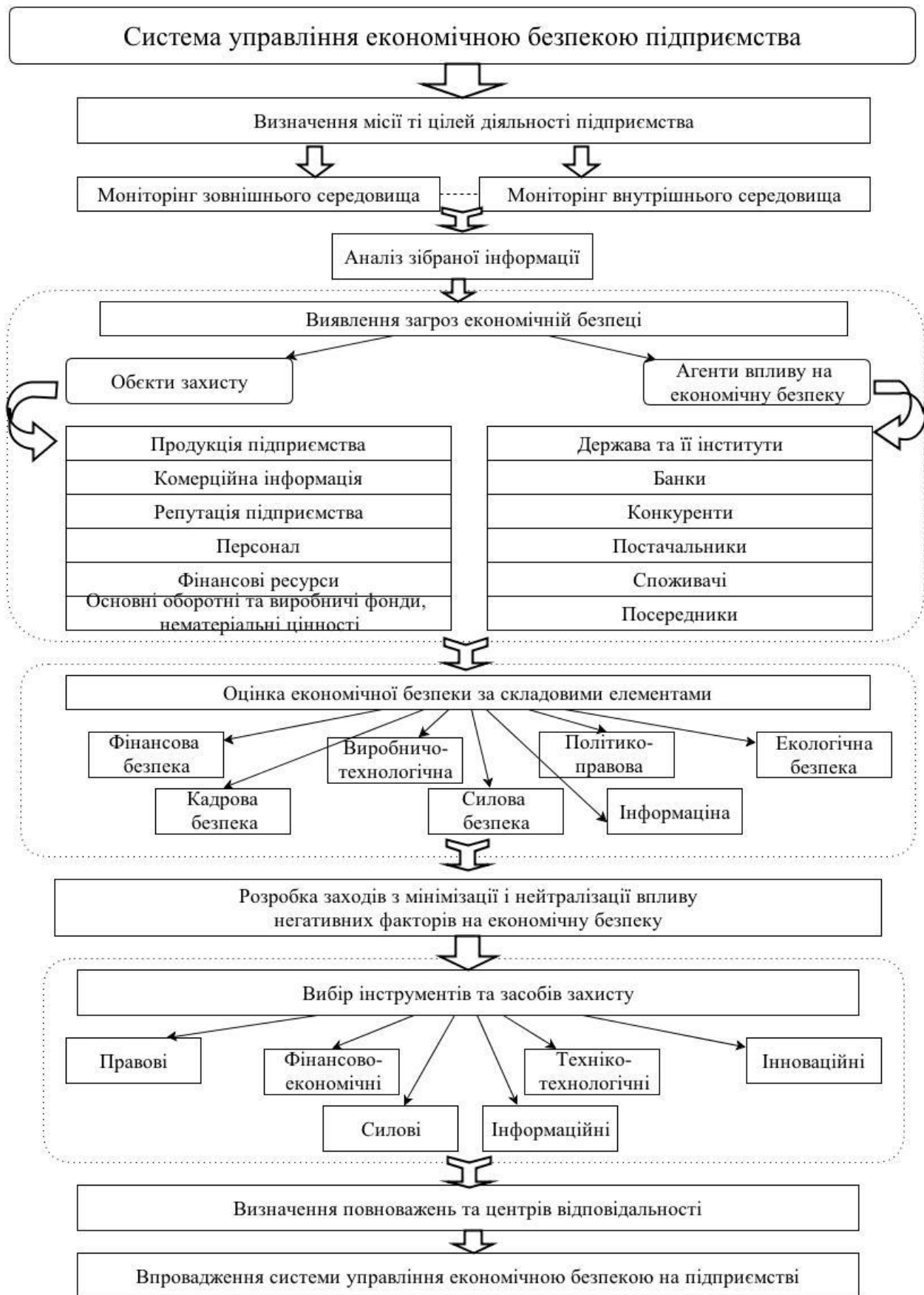

Рис. 2.4. Схема управління економічною безпекою підприємств із врахуванням специфіки економічних відносин за О.В. Васильєвим та В.І. Мейти [25]

Взагалі для оцінки рівня економічної безпеки підприємств на базі економічних взаємовідносин використовуються різноманітні методи, наприклад нетрадиційні підходи до визначення рівня економічної безпеки. До нетрадиційних методів оцінки рівня економічної безпеки відносять оцінку, яка базується на співвідношенні величини бруто-інвестицій підприємства і ресурсів, необхідних для інвестиційної підтримки її умов; визначення ринкової вартості та економічної захищеності капіталу підприємства; оцінку масштабів економічної злочинності та ін.

Методичний підхід до оцінки рівня економічної безпеки підприємства, який передбачає оцінку співвідношення величини бруто-інвестицій і ресурсів, необхідних для інвестиційної підтримки умов, що забезпечують економічну безпеку, передбачає співвідношення бруто-інвестиції підприємства в році t (tBI) та інвестицій у році t , необхідних для забезпечення економічної безпеки (I) $t_{eб}$:

$$Reб = t BI \div t eб, \quad (2.1)$$

де $t BI$ – бруто-інвестиції підприємства в році t ;

$t eб$ – інвестиції підприємства в році t , необхідні для забезпечення його економічної безпеки.

Розрахований показник коливається в межах від 0 до 1, причому 0 – найнижчий рівень економічної безпеки підприємства, а отже, чим ближче розрахований показник до одиниці, тим вищим є рівень економічної безпеки.

Така оцінка може передбачати не лише розрахунок кількісного, а й якісного показника, а також виокремлює такі рівні економічної безпеки: підтримання, мінімальний, дуже низький, низький, середній, високий і дуже високий (рисунок). На кожному підприємстві керівництву необхідно визначити основні напрями забезпечення безпеки підприємства та результати, які необхідно досягти, тобто визначити політику безпеки, тому доцільно здійснювати оцінювання рівня економічної безпеки підприємства поетапно.

У своїй праці Т.Г. Васильків пропонує під час оцінювання економічної безпеки підприємства доцільно використовувати сукупність показників – конкретних показників, числові значення яких свідчать про рівень (стадію) розвитку явища, яке вони характеризують [26]. Тому запропонована методика сприятиме формуванню об'єктивних висновків щодо рівня економічної безпеки підприємств і надасть можливість приймати ефективні управлінські рішення.

І.І. Біломістна та В.Є. Горечко [20] вважають, що для суб'єкта господарювання оцінка економічної безпеки важлива в першу чергу тому, що його активно задіяний потенціал є визначальним стабілізуючим фактором

антикризового розвитку, гарантом економічного росту і підтримки економічної незалежності та безпеки країни. Його втрата сполучена з важко передбачуваними наслідками деіндустріалізації держави, в якому багатогалузева інтегрована індустрія (на противагу регіональному відокремленню ресурсно-сировинних галузей і тенденціям роз'єднання таким чином єдиного економічного простору) є одним з найсильніших засобів зміцнення його єдності.

На погляд І.В. Ібісова та Є.М. Івашина рівень економічної безпеки суб'єкта господарювання пропонується оцінювати на підставі визначення сукупного критерію за допомогою зважування й підсумовування окремих функціональних критеріїв, які розраховуються за допомогою порівняння (зіставлення) величини загрози економічної безпеки та ефективності заходів щодо її запобігання [253].

Оцінка рівня економічної безпеки здійснюється порівнянням розрахункових значень показника з реальними величинами, отриманими раніше щодо підприємства, а також (коли це можливо) щодо аналогічних суб'єктів господарювання відповідних галузей економіки.

Після розрахунку впливу функціональних складових на зміну сукупного критерію економічної безпеки, стверджує Т.Г. Васильків [27] здійснюється функціональний аналіз заходів організації необхідного рівня економічної безпеки суб'єкта господарювання за окремими складовими в такій послідовності:

- визначення структури негативних впливів за функціональними складовими економічної безпеки, диференціація об'єктивних і суб'єктивних негативних впливів;
- фіксація вжитих превентивних заходів щодо запобігання негативному впливу за всіма функціональними складовими економічної безпеки;
- оцінка ефективності вжитих заходів з точки зору нейтралізації конкретних негативних впливів за кожною складовою економічної безпеки;
- визначення причин недостатньої ефективності заходів, вжитих для подолання вже наявних і можливих негативних впливів на економічну безпеку;
- виявлення усунених та очікуваних негативних впливів на рівні економічної безпеки, а також тих, що можуть з'явитися в майбутньому;
- обробка рекомендацій щодо усунення існуючих негативних впливів на економічну безпеку і запобігання можливої появи нових.

У своїх дослідженнях О.Ю. Чубукова та О.В. Ольшанська [254] схиляються до думки, що системою управління економічною безпекою

підприємства є такий організаційний комплекс, який складається із заходів, спрямованих на забезпечення всіх функцій управління економічної безпеки підприємства. Науковці вважають, що поетапний алгоритм роботи такої системи, управління економічною безпекою підприємств, буде складатись із таких етапів:

- отримання та обробка інформації, постановка мети;
- визначення критеріїв оцінки ефективності прийнятих управлінських рішень;
- розробка альтернативних рішень та оцінка їх ефективності;
- прийняття та реалізація найбільш ефективного рішення;
- контроль за виконанням, а також корекція всього процесу в залежності від отриманих результатів.

При цьому Н.Є. Гришко стверджує, що система управління економічною безпекою будь-якого підприємства може характеризуватись кількома якісними характеристиками, а саме – комунікативністю, маневреністю, стійкістю та адаптивністю [54]. Науковець пропонує під комунікативністю розуміється здатність такої системи до швидкого налагодження взаємодії з іншими структурними елементами підприємства та навколишнім середовищем [54]. Під стійкістю розуміється здатність такої системи протидіяти негативному впливу, джерелом якого є внутрішні та зовнішні загрози. Разом з тим маневреність та адаптивність передбачають здатність системи управління економічною безпекою підприємства до швидкої реакції на зміни навколишнього середовища. Однак, при адаптації система, як правило, зазнає внутрішніх змін, чого не відбувається у першому випадку.

У своїй праці Н.Є. Гришко звертає увагу на той факт, що для забезпечення своїх адаптаційних можливостей, будь-яка система управління економічною безпекою підприємства повинна відповідати наступним вимогам:

1. Об'єктом управління економічної безпеки суб'єкта господарювання має бути вся її економічна система.
2. Така система повинна не тільки протидіяти загрозам, але й гарантувати сталий розвиток економічної системи відповідно до її місії.
3. Економічна система має бути ефективною, здатною раціонально використовувати власні ресурси [54].

Н.Й. Реверчук вважає, що необхідність проведення адаптаційних змін, в системі управління економічною безпекою підприємств, виникає через появу таких загроз, що мають системний характер і в майбутньому стануть частиною зовнішнього або внутрішнього середовищ [215]. Вчений констатує той факт, що в загальному розумінні загроза – це реальна можливість впливу дії навмисного

чи ненавмисного характеру, що порушує стійкість функціонування підприємства, наносить матеріальної та нематеріальної шкоди, яка призводить до відхилень від стратегії [215]. До найнебезпечніших зовнішніх загроз, які можуть нанести шкоду підприємству або зробити його подальшу діяльність неможливою, науковець пропонує віднести:

- недосконалість чинного законодавства. В Україні закони та нормативні акти часто суперечать один одному, часто змінюються та вводяться заднім числом, що призводить до суперечок в рамках одного й того ж питання різними сторонами конфлікту, що, в свою чергу, суттєво ускладнює стабільну діяльність підприємства;

- недобросовісна конкуренція – це негласна форма діяльності підприємств. До неї відносять: економічне шпигунство, підробка продукції конкурентів, обман споживачів, махінації з діловою звітністю, корупція та інші;

Крім того Н.Й. Реверчук враховуючи реалії сьогодення розширює перелік чинників, які становлять дійсну зовнішню загрозу економічній безпеці сучасних підприємств [215]. Науковець пропонує враховувати також такі зовнішні фактори як:

- криміналізація економіки. У зв'язку з тим, що злочинний світ швидко проникає в різні види підприємницької діяльності а саме: виробництво і збут продукції, інвестування, тощо, підприємство стає вразливе і зазнає збитків від злочинно діючих постачальників, посередників, покупців, різних сервісних структур і навіть від власних охоронних служб;

- зміна валютного курсу. У зв'язку з тим, що в Україні має місце доларизація економіки та розрахунок відбувається за схемою: долар-гривна-долар, то у такій ситуації курс впливає не тільки на експортно-імпортні операції підприємства, визначаючи їх прибутковість або збитковість, а й на діяльність підприємств, зорієнтованих на внутрішній ринок.

Так, підприємствам-експортерам товару вигідне зниження курсу своєї національної валюти і не вигідне її підвищення, підприємствам-імпортерам, навпаки, вигідне підвищення курсу валюти національної і не вигідне її зниження;

- поява нових технологій (Інтернет) – наряду з позитивними моментами він є джерелом загроз економічній безпеці підприємства, до яких можна віднести: злом паролів доступу, крадіжка конфіденційної інформації, відмова в обслуговуванні, дія вірусних програм та інші.

Зокрема проведений аналіз діяльності вітчизняних підприємств вказав на те, що організація сучасної підприємницької діяльності потребує створення надійної

служби безпеки підприємства, яка допоможе протистояти основним ризикам. Види традиційних ризиків та загроз економічній безпеці підприємств представлено в таблиці 2.3.

Таблиця 2.3.

Види традиційних ризиків та загроз економічній безпеці підприємств на базі сформованих економічних відносин

Класифікаційні ознаки критерію ризику	Розмежування критерію ризику з позиції економічної безпеки відповідно класифікаційних ознак
За сферою дії	За сферою дії виробничі, галузеві, політичні, економічні, фінансові, інноваційні
За можливістю попередження органами державного управління	які можуть бути попередженими, яких неможливо попередити, які можна частково попередити
За рівнем прогнозованості	піддаються прогнозуванню, не прогнозуються, частково прогнозуються
За частотою дії	одноразові, багаторазові
За правомірністю	законні, протизаконні, невраховувані законом
За характером та масштабами наслідків	незначні для підприємств, допустимі, критичні, катастрофічні
За походженням	внутрішні, зовнішні
За напрямом дії	права і здоров'я громадян, власність, інноваційний потенціал, виробничі, кластерні та коопераційні зв'язки

На думку Н.Й. Реверчука [215] існує багато ознак для класифікації загроз рівню економічної безпеки підприємств, однак в контексті адаптаційних можливостей системи управління, найбільш суттєвими є наступні:

- по можливості прогнозування: прогнозовані (тобто такі, які можна передбачити і підготуватись до їх настання) та непередбачені (тобто такі, настання яких передбачити не можна; в таких випадках адаптація системи управління може супроводжуватись великими часовими або матеріальними витратами);
- по можливості запобігання: форс-мажорні (вплив яких не можна ліквідувати або мінімізувати) та передбачувані (які можуть бути передбачені на стадії

планування бізнесу, процесів і технологій для мінімізації або повного запобігання можливого збитку у випадку реалізації фактору ризику;

- по природі їх виникнення: економічні: кон'юнктурні (ринкові зміни), політичні (зміна влади, введення ембарго), правові (законодавче регулювання діяльності, ліцензування), техногенні (аварії та катастрофи), екологічні (виснаження ресурсів, кліматичні зміни), конкурентні («чорний PR», недобросовісна конкуренція), контрагентські (невиконання зобов'язань, шахрайство);

- по значимості або істотності збитку: несуттєві – що не впливають на ринковий стан компаній, істотні – втрата значної частини матеріальних і фінансових ресурсів, значні – втрата конкурентних переваг, можливе банкрутство, катастрофічне – неможливе продовження господарської діяльності. Важливим є те, що несуттєві та істотні загрози не вимагають адаптації системи управління економічної безпеки; при настанні значних загроз – адаптація необхідна.

У своїх дослідженнях В.М. Ячменова та З.О. Османова розкривають трактування категорії «механізм адаптації». З позиції науковців механізм адаптації представляє собою систему гнучкого реагування, «здатність своєчасно проводити адекватні зміни для корекції діяльності підприємства відповідності до вимог зовнішнього середовища». У спрощеному варіанті, стверджують науковці – це процес зміни параметрів та складових системи у відповідь на дію чинників зовнішнього середовища [271].

Вивчаючи поставлену проблему В.М. Ячменова та З.О. Османова запропонували змістовність мети процесу адаптації. На їх думку основною метою процесу адаптації є створення дієвого механізму, основним завданням якого має бути забезпечення швидкого реагування суб'єкта господарювання на дію зовнішніх загроз. Основними елементами такого механізму мають стати такі чинники, як реструктуризація, модернізація, реінжиніринг, управління на основі внутрішніх та зовнішніх сигналів [271].

На думку Л.І. Донець та Н.В. Ващенко [74, с. 134-135] процес адаптації як певний механізм управління економічною безпекою підприємства треба розглядати як управлінську технологію, засновану на відповідних моделях реалізації цього механізму (табл. 2.4).

Таблиця 2.4.

Моделі реалізації механізму управління економічною безпекою сучасного підприємства на базі сформованих економічних відносин*

Вид моделі	Зміст роботи відповідальної особи при адаптації моделі управління економічною безпекою сучасного підприємства
Модель активного поведіння	Суб'єкт господарювання готовий до адаптації. Розроблені принципи адаптації, моделі, що враховують характер та масштаб змін. Характер адаптації системний (охоплює всі сфери).
Модель консервативного поведіння	Суб'єкт господарювання пасивний, його поведінка багато в чому інерційна. Відсутні активні кроки на ринку. Проблеми, що виникають, вирішуються або традиційним способом, або очікується їх розв'язання на державному рівні. Низький темп адаптації. Моделі та принципи адаптації не розроблені. Адаптація має, як правило, локальний характер.
Модель змішаного поведіння	Адаптація виборча, тобто залежить від виду та інтенсивності впливу факторів зовнішнього середовища. Темп адаптації нижчий, ніж при активній моделі. Наявні загальні принципи адаптації та способи поведіння, але модель не розроблена

Примітка: * систематизовано автором глави на основі джерела [74].

Безумовно з позиції вирішення проблем економічної безпеки підприємств особливої уваги вимагає управлінська реструктуризація, яка пов'язана з підготовкою та перепідготовкою персоналу, з орієнтацією на конкурентоспроможне функціонування суб'єкта господарювання, зміну його організаційної структури, менеджменту, технологічної, інноваційної та маркетингової політики. Без такої реструктуризації, вважають В.М. Ячменова та З.О. Османова [271] неможливо проводити докорінні зміни в інших сферах функціонування підприємства.

Л.І. Донець та Н.В. Ващенко вважають, що обрана модель буде визначати послідовний перебіг реалізації тих функцій управління економічною безпекою, які сформує процес адаптації. Складовими цього процесу є такі етапи: проведення поточного моніторингу зовнішнього середовища суб'єкта господарювання; проведення моніторингу внутрішнього середовища; діагностика показників діяльності суб'єкта господарювання та аналіз їх динаміки; виявлення передумов адаптації суб'єкта господарювання; формулювання цілей адаптації; вибір форми адаптаційної реакції та визначення її змісту; планування процесу адаптації; формування організаційної структури управління процесом адаптації; доведення інформації щодо адаптаційних змін

до персоналу та його мотивація на виконання робіт; контроль та аналіз рівня виконання заходів адаптації; розробка та впровадження заходів щодо усунення виявлених недоліків, корегування адаптаційних заходів та оцінка ефективності застосування механізму адаптації [74].

Таким чином, побудову структури механізму управління у системі економічної безпеки підприємства із урахуванням специфіки економічних відносин доцільно здійснювати на основі функціонально-ресурсного підходу що дозволить: розпізнавати загрози; визначати, коли, при яких обставинах і за якими напрямками необхідно здійснювати агресивний наступ (реалізовувати контрзагрози), використовувати еволюційний підхід (метод ретельної методичної підготовки і поступового розширення життєвого простору), застосовувати метод адаптації або вичікування.

Наступним кроком дослідження виступають інноваційні сегменти, які направлені на зміцнення рівня економічної безпеки підприємств та вдосконалення економічних відносин.

2.3. Напрямки підвищення якісного рівня економічних відносин підприємств на базі інноваційної складової моделі раціонального управління економічною безпекою сучасних підприємств

Напрямки підвищення якісного рівня економічних відносин підприємств в системі управління економічною безпекою буде розглянуто із урахуванням інноваційної складової моделі раціонального управління економічною безпекою сучасних підприємств

Науковець пропонує керівництву підприємства визначати стратегічні питання, що стосуються управління економічною безпекою. При цьому пропонується впровадження нового підходу до формування економічних відносин між представниками колективу, які задіяні в системі управління економічною безпекою. Саме на основі стратегічних рішень обирати базову стратегію [154]. Як і попередні науковці для забезпечення дієвості механізму, необхідно запровадити систему моніторингу економічної безпеки підприємства, що дасть можливість:

- забезпечити керівництву своєчасною і достовірною інформацією про економічний стан;

- провести діагностику і попередити небезпечні, деструктивні ситуації у діяльності підприємства для їх швидкого і ефективного попередження, локалізації та ліквідації;
- сформулювати ключові показники ефективності управління;
- забезпечити безперервну і взаємовигідну дію всіх підрозділів підприємства.

Загальна концепція функціонування запропонованого механізму управління економічною безпекою підприємства Є.Ю. Науменко припускає створення системи, що забезпечує розпізнавання загроз, прогнозування їх наслідків, визначення методів локалізації та подання інформації у загальну систему управління, де приймаються оперативні рішення по усуненню загроз, або коректуються стратегічні цілі підприємства [154].

З метою поглиблення дослідження проблеми, яка розглядається варто звернутися до праці В.В. Коваленко, який звертає увагу на те, що одною із основних умов забезпечення існування підприємства у ринковій економіці є формування системи управління підвищенням рівня економічної безпеки, яку потрібно розглядати як сукупність взаємозв'язаних елементів, що забезпечують розробку і прийняття оптимальних управлінських рішень щодо його формування та використання [112].

На погляд вченого основою системи управління підвищенням рівня економічної безпеки підприємства є внутрішнє середовище підприємства, тобто сформовані економічні відносини, які демонструє кадровий потенціал, що використовує для створення збереження та розвитку своїх конкурентних переваг. Параметри внутрішнього середовища підприємства, тобто цілі, структура, технології, завдання, кадри тощо, не можливо розглядати окремо один від одного, оскільки зміни кожного з них впливають на всі інші параметри [112].

О.О. Бондаренко та Б.В. Левицький звертають увагу на той факт, що внутрішнє середовище підприємства, а саме економічні відносини є сферою, що найбільш активно регулюється та контролюється підприємством, тому управління цими факторами є найбільш важливими щодо забезпечення підвищення рівня економічної безпеки підприємства [22].

При управлінні економічною безпекою підприємства, стверджують науковці необхідно прагнути як до економії ресурсів, які спрямовані на розвиток системи економічної безпеки, так і до збільшення прибутків та результатів діяльності, що формуються на основі оновлених економічних відносин..

Саме на цій основі В.В. Коваленко [112] пропонує модель системи управління підвищенням рівня економічної безпеки підприємства, яка включає всі елементи управління підприємством із урахуванням оновлених економічних відносин, а також оцінку параметрів економічної безпеки та аналіз існуючих відхилень та шляхи їх усунення.

Узагальнюючи результати дослідження, ми пропонуємо наступну змістовність моделі раціонального управління економічною безпекою сучасних підприємств (ЕБспр.) на базі оновлених економічних відносин (рис. 2.5).

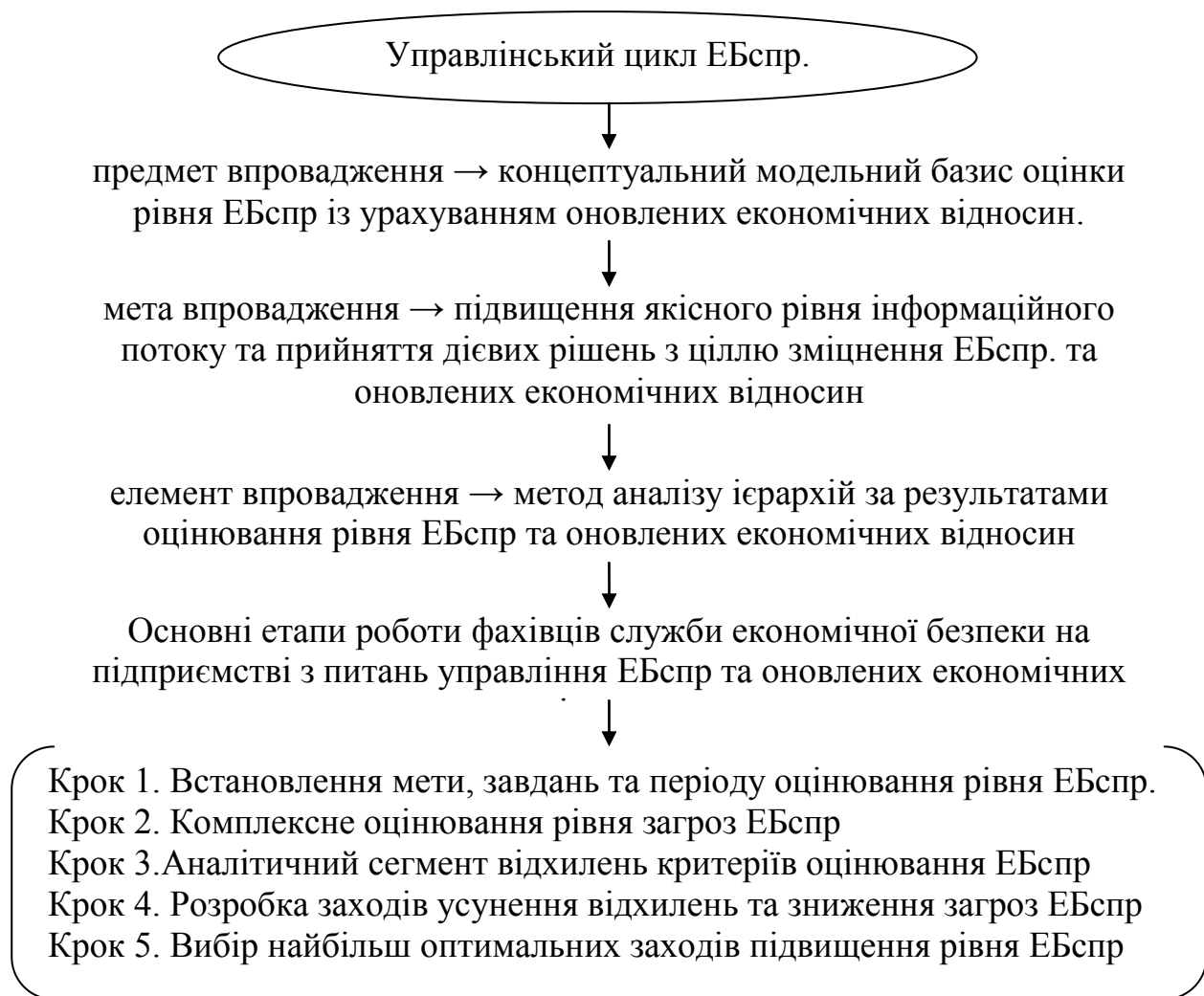

Рис. 2.5. Рекомендована модель раціонального управління ЕБспр на базі інноваційного оновлення економічних відносин (авторська пропозиція)

Ми вважаємо, що запропонована модель має декілька переваг, а саме: вона включає всі етапи управлінського циклу ЕБспр., які знаходяться в тісному

взаємозв'язку між собою, а як наслідок претендують на використання системного підходу дій відповідальних осіб; залучається етап комплексного оцінювання всіх параметрів, які здатні не лише оцінити виконання намічених фінансово-економічних критеріїв розвитку підприємства, а перш за все характеризують рівень виконання показників, котрі окреслюють самі «болючі» місця розвитку підприємства; передбачено не лише визначення відхилень від заданих критеріїв оцінювання рівня економічної безпеки підприємства, а й розробку заходів усунення даних порушень та встановлення переліку заходів здатних покращити ситуацію в майбутньому.

Ми поділяємо думку О.С. Щекович та М.Г. Афанасьєва з приводу того, що система управління підвищенням рівня економічної безпеки сучасного підприємства є динамічною та чутливою до подразників системою, що засновується на відповідному підґрунті. Відомо, що підґрунтям для даної системи є база діючих в Україні законів, система нормативно-правових актів та сукупність органів, що виконують функції створення, реалізації та контролю виконання нормативно-правових актів, без правильного використання яких система не здатна ефективно функціонувати [264].

В свою чергу В.В. Коваленко подолання проблем, які постають перед підприємством на шляху до підвищення рівня економічної безпеки вимагає створення системи забезпечення економічної безпеки національних підприємств, яка б вирішувала наступні завдання: розвиток превентивного підходу (тобто пріоритетність розробки шляхів уникнення можливих загроз та мінімізація негативних впливів); підвищення ролі та частки інформаційно-аналітичної діяльності в роботі служби безпеки підприємства (дане завдання обумовлюється неймовірним темпом зростання значення інформації як фактора виробництва); одночасне забезпечення прозорості й конфіденційності інформації щодо діяльності підприємства; розвиток взаємозв'язку економічної безпеки підприємства з національною економічною безпекою [112].

П.Т. Колісниченко при вирішенні зазначеної проблеми пропонує основними критеріями оцінки ефективності та надійності сформованої системи управління економічною безпекою підприємств вважати:

- сталий розвиток, збереження і примноження матеріальних цінностей підприємства, високий рівень конкурентоспроможності продукції;
- використання інноваційних технологій у виробничій діяльності;
- недоторканість комерційної інформації і всіх ресурсів;
- своєчасне попередження кризових ситуацій і нейтралізація негативних чинників, що впливають на діяльність підприємства безпеки [117].

Ми погоджуємося з позицією О.В. Васильєва та В.І. Мейти [25] стосовно того, що до основних заходів, які керівництво підприємства може використовувати для підвищення якісного рівня управління економічною безпекою при оновленні економічних відносин доцільно включити (табл. 2.5.):

Таблиця 2.5.

Змістовність заходів підвищення якісного рівня управління економічною безпекою сучасного підприємства*

(основа → інноваційне оновлення економічних відносин)

Вид заходу	Змістовність заходів підвищення якісного рівня управління економічною безпекою підприємства
правові заходи	заходи, спрямовані на застосування нормативно-правових документів, що стосуються усіх сфер діяльності підприємства, з метою забезпечити інтереси конкретних суб'єктів господарювання
фінансово-економічні заходи	заходи, що спрямовані на забезпечення фінансової незалежності та фінансової стабільності, конкурентоспроможності продукції підприємства, нарощення матеріальних цінностей, їх захист від зазіхань конкурентів;
силові заходи	заходи, спрямовані на використання власних підрозділів для захисту майна, матеріальних цінностей, інформації, усіх видів ресурсів підприємства від дій конкурентів;
інформаційні заходи	заходи, що пов'язані зі збором та аналізом релевантної інформації, яка використовується для прийняття ефективних управлінських рішень, розробки стратегії діяльності підприємства, попередження кризових ситуацій;
техніко - технологічні заходи	заходи, спрямовані на своєчасне оновлення виробничих фондів, раціональне використання виробничих потужностей тощо;
Інноваційні заходи	заходи використання інноваційних технологій у різних аспектах діяльності підприємства з метою забезпечення конкурентоспроможності

Примітка: * систематизовано автором глави на основі джерела [25].

Як показують дослідження науковці під різним кутом зору пропонують залучати не лише класичні заходи покращення фінансово-виробничої та соціально-економічної діяльності підприємств, а й включають інноваційні сегменти.

Сучасні тренди світового соціально-економічного розвитку свідчать про те, що інноваційна діяльність є найбільш ефективним важелем підвищення конкурентоспроможності країн на світових ринках і забезпечення їх економічної безпеки в умовах глобалізації економічного простору. Доцільність

національних стратегій соціально-економічного розвитку, в яких провідна роль відводиться інноваціям, підтверджується міцними позиціями індустріально розвинених країн на високотехнологічних ринках, що є надійною запорукою їх інноваційної безпеки у довгостроковій перспективі.

З цього приводу О.В. Ареф'єва стверджує, що підприємницький сектор України володіє потужним інноваційним потенціалом, реалізація якого здатна прискорити структурно-технологічну і виробничу модернізацію національної економіки, підвищити її міжнародну конкурентоспроможність і забезпечити соціально-економічні умови життя населення, що відповідають європейським стандартам. Водночас основу вітчизняного індустріального комплексу досі становлять галузі, орієнтовані на низько технологічні виробництва та експорт сировини. Така модель засвідчує недосконалість і вичерпаність традиційних для України чинників економічного розвитку, більше того, вона вже довела свою неефективність і надалі може призводити до поглиблення кризових явищ та нарощування технологічного відставання вітчизняного промислового комплексу. відставання вітчизняного промислового комплексу [9].

В свою чергу Ю.Б. Кракос [125] вважає, що негативні тенденції в розвитку економіки України, поглибилися. Погіршення економічної динаміки в останні два роки викликано також стресовими трансформаціями соціально-економічного і політичного середовища, розгортанням бойових дій на сході України, анексією Російською Федерацією АР Крим. За таких умов постійно знижується рівень економічної безпеки України, що вимагає побудови нової моделі розвитку підприємницького сектору, заснованої на інноваційних чинниках, розвитку високотехнологічних і наукоємних виробництв, формуванні корпоративно-коопераційного каркасу вітчизняної промисловості, забезпеченні її кооперації в рамках світових виробничих і науково-технічних ланцюгів. Ефективна інтеграція промислової та інноваційної політики з врахуванням особливостей конкурентних викликів посткризового світу має забезпечити надійний фундамент зростання підприємницького сектору і створити умови зміцнення економічної безпеки України.

Ю.Б. Кракос [125] обґрунтовує, що виникає потреба в оновленні підходів до формування і реалізації інноваційної політики у підприємницькому секторі з метою посилення державного впливу на процеси стимулювання досліджень і розробок у перспективних секторах, комерціалізації та впровадження інновацій у виробничі процеси підприємств, створення інноваційної інфраструктури як чинника забезпечення ефективної інтеграції всіх стадій інноваційного процесу, розбудови інституційного базису супроводження інноваційної діяльності,

спрямування потужного фінансового ресурсу приватних інвесторів в інноваційні проекти тощо.

Важливою подією для України, вважає О.В. Собкевич стало підписання та ратифікація Угоди про асоціацію та поглиблену і всеосяжну зону вільної торгівлі між Україною та ЄС, що відкриває нові можливості для вітчизняної промисловості у напрямку пришвидшення модернізаційних зрушень і структурних перетворень на інноваційних принципах і засадах розвитку конкурентних переваг з використанням потенціалу ЄС як прискорювача економічного зростання. Але позитивні зрушення у цьому напрямі залежать від:

- спроможності держави виважено підійти до питань залучення допомоги фінансових організацій ЄС на відновлення української економіки,
- організації спільних досліджень і розробок на перспективних напрямках науково-технічної і виробничої діяльності з дотриманням національних економічних інтересів,
- всебічного сприяння поширенню і використанню передового досвіду країн ЄС у розбудові національних інноваційних систем в Україні [227].

Процеси активізації технологічного розвитку, посилення ролі науково-технологічного прогресу в економіці вважає О.В. Собкевич зумовлюють необхідність розгляду питань інноваційної діяльності через призму економічної безпеки держави та її підприємницького сектору, зокрема, її інноваційної складової [227].

Проблематика щодо виділення загроз, обґрунтування напрямів забезпечення економічної безпеки держави та підприємницького сектору на основі впровадження інноваційних чинників зростання знайшла відображення у наукових працях таких українських вчених як В. Алькема, В. Андрійчук, В. Бегма, І. Бінько, Т. Блудова, З. Варналій, Т. Васильців, О. Власюк, В. Горбулін, Б. Губський, М. Денисенко, Я. Жаліло, О. Захаров, О. Корольчук та інші. Науковці по різному підходять до вирішення проблем адаптації інноваційних сегментів у сфері зниження загроз рівню економічної безпеки як на макроекономічному, так і мікроекономічному етапі функціонування. Проте єдиною залишається теза про необхідності і доцільності підвищення значення інновацій в управлінських процесах, які присвячено економічній безпеці.

Так на погляд І.В. Єгорової [77] на даний час недостатньо розробленими залишаються аспекти, пов'язані з дослідженням концептуальних, теоретико-методологічних, інструментальних положень у сфері впливу процесів формування і реалізації інноваційної політики у підприємницькому секторі як

об'єкті прикладання цієї політики на економічну безпеку держави та представників підприємницького сектору. Нинішня невизначеність у підприємницькому секторі, котра виникає при адаптації важелів правління регульованою ринковою економікою, оголила низку системних проблем інноваційної політики, нехтування вирішенням яких протягом тривалого періоду призвело до низької спроможності підприємств запроваджувати нові технології, сучасні технічні рішення та інновації, що зумовлює появу загроз як економічній безпеці держави, так і економічній безпеці підприємництва. Тому розроблення інструментарію щодо виявлення цих загроз, вимірювання рівня небезпеки, обґрунтування механізмів державної політики зі створення резервів і цілеспрямованого застосовування заходів протидії загрозам є актуальними питаннями економічної безпеки держави в цілому та підприємницького сектору зокрема.

У своїй праці І.Г. Мішина [147] стверджує, що інноваційну безпеку найчастіше визначають як:

- науково-технічну, технологічну, науково-інтелектуальну, інноваційно-технологічну, виробничо-технологічну;
- інвестиційно-інноваційну та власне інноваційну.

Науковець обґрунтовує той факт, що інноваційна безпека держави є ширшою категорією, ніж науково-технічна і технологічна безпека, оскільки поняття інновації охоплює конкурентноздатні технології, продукцію або послуги, а також організаційно-технічні рішення, що покращують структуру виробництва [147]. Але інноваційна безпека держави не завжди трактується у контексті забезпечення інноваціями саме виробничої царини. Тому, зміщуючи фокус на індустріальний комплекс як об'єкт прикладання інноваційної безпеки, у наукових дослідженнях інноваційну безпеку у підприємницького сектору економіки визначено як її спроможність забезпечити всеохоплюючу модернізацію суб'єктів підприємництва на основі підвищення ефективності використання її науково-інноваційного потенціалу, а саме:

- виведення застарілих потужностей та впровадження у виробництво нових наукоємних технологій (у т. ч. енергоефективних і енергозберігаючих),
- створення нових виробництв для поглибленої переробки та виготовлення кінцевої промислової продукції високої якості (у т.ч. на засадах підтримки «точок зростання»),

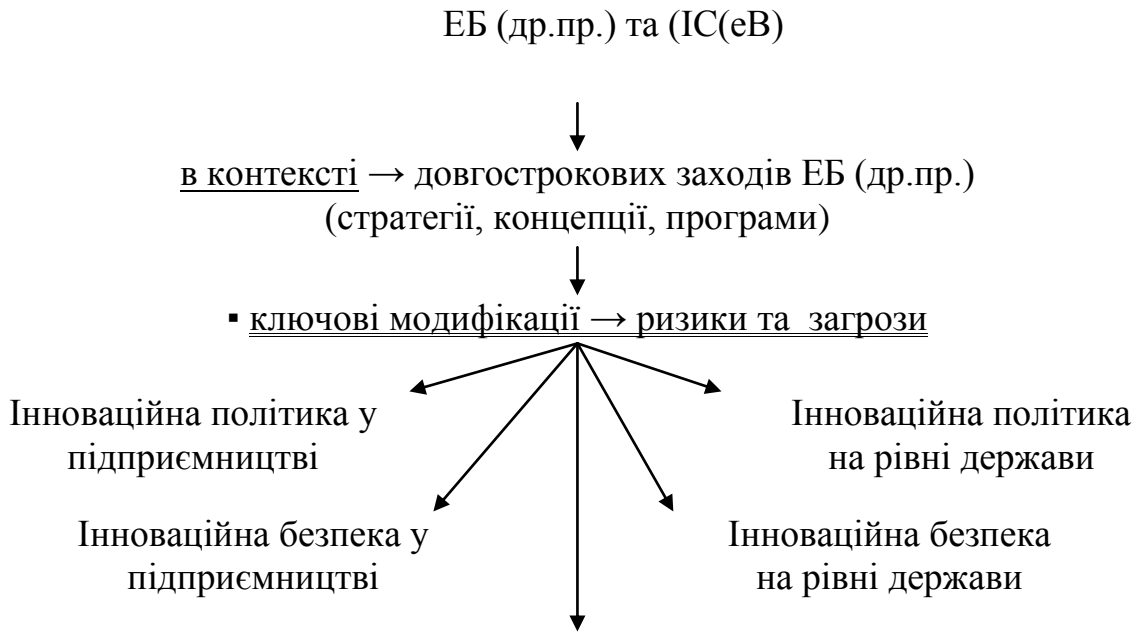
здатність досягнути високотехнологічного статусу на світових ринках такої продукції і протистояти загрозам у сфері науково-технічної та інноваційної діяльності [147].

У своїх дослідженнях І.Г. Мішина [147] стверджує, що інноваційна безпека у підприємницькому секторі економіки розглядається як одна з ланок багаторівневої системи економічної безпеки (у вертикальному вимірі – як складник інноваційної безпеки і категорія, що включає інноваційну безпеку у різних галузях функціонування представників підприємницького сектору. При цьому І.В. Єгорова [77] обґрунтовує існування взаємозв'язки у межах горизонтальних і вертикальних щаблів інноваційної безпеки та інноваційної політики держави, що дозволяє стверджувати як про наявність щільної взаємодії всіх рівнів, так і про можливість виникнення ризиків і загроз економічній безпеці. Відтак стан реалізації інноваційної політики у підприємницькому секторі економіки може стати чинником загроз як інноваційній безпеці у представників підприємництва, так і економічній безпеці держави. Такі загрози, стверджує науковець [77], формуються поступово:

- спочатку у вигляді прояву ризиків інноваційної політики, потім
- негативних тенденцій інноваційного розвитку підприємницького сектора, далі
- загроз інноваційній безпеці у підприємстві і зрештою
- загроз економічній безпеці держави. Загрози варто розглядати як у статичному вимірі, так і в процесі розвитку, що обумовлено динамічними змінами у часі уявлень про стан захищеності національних економічних інтересів.

На думку І.В. Єгорової [77] своєчасне виявлення загроз інноваційній безпеці у підприємстві і вимірювання рівня небезпеки їх адаптації є важливими завданнями державної політики, реалізація яких дасть змогу створювати резерви і цілеспрямовано застосовувати заходи протидії – зокрема, інвестиційні, організаційно-економічні, фінансові, інституційні та інші регулюючі важелі. Саме в процесі реалізації інноваційної політики у підприємстві можуть виникати ризики, здатні стати джерелами загроз інноваційній безпеці у підприємстві, і водночас модифікація підходів до формування і реалізації інноваційної політики виступає потужним фактором мінімізації і подолання цих загроз, регулятором рівня інноваційної безпеки і чинником забезпечення економічної безпеки держави.

Ми вважаємо до складу ключових модифікацій процесу забезпечення економічної безпеки держави та підприємництва (ЕБ (др.пр.)) із урахування інноваційного сегменту включеного до змісту економічних відносин (ІС(еВ)) варто включити (рис. 2.6).

Моделювання критеріїв оцінювання інноваційної безпеки та політики
на базі наукових досягнень та перспективних розробок

Рис. 2.6. Модифікація процесу забезпечення ЕБ (др.пр.) із урахування інноваційного сегменту (ІС(еВ) (пропозиція автора глави)

Дослідження показують, що більшість науковців на етапі здійснення аналізу економічних змін та класифікації економічних загроз обґрунтовано необхідність розширення критеріїв класифікації та переліку загроз інноваційній безпеці шляхом виокремлення як ознаки класифікації загроз економічний напрям господарювання і ідентифікації на цій основі загроз інноваційній безпеці у підприємстві на макроекономічні та галузеві [9; 125; 227; 77].

Крім того визначення впливу загроз на соціально-економічний розвиток держави передбачає, на думку І.Г. Мішиної [147], формування множини індикаторів інноваційної безпеки у підприємстві і діапазону їх характеристичних значень. Застосування селективного підходу до аналізу наявних індикаторів інноваційної безпеки і адаптування їх до виробничої сфери дозволили сформуванню групи індикаторів інноваційної безпеки у підприємстві і її галузях і обґрунтувати порогові значення індикаторів на основі застосування загальних підходів до оцінки рівня економічної безпеки:

На наш погляд слід також звернути увагу на те, що пріоритетами науково-технічного і виробничого співробітництва України з країнами ЄС в умовах дотримання національних економічних інтересів і забезпечення економічної безпеки держави визначено:

- забезпечення переходу від імпорту з ЄС готової продукції з високою доданою вартістю до створення на території України дочірніх компаній та спільних підприємств;
- залучення інвестицій країн ЄС у створення та розвиток в Україні замкнених циклів виробництва продукції вищих технологічних укладів;
- залучення кредитних коштів фінансових організацій ЄС у відновлення промислового потенціалу східних областей України;
- використання багатого досвіду країн ЄС у сфері запровадження принципів циркулярної економіки, чому сприятиме розвиток співробітництва з ЄС у сфері виробництва екологічно чистої продукції, перероблення відходів, вторинного виробництва, запровадження енергоефективних та ресурсоефективних технологій у промисловості;
- ініціювання нових програм технічної допомоги ЄС, які передбачали б налагодження ефективного тристороннього діалогу між українським урядом, ЄС та підприємствами України.

Суттєвого інноваційного поштовху промислому сектору, в контексті впровадження нових підходів до управління економічною безпекою, надасть розширення можливостей участі українських промислових підприємств та науково-дослідних організацій у проектах Рамкової програми ЄС з досліджень та інновацій «Горизонт 2020» [46]. «Горизонт 2020» – найбільша в історії Європейського Союзу програма, спрямована на фінансування досліджень та інновацій, із загальним бюджетом близько 80 млрд. євро, яка розрахованим на сім років (з 2014 по 2020 роки). Вона прийшла на зміну 7-й Рамковій програмі ЄС з досліджень і технологічного розвитку (7РП), що діяла з 2007 по 2013 роки.

Варто зазначити Програма «Горизонт 2020» [46] покликана сприяти збільшенню числа передових технологій, відкриттів і перспективних розробок шляхом просування ідей з наукових лабораторій до ринку. Заснована на трьох ключових пріоритетах: передовій науці, лідерстві у промисловості та суспільних викликах, програма надає підтримку широкому спектру діяльності, від наукових досліджень до демонстраційних проектів та інновацій, готових до виходу на ринок. Отже розробникам інноваційних підходів до управління економічною безпекою як з позиції держави, так і з позиції підприємств доцільно звернути увагу на можливість проведення досліджень із урахуванням фінансового ресурсу даного проекту.

Таким чином, до складу напрямків підвищення якісного рівня економічних відносин підприємств на базі інноваційної складової моделі раціонального управління економічною безпекою сучасних підприємств варто

віднести наступні вимоги: об'єктом управління економічної безпеки суб'єкта господарювання має бути вся її економічна система; така система повинна не тільки протидіяти загрозам, але й гарантувати сталий розвиток економічної системи відповідно до її місії. економічна система має бути ефективною, здатною раціонально використовувати власні ресурси.

Наступним кроком дослідження виступають заходи формування змісту Концепції економічної безпеки підприємства на базі інноваційного змісту економічних відносин.

2.4. Рекомендаційний аспект Концепції економічної безпеки підприємства на базі інноваційного змісту економічних відносин

Наступним кроком дослідження має стати концепція управління економічною безпекою підприємства на базі інноваційного змісту економічних відносин, яка ми вважаємо є одним із основних елементів ефективної роботи системи організаційного управління підприємством взагалі. Актуальним залишається визначення основних положень концепції економічної безпеки підприємства, у зв'язку з чим виникають протиріччя в розумінні цього терміна. Як стверджують І.Ф. Комарницький, С.В. Бойда та В.Ф. Банар [80] з одного боку, мова йде про розроблення офіційного документа, що буде головним у формуванні політики економічної безпеки підприємства. З іншого боку, концепцію розглядають як процес формування власної системи безпеки, що ґрунтується на принципах організації управління економічним розвитком.

В.Л. Ортинський та І.С. Керницький [162] стверджують, що концепція – це система поглядів, ідей, цільових настанов, пронизаних єдиним визначальним задумом, провідною думкою щодо постановки і шляхів вирішення виявлених проблем [79, с. 270]. П.А. Поляков пропонує Концепцію економічної безпеки підприємства розуміти як офіційну систему поглядів управлінської ланки на проблему безпеки на різних етапах і рівнях виробничо-збутової діяльності, розкриває комерційні інтереси та загрози, що перешкоджають їх реалізації, основні принципи та напрями економічної безпеки [174].

Науковець вважає, що становлення комплексної системи економічної безпеки підприємства являє собою довгий, складний та напружений процес створення концепції і планів управління економічною безпекою підприємства, організації структур служби економічної безпеки підприємства, починаючи з охоронно-режимних служб, їх розвитку, і найскладнішим є формування високопрофесійних розвідувально-інформаційних та аналітичних підрозділів.

Така послідовність дає змогу поступово та відповідно до реальних потреб і фінансових можливостей посилити економічну безпеку підприємства, визначити декілька рівнів комплексного захисту підприємства. При цьому застерігає, що реалізація концепції економічної безпеки підприємства, як правило, характеризується постійною структурною перебудовою, ротацією кадрів, змінами й уточненнями цілей і завдань різних її підрозділів, внесенням коректив у роботу персоналу підприємства, змінами у фінансуванні та матеріально-технічному забезпеченні, посиленням міри захищеності суб'єктів ринкових відносин [74].

Ми погоджуємося з позицією П.А. Полякова [74] стосовно того, що ефективність системи управління економічною безпекою підприємства залежить від сформованої власної концепції формування економічних відносин, в основі якої лежить розроблення стратегії управління економічною безпекою підприємства, політики та механізму управління економічною безпекою.

Усі етапи розроблення Концепції управління економічною безпекою підприємства є важливими, адже надійний захист економічної безпеки підприємства можливий лише за комплексного і системного підходу до її організації, а побудова ефективної системи економічної безпеки підприємства забезпечить можливість оцінки перспектив зростання підприємства, дасть змогу розробити тактику і стратегію його розвитку [162].

О.В. Малик [138] пропонує наступні етапи формування Концепції управління економічною безпекою підприємств із урахуванням інноваційних змін в економічних відносинах (рис. 2.7).

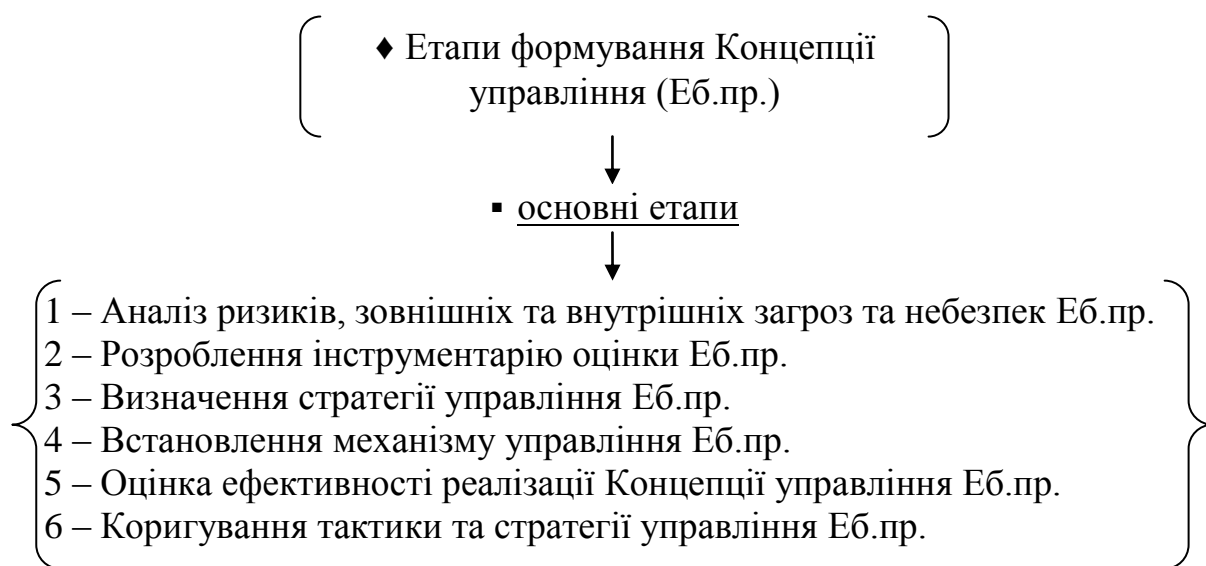

Рис. 2.7. Рекомендовані етапи формування управління Еб.пр. із урахуванням інноваційних змін у економічних відносинах

Ми поділяємо думку П.А. Полякова [174] з приводу того, що повне уявлення про управління системою економічної безпеки підприємства можна отримати після вивчення офіційно прийнятих документів із Концепції безпеки підприємства, комплексної програми реалізації Концепції управління безпекою підприємства з урахуванням інноваційних змін у економічних відносинах і планів його підрозділів із реалізації цієї програми.

У своїй праці С.М. Фролов [242] звертає увагу на той факт, що ефективність Концепції економічної безпеки підприємства з урахуванням інноваційних змін у економічних відносинах визначають:

- за показниками зростання економічного розвитку підприємства, рівнем забезпечення фінансової стійкості та конкурентоспроможності, що може бути організовано шляхом інформування суб'єктів управління підприємством;
- з позиції забезпечення гарантованості інформаційної незалежності керівників;
- прогнозування та виявлення реальних небезпек та загроз із визначенням методів їх запобігання;
- застосування способів ліквідації наслідків впливу небезпек та загроз рівень економічної безпеки підприємств;
- налагодження взаємодії підприємства із правоохоронними та контролюючими органами з метою запобігання правопорушенням;
- створення дієвої служби безпеки підприємства, яка здатна на достатньо високому рівні виконувати покладені функціональні зобов'язання.

На думку О.М. Ляшенко в основу оцінювання результативності управління економічною безпекою підприємства варто покласти методику, яка спирається на найкращі зразки оцінювання результативності та ефективності діяльності підприємства та є адаптованою до потреб управління його економічною безпекою. Створення такої методики є доволі складним завданням, оскільки різноманітні критерії оцінки ефективності функціонування соціально-економічних систем свідчить про недостатність наукового опрацювання досліджуваної проблематики, її поліморфний характер і недосконалість існуючих теоретико-методологічних підходів [136].

При цьому О.М. Ляшенко звертає увагу на те, що абсолютні показники сформульованих важелів організаційного впливу на результативність управління економічною безпекою підприємства мають визначати експерти, виражаючи свою оцінку за кожним критерієм таким чином: цілком неефективний, неефективний, малоефективний, ефективний або високоефективний [136].

Крім того, науковець пропонує також залучати інтерактивні методи, які носять найчастіше різнобічний характер. Вони можуть складатися з декількох частин і виглядати так: перелік проблем в системі управління економічною безпекою підприємств, що визнається всіма і які треба вирішити; погоджений підхід до рішення виявлених проблем в системі управління економічною безпекою підприємств; завдання окремим особам. Науковець запропонував важені організаційного впливу на результативність управління економічною безпекою підприємства. До їх складу науковець обрав (табл. 2.6).

Таблиця 2.6.

**Важелі організаційного впливу на результативність
УЕБ з урахуванням інноваційних змін у економічних відносинах***

Сфера виникнення важеля	Характеристики важеля організаційного впливу	Значущість впливу ^{1**}
Постановка цілей	Актуальність цілей	0,30
	Чіткість постановки цілей	0,25
	Відповідність завдань з управління економічною безпекою поставленим цілям	0,20
	Обізнаність персоналу поставлених цілей	0,15
	Участь працівників у досягненні поставленої мети	0,10
Процедура прийняття управлінських рішень	Валідність адміністрування	0,30
	Рівень колегіальності у прийнятті рішення	0,30
	Рівень децентралізації щодо прийняття рішення	0,25
	Підтримка ініціативи з боку держави	0,15
Організація управління	Розподіл управлінських функцій	0,30
	Дотримання норми керованості	0,25
	Дублювання повноважень	0,20
	Комунікаційна точність	0,15
	Конкуренція між працівниками чи відділами	0,10

Організаційна культура	Реалізація охоронної функції	0,30
	Реалізація інтегративної функції	0,25
	Реалізація регулювальної функції	0,20
	Реалізація адаптаційної функції	0,15
	Лояльність персоналу	0,10
Управлінська культура	Відкритість та прозорість управлінської діяльності	0,35
	Стиль керівництва	0,35
	Відносини по вертикалі	0,15
	Відносини по горизонталі	0,15
Кадровий менеджмент	Процедура відбору кадрів	0,30
	Розвиток компетенцій	0,25
	Кар'єрне зростання	0,25
	Система оцінювання персоналу	0,20
Здійснення контролю	Систематичність контролю	0,40
	Оприлюднення результатів контролю	0,60

Примітка: * систематизовано автором глави на основі джерела [136], ** – результати експортного оцінювання.

О.М. Ляшенко пропонує оцінний показник того чи іншого важеля розраховувати як суму добутків вагомості та значущості критеріїв. Визначивши дієвість кожного важеля, можна оцінити загальний показник їх сукупного впливу на результативність управління економічною безпекою підприємства як середнє оцінних показників, проте можна цього й не робити, а скористатися, наприклад, графічною інтерпретацією радіального профілю всіх важелів організаційного впливу на результативність управління економічною безпекою підприємства [136]. Побудова такого профілю може бути більш доцільною внаслідок того, що створення інтегрального показника зазвичай передбачає перетворення одних аналітичних індикаторів у інші, що супроводжується певними похибками і втратою адекватності у відтворенні реальних процесів управління економічною безпекою підприємства.

У своїй праці О.О. Висоцька пропонує, при вирішенні поставленої проблеми, сформуванню групи параметрів та забезпечуючий інструментарій, через які досягаються очікувані ефекти від реалізації пріоритетних напрямів забезпечення належного рівня економічної безпеки підприємства (рис. 2.8) [31].

Рис. 2.8. Складові вибору пріоритетних напрямів забезпечення належного рівня ЕБ.пр. із урахуванням інноваційних змін у економічних відносинах

Отже, стан економічної безпеки підприємства залежить від багатьох факторів, що впливають на процес функціонування підприємства. Але на особливу увагу заслуговує безпосередньо система захисту та формування економічних відносин. А саме, наскільки послідовно і логічно буде побудована її організаційна структура і встановлено зв'язок між її складовими – від суб'єкта до об'єкта, від мети до завдань і кінцевого результату. Важливо, що саме будуть представляти собою механізми взаємозв'язку між структурними складовими системи захисту економічної безпеки. Яким є механізм запуску в дію системи захисту – це питання надзвичайно важливе. Відповідно до цього повинні бути створені сигнальна і контрольна системи та зроблено інші пропозиції структурного характеру та системного підходу до забезпечення оптимального стану економічної безпеки підприємства.

Ми вважаємо, керівництво підприємства має забезпечити набір професіоналів, які не лише володіють інструментами оцінювання економічної безпеки, а перш за все мають креативні, творчі та інноваційні прагнення при вирішенні проблем, які підлягають вирішенню. Саме такий підхід надасть можливість сформулювати якісну систему економічних відносин в процесі забезпечення економічної безпеки підприємства в майбутньому.

Висновки

Проведені дослідження щодо проблем економічної безпеки підприємств із врахуванням господарських правових важелів надали змогу встановити:

1. Економічна безпека підприємств є багато аспектною категорією, якій властиві наступні ознаки: залежить від впливу факторів як внутрішнього, так і зовнішнього середовища функціонування підприємства; пов'язана із можливістю підприємства функціонувати у довгостроковому періоді; передбачає найбільш ефективне використання корпоративних ресурсів для забезпечення цілей бізнесу. Проаналізувавши характеристики даного поняття та існуючі підходи до його трактування автором запропоновано таке визначення: економічна безпека підприємства – це такий стан його рівноваги та ступінь захищеності від негативних впливів і змін зовнішнього і внутрішнього середовища, за якого досягається найефективніше використання наявних ресурсів і стабільне функціонування в теперішньому і майбутньому періодах. Визначення економічної безпеки відбувається в підприємницькому середовищі, яке функціонує у більшості випадків на базових положеннях Господарського кодексу України.

2. Однією з найважливіших проблем ефективного розвитку підприємства є забезпечення економічної безпеки, яка спирається на дієву систему економічних відносин.. Головне завдання підприємства – моніторинг рівня економічної безпеки із врахуванням існуючої системи економічних відносин для своєчасного виявлення та запобігання зовнішнім і внутрішнім загрозам, забезпечення захисту інтересів підприємства та досягнення ним основної мети діяльності. Рівень економічної безпеки суб'єкта господарювання пропонується оцінювати на підставі визначення сукупного критерію за допомогою зважування й підсумовування окремих функціональних критеріїв, які розраховуються за допомогою порівняння (зіставлення) величини загрози економічної безпеки та ефективності заходів щодо її запобігання.

3. Забезпечення безпеки підприємства – це цілий комплекс методів, спрямованих на виявлення, попередження і припинення явних та прихованих загроз об'єкту. В основу даної системи покладено доволі різноманітні економічні відносини. Завдання служби безпеки – це охорона приватної, інтелектуальної власності підприємства та фізичний захист співробітників. Існують такі методи оцінки рівня економічної безпеки підприємств: методи експертної оцінки; методи оптимізації; методи аналізу й обробки сценаріїв;

методи багатовимірного статистичного аналізу та методи моніторингу основних соціально-економічних показників і співставлення їх з граничними та ін.

4. Для великих підприємств доцільно створювати власну службу безпеки, за роботу якої несе відповідальність один з керівників підприємства. Якісне виконання покладених обов'язків на них можливе за умови якісно сформованих економічних відносин. У разі необхідності може створюватися колегіальний орган управління – рада безпеки. Організаційно служба безпеки з відділів, груп, підрозділів, серед яких важливе місце посідає аналітична група. Слід розуміти, що служба безпеки відповідає не лише за збереження інформації, комерційної таємниці. Вона працює на основі комплексного підходу і забезпечує виконання завдань з охорони підприємства і його фізичного матеріально-технічного ресурсу, дотримання режиму таємності, роботи з персоналом, пожежної безпеки тощо.

5. Прийняття стратегічних рішень з мінімізації і подолання загроз інноваційній безпеці у підприємницькому секторі має характер державної політики (власне інноваційної політики у підприємстві) та передбачає розроблення довгострокових заходів (стратегій, концепцій, програм тощо) об'єднаних єдиною ціллю і підпорядкованих завданням забезпечення економічної безпеки держави, а також сприяння реалізації зафіксованих у них положень.

6. Головним завданням системи управління економічною безпекою підприємництва має стати передбачення і випередження можливих загроз, що призводять до кризового стану, а також проведення антикризового управління, яке спрямоване на виведення підприємства з кризового стану; мінімізація зовнішніх і внутрішніх загроз економічному стану суб'єкта підприємництва, на основі розробленого комплексу заходів економіко-правового і організаційного характеру. Якісний рівень управлінського рівня прямо залежний від системи налагоджених економічних відносин. Слід мати на увазі, що найбільше значення у справі забезпечення економічної безпеки підприємництва мають первинні економіко-правові та організаційні заходи, що забезпечують фундамент, основу системи безпеки, на відміну від вторинних – технічних, фізичних тощо. Лише інноваційні важелі правління сприятимуть зниженню певного рівня економічної безпеки представників підприємницького сектору, що позитивно вплине на формування та зміцнення економічної безпеки країни взагалі.

ГЛАВА 3.

ВПЛИВ ЗЕМЕЛЬНОЇ РЕФОРМИ НА ФОРМИ ГОСПОДАРЮВАННЯ ПІДПРИЄМСТВ ВЕЛИКОГО ПРОМИСЛОВОГО РЕГІОНУ В СІЛЬСЬКОМУ ГОСПОДАРСТВІ

Вступ

З метою диверсифікації ризиків, викликаних різними економічними та соціальними причинами, підприємства великого промислового регіону часто інвестують у підприємства агропромислового комплексу. Постанова Верховної Ради України «Про земельну реформу» від 18.12.1990 року № 563-ХІІ ознаменувала процес суспільного перерозподілу земель. Законодавець визначив що земельна реформа є складовою частиною економічної реформи. Мета – перехід економіки держави до ринкових відносин. Завдання – перерозподіл земель з передачею їх у приватну та колективну власність, у користування підприємствам, установам і організаціям з метою створення умов для рівноправного розвитку різних форм господарювання на землі, формування багатокладної економіки, раціонального використання та охорони земель. Надалі, Верховна Рада України приймає Закон «Про форми власності на землю» від 30.01.1992 року № 2073-ХІІ. Закон запроваджував приватну форму власності на землю, рівноправність приватної, колективної, державної форми власності. Суспільний перерозподіл земель сільськогосподарського призначення призводить до зміни організаційно-правових форм сільськогосподарських підприємств у великих промислових регіонах. Цей процес супроводжувався еволюцією законодавства що врегульовує загальні та спеціальні умови їх створення та функціонування.

На теперішній час, в Україні сформувалось чотири групи виробників сільськогосподарської продукції: 1) особисті селянські господарства (не мають правового статусу юридичної особи, вирощують сільськогосподарську продукцію власних потреб та на продаж); 2) приватні підприємства (представлені фермерськими господарствами та приватними сільськогосподарськими підприємствами. *Фермерські господарства* створюються виключно громадянами України, їх діяльність ґрунтується на праці членів фермерської сім'ї, допускається сезонний найм працівників. *Приватні сільськогосподарські підприємства* є юридичними особами, діють на основі приватної власності, можуть засновуватися громадянами України та

іноземцями, особами без громадянства та юридичними особами. Функціонують відповідно до загальних положень цивільного та господарського законодавства); 3) підприємства колективної власності (представлені різними формами виробничих та обслуговуючих кооперативів. *Виробничі кооперативи* утворюється фізичними особами для спільної виробничої діяльності на засадах їх обов'язкової трудової участі з метою одержання прибутку. *Обслуговуючі кооперативи* утворюється громадянами та суб'єктами господарювання для надання послуг переважно членам кооперативу, іншим особам з метою провадження їх господарської діяльності); 4) господарські товариства (у сфері сільськогосподарського виробництва господарські товариства представлені переважно у формі товариств з обмеженою відповідальністю, акціонерних товариств, об'єднаннями підприємств корпоративного типу – аграрними холдингами). Такий стан справ свідчить про переміщення фінансових капіталів промислового сектору економіки до сільського господарства у великих промислових регіонах.

3.1. Формування земельного фонду сільськогосподарських товаровиробників у період роздержавлення земельного фонду

Важливим етапом земельної реформи була нова редакція Земельного кодексу України від 13.03.1992 року № 2196-ХІІ [184] (надалі – ЗК України) та Постанова Верховної Ради України «Про прискорення земельної реформи і приватизації землі» від 13.03.1992 року № 2200-ХІІ [204]. Декрет Кабінету Міністрів України «Про приватизацію земельних ділянок» від 26.12.1992 року № 15-92 передбачив право громадян отримувати земельні ділянки у приватну власність в межах норм, встановлених ЗК України для: ведення особистого підсобного господарства; будівництва та обслуговування житлового будинку, господарських будівель (присадибна ділянка); садівництва; дачного та гаражного будівництва [202]. У вказаний період тривав активний пошук напрямку реформування земельних правовідносин. Указ Президента України «Про невідкладні заходи щодо прискорення земельної реформи у сфері сільськогосподарського виробництва» від 10.11.1994 року № 666/94 [195] мав за мету створення умов для рівноправного розвитку різних форм власності та господарювання на землі, вільного їх вибору громадянами України, посилення стимулювання праці та забезпечення збільшення виробництва сільськогосподарської продукції. Зазначений Указ передбачив добровільну

приватизацію земель що перебувають у користуванні сільськогосподарських підприємств, а земля повинна належати тим, хто її обробляє. Внаслідок прийнятого законодавства землі сільськогосподарських підприємств та майно було розпайовано між працівниками та пенсіонерами цих підприємств. Землі сільськогосподарського призначення, угіддя, майно колективних сільськогосподарських підприємств перейшли у приватну власність селян та перестали функціонувати.

При цьому, залишалось невирішеним питання правового забезпечення діяльності сільськогосподарських підприємств в умовах ринку щодо оренди земельних та майнових паїв. Спробою врегулювати зазначене питання є Указ Президента України «Про оренду землі» від 23.04.1997 року № 367/97 [199]. Мета зазначеного Указу – створення умов для ефективного використання земель на договірній основі, врегулювання правового механізму оренди землі. При цьому, норми Закону України «Про оренду землі» від 06.10.1998 року № 161-XIV [198] передбачали оренду тільки земельних ділянок. У свою чергу, це обмежило створення суб'єктів господарювання що готові були працювати на ринкових засадах в умовах вільного ринку. Внаслідок цього було прийнято Указ Президента України «Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки» від 03.12.1999 року № 1529/99. Мета – забезпечення реалізації державної аграрної політики, прискорення реформування та розвитку аграрного сектора економіки на засадах приватної власності [196].

Одним із кроків прискорення земельної реформи було паювання земель колективних сільськогосподарських підприємств згідно Указу Президента України «Про порядок паювання земель, переданих у колективну власність сільськогосподарським підприємствам і організаціям» від 08.08.1995 року № 720/95 [201]. Внаслідок реформування колективні та державні сільськогосподарські підприємства були ліквідовані, на законодавчому рівні було врегульовано право приватної власності на землю, проведено паювання земель сільськогосподарського призначення, з'явився прошарок власників земельних часток (паїв), право власності яких посвідчувалось сертифікатом на право на земельну частку (пай) з правом що були замінені на Державні акти на землю. З цього приводу В.Я. Месель-Веселяк на виникнення нових «сільськогосподарських підприємств ринкового типу». Дослідник наводить їх особливі риси – створені на основі оренди земельних та майнових часток у поєднанні з приватною власністю на землю та майно з колективними формами організації праці [145, с. 22]. Дослідник проводить дослідження трансформації

сільськогосподарських формувань в Україні та їх землекористування на основі статистичної звітності за 1990 та 2015 роки (табл. 1):

Форма господарювання	Кількість підприємств	Площа сільськогосподарських угідь, млн. га	%	Середній розмір 1 господарства, га
1990 р. (до реформування)				
Усі категорії господарств		40,89	100	
у т.ч. сільськогосподарські підприємства, од.	12420	38,22	93,5	3077
з них: колгоспи	8541	28,7	70,2	3360
радгоспи	2630	9,46	23,1	3599
міжгоспи	1249	0,06	0,15	48
Господарства населення, тис.	9206	2,67	6,5	0,3
2015 р.				
Усі категорії господарств		35,5	100	
Сільськогосподарські підприємства - всього (разом із фермерськими), тис.	40,8	20,4	57	500,0
у т.ч. сільськогосподарські підприємства (без фермерських)	8,5	16	45,1	1881,9
фермерські господарства (усі)	32,3	4,4	12,4	136,2
з них: великі (за ф. 50 с.г.)	0,8	1,7	4,8	2125,0
малі та середні (ф. 2-ферм.)	31,5	2,7	7,6	85,7
Господарства населення - всього, тис.	14500	15,2	43	1,0

Таблиця 1. Трансформація сільськогосподарських формувань в Україні та їх землекористування [145, с. 23].

Додатково В.Я. Месель-Веселяк провів порівняння землекористування різними господарськими формуваннями у 2015 р. Так у 1990 році було 8541 колгоспів із середнім розміром сільськогосподарських угідь 3360 га, 2630 радгоспів із середнім розміром угідь 3599 га, 1249 міжгосподарських підприємств з середнім розміром угідь 48 га, а всього 12420 підприємств із середнім розміром угідь 3077 га. Станом на 2015 року було 40,8 тис. сільськогосподарських підприємств ринкового типу з середнім розміром угідь 500 га.: 32,3 тис. фермерських з середнім розміром угідь 136,2 га. (у тому числі: 0,8 тис. великих (2125 га) та 31,5 тис. традиційних малих і середніх (по 85,7 га)) [145, с. 23]. У підсумку, дослідник приходять до висновку про реформування колишніх радянських колгоспів та радгоспів у нові сільськогосподарські підприємства ринкового типу що функціонують на основі оренди земельних та майнових часток (паїв), поєднанні приватної власності з колективними формами організації праці [145, с. 30].

Інші результати та показники паювання земель та реформування колгоспів й радгоспів, на основі статистичних даних Державної служби України з питань геодезії, картографії та кадастру, наводить О.В. Краснолуцький. Станом на 01.01.2014 р., до реформування, функціонувало 11 976 сільськогосподарських підприємств. Землі 11 894 сільськогосподарських підприємств було розпайовано, права на земельну частку (пай) набуло 6,77 млн. громадян. Площа розпайованих земель становила 27578,8 тис. га. Утворилося 37963 нових агроформувань: 8806 товариства з обмеженою відповідальністю; 5690 приватних (приватно-орендних) підприємств; 677 сільськогосподарських акціонерних товариств; 819 сільськогосподарських кооперативів; 15 499 фермерських господарств; 6472 інших агроформувань; 1222,7 тис. індивідуальних (приватних) господарств без створення юридичної особи з площею 4761,5 тис. га. Крім того, близько 6,7 млн. громадян України, які були членами 11 тис. колективних сільськогосподарських підприємств, отримали сертифікати на земельну частку (пай), середній розмір якої становив від 1,1 до 8,7 га, в середньому близько 4 га. [126, с. 49]. Дослідник вказує, що прискорення реформування аграрного сектору економіки з 1999 р. призводить до інтенсифікації процесу видачі правовстановлюючих документів селянам на право земельної власності. Реформування організаційно-правових форм господарювання відбувалося у наступних напрямках: реорганізація колективних та державних підприємств у виробничі кооперативи; формування селянського (фермерського) господарства шляхом виділення з колективного сільськогосподарського підприємства; перетворення особистих підсобних господарств у фермерські господарства; реорганізація колгоспів та радгоспів у колективні сільськогосподарські підприємства з персоніфікацією власності на майно та землю; перетворення колективних сільськогосподарських підприємств у приватні шляхом оренди цілісних майнових комплексів у формі паїв членів колективного сільськогосподарського підприємства; реорганізація колективних сільськогосподарських підприємств у господарські товариства; поділ колективних та державних підприємств на господарські товариства. Реорганізація здійснювалась на основі рішень загальних зборів членів таких підприємства [126, с. 49].

3.2. Правові та економічні умови запровадження й продовження мораторію на продаж землі сільськогосподарського призначення

Неврегульованість порядку реалізації прав громадян і суб'єктів господарювання на земельну частку (пай) нормами ЗК України стало причиною запровадження мораторію на землю. Стаття 1 Закону України «Про угоди щодо відчуження земельної частки (паю)» від 18.01.2001 року № 2242-III [209] передбачала положення згідно яких власники земельних часток (паїв) тимчасово не можуть укладати угоди щодо купівлі-продажу, дарування земельної частки (паю), відчужувати частки (паї) іншим способом, крім передачі у спадщину та при викупі земельних ділянок для державних і громадських потреб. Надалі, п. 15 розділу X ЗК України в редакції від 25.10.2001 року передбачив, що власники земельних часток (паїв) до 1 січня 2005 року не мають права продавати, відчужувати іншим способом земельні ділянки та земельні частки (паї), окрім міни, передачі у спадщину, вилучення земель для суспільних потреб [90]. Невизначеність з подальшими кроками щодо земельної реформи призводить до неодноразового продовження дії мораторію. За розрахунковими даними О.В. Краснолуцького, внаслідок дії мораторії близько 96% приватних земель сільськогосподарського призначення, землі державної та комунальної власності потрапили під заборону відчуження будь-яким способом. Винятком є земельні ділянки надані для ведення особистих селянських господарств, площа яких становить близько 1,7 млн. га, або 4 % від усіх сільськогосподарських угідь [126, с. 54].

У подальшому, важливу роль у правовому механізмі використання землі мав Закон України «Про оренду землі» у редакції законом України від 02.10.2003 року № 1211-IV [183]. Мета – приведення виробничих відносин у сільській місцевості відповідно до рівня розвитку виробничих відносин та виробничих сил, у тому числі у сфері землекористування і землеволодіння. На думку О.В. Краснолуцького, в умовах неврегульованого та обмеженого ринку землі сільськогосподарського призначення оренда сприяє залученню до господарського обігу земельних ділянок, власники яких не можуть або не бажають використовувати їх за прямим призначенням [126, с. 19]. В умовах орендних відносин важливим елементом є рівень орендної плати. Відповідно до норм Указу Президента України «Про невідкладні заходи щодо захисту власників земельних ділянок та земельних часток (паїв)» від 19.08.2008 року № 725/2008 [194] встановлено орендну плату у розмірі не менше 3 % від грошової оцінки земель. Так, за даними Держгеокадастру, за станом на 01.01.2019 р.

укладено 5 млн. договорів оренди земельної частки (паю), з них із фермерськими господарствами – 0,78 млн. договорів. Більшість договорів (2,3 млн.) укладено терміном на 8-10 років [81].

В умовах дії мораторію на землю, виникнення тіньових схем землекористування, до норм земельного права відбулось проникнення інститутів цивільного права. У нормах Цивільного кодексу України від 16.01.2003 року було закріплено нові види речових прав користування земельними ділянками – емфітевзис, суперфіцій, сервітут. Але тривалий час вони не використовувались як форма землекористування. Закон України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» від 01.07.2004 року, підзаконні нормативно-правові акти не містили належного організаційно-правового механізму державної реєстрації речових прав на чужі земельні ділянки. Такий стан справ мав місце до 01.01.2013 року. На сьогодні, емфітевзис, суперфіцій, сервітут отримали популярність через незарегульованість, гнучкість, можливість здійснювати відчуження права користування землею.

3.3. Правові аспекти становлення нових організаційно-правових форм сільськогосподарських товаровиробників

Необхідно зауважити, що внаслідок 30-ти річної земельної реформи склались якісно нові суспільні відносини у сфері права власності на землі сільськогосподарського призначення – ліквідовано державну монополію на землю, з'явилися нові організаційно правові форми сільськогосподарських товаровиробників, створено інфраструктуру ринку землі (земельний кадастр, державна система реєстрації прав, інститут оцінки), значна кількість об'єднаних територіальних громад отримала у комунальну власність земельні ділянки сільськогосподарського призначення.

Правовий аналіз норм Класифікатора організаційно-правових форм господарювання ДК 002:2004 (КОПФГ), Класифікатора видів економічної діяльності ДК 009:2005 (КВЕД), Цивільного кодексу України, Господарського кодексу України, Земельного кодексу України, законів України «Про господарські товариства», «Про акціонерні товариства», «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю», «Про сільськогосподарську кооперацію», «Про фермерське господарство», «Про особисте селянське господарство» надає можливість зробити висновок про формування в Україні

нових організаційно-правових форм суб'єктів господарювання у сфері товарного сільськогосподарського виробництва: фермерські господарства, особисті селянські господарства, товариства з обмеженою відповідальністю, господарські товариства, сільськогосподарські кооперативи, сільськогосподарські виробничі кооперативи тощо.

Правова, економічна, соціальна основа створення та діяльності фермерських господарств врегульована нормами Закону України «Про фермерське господарство» від 19.06.2003 року № 973-IV [210]. Фермерське господарство становить форму підприємницької діяльності громадян, які виявили бажання виробляти товарну сільськогосподарську продукцію, здійснювати переробку та реалізацію з метою отримання прибутку на земельних ділянках, наданих у власність та/або користування для ведення фермерського господарства, товарного сільськогосподарського виробництва, особистого селянського господарства. Таке господарство може бути створене громадянином України або кількома громадянами України, які є родичами або членами сім'ї. Фермерське господарство підлягає державній реєстрації як юридична особа або фізична особа-підприємець. Таке господарство діє на основі установчого документа де зазначається: найменування, місцезнаходження, адреса, предмет та мета діяльності, порядок формування майна, органи управління, порядок прийняття рішень, порядок вступу та виходу з господарства, інші положення. Фермерське господарство може бути зареєстроване як юридична особа, має статус сімейного фермерського господарства при умові що у його діяльності використовується праця членів господарства які є членами однієї сім'ї. Фермерське господарство без статусу юридичної особи може бути організовано фізичною особою-підприємцем та мати статус сімейного фермерського господарства при умові використання виключно праці членів господарства до яких належать фізична особа-підприємець та члени його сім'ї. Фермерське господарство може залучати інших громадян виключно для виконання сезонних або окремих робіт що безпосередньо пов'язані з діяльністю господарства та потребують спеціальних знань чи навичок. Головою сімейного фермерського господарства може бути лише член відповідної сім'ї [210]. За даними Державної служби статистики України, станом на 1 січня 2019 року в Україні зареєстровано 45654 фермерських господарств [68]. О.В. Краснолуцький зазначає, що 60% фермерських господарств мають площу від 100 до 2 000 тис. га, а згідно даних Держгеокадастру України, станом на 01.01.2016 р., 4 418,2 тис. га

сільськогосподарські угіддя та 4190,7 тис. га ріллі перебувають у власності та користування фермерських господарств [126, с. 39].

Правовий статус товариств з обмеженою відповідальністю, порядок його створення, діяльності та припинення, права та обов'язки їх учасників, врегульовано нормами Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» від 06.02.2018 року № 2275-VIII [207]. Учасники товариства з обмеженою відповідальністю які не повністю внесли вклади несуть солідарну відповідальність за його зобов'язаннями у межах вартості невнесеної частини вкладу кожного з учасників. Саме товариство несе відповідальність за зобов'язаннями всім належним йому майном та не відповідає за зобов'язаннями своїх учасників. Кількість учасників товариства не обмежується. Учасники товариств з обмеженою відповідальністю мають право: приймати участь в управлінні товариством; отримувати інформацію про господарську діяльність товариства; приймати участь у розподілі прибутку; отримати частину майна у випадку ліквідації товариства. Учасники товариств з обмеженою відповідальністю зобов'язані: дотримуватися положень статуту; виконувати рішення загальних зборів учасників товариства. Учасники товариства зобов'язуються реалізовувати свої права та повноваження відповідно до умов корпоративного договору. Дата укладення, строк дії корпоративного договору визначаються у договорі. Зміст корпоративного договору не підлягає розкриттю, є конфіденційним. Створення товариства з обмеженою відповідальністю відбувається за рішенням засновників. Установчим документом товариства з обмеженою відповідальністю є статут. Перша редакція статуту підписується всіма учасниками товариства. У статуті товариства зазначаються відомості про: повне та скорочене найменування; органи управління товариством, їх компетенцію, порядок прийняття рішень; порядок вступу та виходу з товариства. Розмір статутного капіталу складається з номінальної вартості часток його учасників у національній валюті України. Розмір частки у статутному капіталі може додатково визначатися у відсотках. Вкладом учасника можуть бути гроші, цінні папери, інше майно. Вклад у негрошовій формі повинен мати грошову оцінку. Учасник товариства має переважне право на придбання частки іншого учасника товариства, що продається третій особі. Учасник товариства має право відчужити свою частку (частину частки) у статутному капіталі товариства оплатно або безоплатно іншим учасникам товариства або третім особам. Учасник товариства має право відчужити свою частку (частину частки) у статутному капіталі лише в тій частині, в якій вона є оплаченою. Органами товариства з обмеженою

відповідальністю є загальні збори учасників, наглядова рада (у разі утворення) та виконавчий орган. Загальні збори учасників є вищим органом товариства. Кожен учасник товариства має право бути присутнім на загальних зборах учасників, брати участь в обговоренні питань порядку денного та голосувати з питань порядку денного загальних зборів учасників. Кожен учасник товариства на загальних зборах учасників має кількість голосів, пропорційну до розміру його частки у статутному капіталі товариства. Виконавчий орган товариства здійснює управління поточною діяльністю товариства. До компетенції виконавчого органу товариства належить вирішення питань пов'язаних з управлінням поточною діяльністю товариства, крім питань. Виконавчий орган товариства підзвітний загальним зборам учасників і наглядовій раді товариства (у разі утворення) та організовує виконання їхніх рішень. Виконавчий орган товариства є одноосібним – «директор». Статутом може бути встановлено, що виконавчий орган товариства є колегіальним, та визначено його кількісний склад – «дирекція», а його голови – «генеральний директор». Рішення колегіального виконавчого органу приймаються більшістю голосів усіх його членів. Статут товариства може містити перелік питань, прийняття рішення щодо яких вимагатиме більшої кількості голосів. Фізична особа, яка є членом колегіального виконавчого органу товариства або діє як одноосібний виконавчий орган, не може бути членом наглядової ради цього товариства. Член колегіального виконавчого органу товариства не може передати свій голос іншим членам цього виконавчого органу товариства. Договір, що укладається з членом виконавчого органу товариства, від імені товариства підписує особа, уповноважена на таке підписання загальними зборами учасників. Члени наглядової ради товариства та члени виконавчого органу товариства повинні діяти добросовісно і розумно в інтересах товариства. Члени наглядової ради товариства та члени виконавчого органу товариства несуть відповідальність перед товариством за збитки, заподіяні товариству їхніми винними діями або бездіяльністю. Член наглядової ради товариства, член виконавчого органу товариства звільняється від відповідальності, якщо доведе, що шкоду заподіяно не з його вини. Відповідальність членів виконавчого органу товариства чи членів наглядової ради товариства перед товариством відповідно є солідарною [207]. За даними Державної служби статистики України, станом на 1 січня 2019 року в Україні було зареєстровано 632231 товариств з обмеженою відповідальністю [68].

Поняття та види господарських товариств, правила їх створення, діяльності, права і обов'язки їх учасників та засновників врегульовано нормами

Закону України «Про господарські товариства» від 19.09.1991 року № 1576-ХІІ [185]. Господарським товариством є юридична особа, статутний (складений) капітал якої поділений на частки між учасниками. Господарськими товариствами є підприємства, установи, організації, створені на засадах угоди юридичними особами і громадянами шляхом об'єднання їх майна та підприємницької діяльності з метою одержання прибутку. До таких товариств належать: акціонерні товариства, товариства з обмеженою відповідальністю, товариства з додатковою відповідальністю, повні товариства, командитні товариства. Найменування товариства повинно містити відомості про його організаційно-правову форму (вид товариства), назву, а також інші відомості, передбачені законом. Місцезнаходження (розташування) товариства повинно бути на Україні. Засновниками та учасниками товариства можуть бути підприємства, установи, організації, громадяни. Підприємства, установи та організації, які стали учасниками товариства, не ліквідуються як юридичні особи. Господарське товариство, крім повного і командитного товариств, може бути створене однією особою, яка стає його єдиним учасником. Акціонерне товариство, товариство з обмеженою і товариство з додатковою відповідальністю створюються і діють на підставі статуту. Установчі документи повинні містити відомості про вид товариства, предмет та цілі діяльності, склад засновників та учасників, найменування, розмір та порядок утворення статутного капіталу, порядок розподілу прибутків та збитків, склад та компетенцію органів товариства та порядок прийняття рішень, порядок підписання установчих документів, порядок внесення змін до установчих документів та порядок ліквідації і реорганізації товариства. Товариство набуває прав юридичної особи з дня державної реєстрації. Вкладом до статутного капіталу господарського товариства можуть бути гроші, цінні папери, інші речі або майнові чи інші відчужувані права, що мають грошову оцінку. Фінансовий стан засновників (крім фізичних осіб) публічних акціонерних товариств щодо їх спроможності здійснити відповідні внески до статутного (складеного) капіталу повинен бути перевірений аудитором (аудиторською фірмою). Акціонерним визнається товариство, яке має статутний (складений) капітал, поділений на визначену кількість акцій рівної номінальної вартості, і несе відповідальність за зобов'язаннями тільки майном товариства. Акціонери відповідають за зобов'язаннями товариства тільки в межах належних їм акцій. Загальна номінальна вартість випущених акцій становить статутний капітал акціонерного товариства, який не може бути менше 1250 мінімальних заробітних плат на момент створення товариства. До акціонерних товариств

належать: публічне акціонерне товариство (акції розповсюджуються шляхом відкритої підписки та купівлі-продажу на біржах); приватне акціонерне товариство (акції розподіляються між засновниками і не можуть розповсюджуватися шляхом підписки, купуватися та продаватися на біржі). До компетенції загальних зборів акціонерного товариства належить: а) визначення основних напрямів діяльності акціонерного товариства, затвердження планів та звітів про їх виконання; б) внесення змін до статуту товариства; в) обрання і відкликання членів наглядової ради; г) утворення і відкликання виконавчого та інших органів товариства; д) затвердження річних результатів діяльності акціонерного товариства, включаючи його дочірні підприємства, затвердження звітів і висновків ревізійної комісії, порядку розподілу прибутку, строку та порядку виплати частки прибутку (дивідендів) з урахуванням вимог, передбачених цим та іншими законами, визначення порядку покриття збитків; е) створення, реорганізація та ліквідація дочірніх підприємств, філій та представництв, затвердження їх статутів та положень; є) винесення рішень про притягнення до майнової відповідальності посадових осіб органів управління товариства; ж) затвердження правил процедури та інших внутрішніх документів товариства, визначення організаційної структури товариства; з) вирішення питання про придбання акціонерним товариством акцій, що випускаються ним; и) визначення умов оплати праці посадових осіб акціонерного товариства, його дочірніх підприємств, філій та представництв; і) затвердження договорів (угод), укладених на суму, що перевищує вказану в статуті товариства; ї) прийняття рішення про припинення діяльності товариства, призначення ліквідаційної комісії, затвердження ліквідаційного балансу; й) прийняття рішення про обрання уповноваженої особи акціонерів для представлення інтересів акціонерів у випадках, передбачених законом. Загальні збори визнаються правомочними, якщо в них беруть участь акціонери, що мають відповідно до статуту товариства більш як 60 відсотків голосів. В акціонерному товаристві з числа акціонерів може створюватися наглядова рада акціонерного товариства, яка представляє інтереси акціонерів у період між проведенням загальних зборів і в межах компетенції, визначеної статутом, контролює і регулює діяльність виконавчого органу. В акціонерному товаристві, яке налічує понад 50 акціонерів, створення наглядової ради акціонерного товариства обов'язкове. Статутом акціонерного товариства або за рішенням загальних зборів акціонерів на наглядову раду акціонерного товариства може бути покладено виконання окремих функцій, що належать до компетенції загальних зборів. Питання виключної компетенції наглядової ради

акціонерного товариства не можуть бути передані на вирішення виконавчих органів товариства. Члени наглядової ради акціонерного товариства не можуть бути членами виконавчого органу та ревізійної комісії. Виконавчим органом акціонерного товариства є правління або інший орган, визначений статутом. Виконавчий орган вирішує всі питання діяльності акціонерного товариства, крім тих, що віднесені до компетенції загальних зборів і наглядової ради товариства. Виконавчий орган є підзвітним загальним зборам акціонерів і наглядовій раді та організовує виконання їх рішень. Виконавчий орган діє від імені акціонерного товариства в межах, встановлених статутом акціонерного товариства і законом. Виконавчий орган акціонерного товариства може бути колегіальним (правління, дирекція) чи одноособовим (директор, генеральний директор). Голова правління акціонерного товариства вправі без довіреності здійснювати дії від імені товариства. Голова правління товариства організує ведення протоколів засідань правління. Головою та членами правління товариства можуть бути особи, які перебувають з товариством у трудових відносинах. Контроль за фінансово-господарською діяльністю правління акціонерного товариства здійснюється ревізійною комісією, яка обирається з числа акціонерів. Членами ревізійної комісії не можуть бути члени правління, наглядової ради акціонерного товариства та інші посадові особи. Порядок діяльності ревізійної комісії та її кількісний склад затверджуються загальними зборами акціонерів. Перевірки фінансово-господарської діяльності правління проводяться ревізійною комісією за дорученням загальних зборів, наглядової ради акціонерного товариства, з її власної ініціативи або на вимогу акціонерів, які володіють у сукупності більш як 10 відсотками голосів. Ревізійна комісія доповідає про результати проведених нею перевірок загальним зборам акціонерного товариства або наглядовій раді акціонерного товариства. Члени ревізійної комісії вправі брати участь з правом дорадчого голосу у засіданнях правління. Ревізійна комісія складає висновок по річних звітах та балансах. Без висновку ревізійної комісії загальні збори акціонерів не вправі затверджувати баланс. Ревізійна комісія зобов'язана вимагати позачергового скликання загальних зборів акціонерів у разі виникнення загрози суттєвим інтересам акціонерного товариства або виявлення зловживань, вчинених посадовими особами [185]. За даними Державної служби статистики України, станом на 1 січня 2019 року в Україні зареєстровано 14310 акціонерних товариств. Серед них публічних акціонерних товариств 1727, приватних акціонерних товариств 5304 [68].

Правовий статус сільськогосподарських кооперативів врегульовує Закон України «Про сільськогосподарську кооперацію» від 17.07.1997 року № 469/97-ВР, визначає правові, організаційні, економічні та фінансові особливості утворення і діяльності [205]. За цілями, завданнями і характером діяльності сільськогосподарські кооперативи поділяються на обслуговуючі та виробничі. Об'єктом уваги є виробничі кооперативи. Законодавство визначає поняття «сільськогосподарський виробничий кооператив» як сільськогосподарський кооператив, який утворюється шляхом об'єднання фізичних осіб, які є виробниками сільськогосподарської продукції, для провадження спільної виробничої або іншої господарської діяльності на засадах їх обов'язкової трудової участі з метою одержання прибутку. Статут сільськогосподарського кооперативу розробляється відповідно до вимог Закону України «Про кооперацію». Примірні статuti сільськогосподарських кооперативів розробляються центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної аграрної політики. Членами сільськогосподарського виробничого кооперативу можуть бути фізичні особи, які виявили бажання об'єднатися для спільної виробничої діяльності на засадах обов'язкової трудової участі та внесли вступний внесок і пай у розмірах, визначених статутом кооперативу. Сільськогосподарські виробничі кооперативи провадять господарську діяльність, основною метою якої є отримання прибутку, та реалізують свою продукцію за цінами, що встановлюються самостійно на договірних засадах з покупцем, і є суб'єктами підприємницької діяльності. Право власності на землю може набуватися сільськогосподарським виробничим кооперативом шляхом внесення до пайового фонду земельних ділянок його членами, а також придбання земельних ділянок за договорами купівлі-продажу, дарування, міни, іншими правочинами. Право власності на землю та право користування земельною ділянкою набуваються сільськогосподарським виробничим кооперативом відповідно до норм ЗК України. У випадку виходу, виключення з кооперативу чи ліквідації кооперативу фізична чи юридична особа, яка внесла свій майновий пай у кооператив у формі земельної ділянки, отримує свій майновий пай виключно у формі земельної ділянки, тобто в натурі (на місцевості). У разі ліквідації кооперативу майновий пай у формі земельної ділянки не може бути використаний для виплати заробітної плати працівникам, виконання зобов'язань перед бюджетом, банками та іншими кредиторами [205]. За даними Державної служби статистики України, станом на 1 січня 2019 року в Україні зареєстровано 27524 кооперативів. Серед них 1005 виробничих сільськогосподарських кооперативів [68].

Можливість створення об'єднання підприємств передбачена нормами Глави 12 Господарського кодексу України. До них належать: асоціації, корпорації, консорціуми, концерни, інші об'єднання підприємств, передбачені законом. У сфері товарного сільськогосподарського виробництва найбільшого поширення набули аграрні холдинги. Закон України «Про холдингові компанії в Україні» від 15.03.2006 року № 3528-IV визначає поняття «холдингова компанія» як акціонерне товариство що володіє, користується та розпоряджається холдинговими корпоративними пакетами акцій (часток, паїв) двох або більше корпоративних підприємств. Холдинговий корпоративний пакет акцій (часток, паїв) становить собою пакет акцій (часток, паїв) корпоративного підприємства, холдингової компанії, який перевищує 50 відсотків чи становить величину, яка забезпечує право вирішального впливу на господарську діяльність корпоративного підприємства, холдингової компанії. Корпоративне підприємство – господарське товариство, холдинговим корпоративним пакетом акцій (часток, паїв) якого володіє, користується та розпоряджається холдингова компанія [212].

Для прикладу, у великих промислових регіонах, можна навести діяльність п'яти найбільших аграрних холдингів що поєднують декілька видів виробничої діяльності. Головний критерій поділу на місця – розмір земельного банку що обраховується у гектарах. UkrLandFarming є найбільшим власником земель, що знаходяться у 22-х областях, 3-х кліматичних зонах. Такий підхід надає можливість ефективно управляти ризиками. Ukrlandfarming має вертикальну інтеграцію та здійснює зберігання зернових культур, торгівлю, дистрибуцію техніки сільськогосподарського призначення, добрив, насіння. Ukrlandfarming належать 4 елеваторів, 110 горизонтальних зерносклади потужністю 1,1 млн. тонн. Налагоджена система моніторингу дозволяє компанії прогнозувати врожайність. Система управління агропромисловими знаряддями надає можливість підвищувати продуктивність, знижуючи витрати на посівні матеріали та добрива. Транспортна система засобів забезпечує ефективну обробку полів, роботу техніки, моніторинг і контроль. Профільні культури компанії – кукурудза, пшениця, цукрові буряки, соняшник. Види діяльності: торгівля, тваринництво, овочівництво, рослинництво, корми для тварин, агрохімія, насіннєвий матеріал, зберігання, перевалка. Станом на 2019 рік, земельний банк Ukrlandfarming становив 570 000 га [216].

«Кернел» експортує зернові культури Чорноморського регіону. Має розвинена інфраструктуру, землі сільськогосподарського призначення, елеватори, термінали, налагоджені логістичні ланцюги. Компанія має

вертикальну інтеграцію, є лідером постачання зерна. Посівні території «Кернел» становлять 604 500 га. Головним сегментом діяльності є експорт, зберігання, перевалка зернових культур. Компанія купує продукцію у 5 000 виробників. Закупівельні ціни є одними з найвищих в Україні. Виробнича діяльність здійснюється у 12-ти областях. Персонал становить близько 18 000 співробітників. Основні види діяльності: торгівля, рослинництво, виробництво олії, зберігання, перевалка. Станом на 2019 рік, земельний банк «Кернел» становив 530 000 га [216].

«Агропросперіс» є найбільшим виробником та експортером сільськогосподарських культур у Чорноморському регіоні. Компанія щорічно експортує більше 2 млн. тон зерна. Основними видами діяльності «Агропросперіс» є: торгівля, рослинництво, зберігання, перевалка. Станом на 2019 рік, земельний банк «Агропросперіс» становив 430 000 га [216].

ПАТ «Миронівський хлібопродукт» є агропромисловим холдингом що нараховує 20 структурних підрозділів у 7-и областях. Основними видами діяльності є птахівництво та вирощування сільськогосподарських культур. Центральний офіс знаходиться у м. Київ. Кількість працівників перевищує 12 000 осіб. ПАТ «Миронівський хлібопродукт» має вертикальну інтеграцію. Кожен сегмент комплексу є замкнутим виробничим циклом. Наприклад, вирощування зернових культур, виготовлення комбикормів, виробництво соняшникової олії. Має елеватори, де здійснюється зберігання закуплених зернових та олійних культур. Основними видами діяльності ПАТ «Миронівський хлібопродукт» є: торгівля, зберігання, перевалка, тваринництво, рослинництво. Станом на 2019 рік, земельний банк ПАТ «Миронівський хлібопродукт» 370 000 га [216].

АСТАРТА є вертикально-інтегрованим агропромисловим холдингом. Основна діяльність агропромислового холдингу є вирощування цукрового буряку, зернових та олійних культур, виробництво цукру, виробництво молока та м'яса. АСТАРТА застосовує науково обґрунтований підхід до сівозміни. Основними культурами для холдингу, крім цукрового буряку, є пшениця, ячмінь, соя, кукурудза. Холдинг обладнано високопродуктивною сільськогосподарською технікою що нараховує понад 3000 одиниць. Основними видами діяльності АСТАРТА є: торгівля, виробництво та переробка цукрового буряку, рослинництво, виробництво та переробка молока та м'яса. Станом на 2019 рік, земельний банк АСТАРТА становив 283 000 га [216].

Запровадження мораторію на землю в Україні призвело до використання переважної більшості сільськогосподарських земель в Україні на умовах

оренди. Внаслідок мораторію дрібні та середні агровиробники були позбавлені можливості отримувати залучений капітал за допомогою правового механізму іпотечного кредитування. У свою чергу, холдинги та підприємства корпоративного типу інвестували у виробництво залучений капітал під низьку відсоткову ставку. Такі об'єднання підприємств становлять собою материнську компанію та контрольовані дочірні компанії. Останні здійснюють виробничу діяльність. При цьому, материнська компанія не є землекористувачем, але контролює виробничі питання пов'язані з використанням орендного земельного фонду дочірніх компаній. З цього приводу є цікавим дослідження О.В. Краснолуцького щодо правової природи та внутрішньої організаційної структури аграрних холдингів в Україні. Дослідник зазначає, що зареєстрований землекористувач (корпоративне підприємство) фактично набуває ознаки номінального, а реально землекористування здійснюється материнською компанією. При цьому, з точки зору земельного законодавства, реальний землекористувач – материнська компанія не є землекористувачем. Тобто, номінальний землекористувач самостійно не використовує землю, не має виробничого персоналу, адже виробничі підрозділи можуть бути централізованими й одне підприємство може фактично здійснювати виробничі операції на земельних ділянках, номінальним користувачем (власником) яких є інше корпоративне підприємство. У підсумку, в рамках корпоративної стратегії, різні підприємства можуть діяти як єдина підприємницька структура, але з юридичної точки зору вони будуть самостійними підрозділами. Дослідник приходить до висновку що аграрні холдинги відрізняються від інших холдингових компаній територіальною диверсифікацією, різноманітними видами діяльності структурних підрозділів (корпоративні підприємства). Аграрні холдинги є результатом капіталізації та економічної концентрації. Їх особливою ознакою є здійснення управління головною компанією, втрата прав юридичної особи іншими корпоративними підприємствами що ввійшли до складу холдингу з подальшим їх перетворенням у структурні підрозділи. Серед суб'єктів господарювання, аграрні холдинги становлять 2 % підприємств [126, с. 44; 62-63].

О.В. Краснолуцький пропонує вважати аграрним холдингом суб'єкта господарювання, що сукупно користується сільськогосподарськими землями площею 50 та більше тис. га. Він зазначає що сьогодні 70 найбільших таких суб'єктів господарювання контролюють земельний банк близько 5 млн. га (приблизно 15 % площі орних земель України) [126, с. 66]. Він вказує на переваги таких холдингів – високі результати діяльності централізованої групи

корпоративних сільськогосподарських підприємств. Холдинг отримує можливість інтегрувати виробництво, переробку, торгівлю, запропонувати продукт за більш низькою ціною. Тому холдинг є бенефіціаром доходів у формі земельної ренти. З іншої сторони, такий стан справ призводить до зростання ризику монополізації, обмеження економічної конкуренції. Власники земельних часток (паїв) не можуть розпоряджатись земельною власністю у повній мірі. Вони вимушені передавати ділянки в оренду, а орендарі мають можливість укласти договори на власних умовах [126, с. 69-70].

3.4. Правові та економічні наслідки дії мораторію на землю в Україні

Внаслідок цього актуальним питанням земельної реформи є питання концентрації землеволодінь в «одних руках». Дане питання знайшло своє врегулювання у проекті Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо обігу земель сільськогосподарського призначення [178]. Мета законопроекту – формування законодавчого поля для запровадження ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення, забезпечення конституційних прав громадян України на вільне розпорядження своєю власністю, створення прозорих умов для набуття у власність земельних ділянок сільськогосподарського призначення громадянами та юридичними особами України (у власності громадян України знаходиться 30,7 млн. га сільськогосподарських угідь (74 % від площі цих угідь по Україні), в тому числі 27,1 млн. га ріллі (83,5 % від площі ріллі по Україні). Встановлюється обмеження на сукупну площу земельних ділянок сільськогосподарського призначення, яка може перебувати у власності громадянина та юридичної особи, та пов'язаних з нею осіб. Обмеження не допускають набуття у власність більше 35 % сільськогосподарських земель об'єднаної громади, 15 % сільськогосподарських земель області та 0,5 % сільськогосподарських земель України [178]. Тобто в основу обмеження монополізму покладена юридична норма що визначає максимальний розмір землеволодіння у певній адміністративно-територіальній одиниці. Натомість В. Любчик пропонує орієнтовні розміри земельних угідь для малих та середніх сільськогосподарських товаровиробників. Основним критерієм є спеціалізація товаровиробника та агрокліматичні умови. На основі розрахунків встановлено, що для України найвища ефективність сільськогосподарського виробництва досягається при розмірах землекористувань, які становлять: для господарств

зернового напрямку – 300-400 га, овочівницького – 25-50 га, плодово-ягідного – 30-60 га, виноградарства – 20-50 га. Зазначені розміри є загальними, оскільки для кожної природно-кліматичної зони вони можуть суттєво відхилятися в сторону збільшення або зменшення. Наприклад, для Передкарпаття, залежно від виробничого напрямку господарства, рекомендовано наступні раціональні розміри землекористувань фермерського типу: виробництво молока – 16-24 га; виробництво м'яса ВРХ – 60-90 га; виробництво овочів – 5-12 га; виробництво картоплі – 16-24 га; виробництво фруктів – 12-20 га; виробництво вовни – 70-100 га. Отже, розмір землекористування знаходиться в значній залежності від природно-кліматичних умов та спеціалізації господарства, а значить просторова структура формується залежно від географічного положення та виробничої спеціалізації, яка домінує у цьому регіоні [135, с. 468]. Склад і структура земельних угідь відносяться до визначальних чинників ефективності використання землі в Україні. Так, у структурі земельних угідь за станом на 1 січня 2016 року, за даними Держгеокадастру України, сільськогосподарські землі займають 42,7 млн. га (або 70,8 %) усієї площі держави; ліси та інші лісовкриті площі – 10,6 млн. га (17,6 %); забудовані землі – 2,5 млн. га (4,2 %); відкриті заболочені землі – майже 1 млн. га (1,7 %); відкриті землі без рослинного покриву або з незначним рослинним покривом (кам'янисті місця, піски, яри) та сухі відкриті землі з особливим рослинним покривом – 1,0 млн. га (1,7 %); під водою – 2,4 млн. га (4,0 %) [126, с. 22]. Таким чином, питання концентрації землеволодіння у певній адміністративно-територіальній одиниці залишається невирішеним. Такий стан справ буде мати місце до тих пір, поки не буде завершено адміністративно-територіальну реформу, не будуть науково обґрунтовані норми землеволодіння для малих та середніх сільськогосподарських у різних регіонах України.

На думку М.В. Шульги, сталий ринок земель є передумовою сталого розвитку сільських територій. Дослідник зауважує що продовження мораторію не може тривати вічно, у підсумку це призводить до гальмування земельної реформи. Від вирішення земельного питання залежить чи стане воно основою позитивних змін чи буде виступати детонатором соціального вибуху. Особливу увагу дослідник приділяє землям сільськогосподарського призначення. Він розглядає такі землі як специфічний актив площі яких не збільшуються, а недбайливе використання таких земель може призвести до їх псування, вони не «старіють» та не підлягають амортизації. Тому на перше місце виходить питання належного розподілу земель на користь ефективних власників, їх довгостроковий інтерес при використанні. Тобто мова йде про підтримку

якісного стану цих земель (родючості) що пов'язане з постійними інвестиціями. Дослідник вказує, що правова регламентація земельних відносин повинна забезпечити підтримку існуючих та створення нових об'єктів інфраструктури у сільській місцевості. У підсумку, це повинно призвести до збільшення кількості робочих місць, поліпшення демографічної ситуації у сільській місцевості, розвитку сільських територій [261, с. 76-78]. На нашу думку, позбавивши місцевих виробників доступу до іпотечного кредитування призвело до занепаду сільських територій. У свою чергу, це сприяло становленню аграрних холдингів, що використовують землі сільськогосподарського призначення на умовах оренди. При цьому, аграрні холдинги сфокусовані на питанні отримання прибутку та не є зацікавленим у збереженні та поліпшенні якісних характеристик орендованих земель.

Висновки

Внаслідок прийняття низки нормативно-правових актів Верховною Радою України, Кабінетом Міністрів України, Президентом України на початок 90-х рр. ХХ ст., українські громадяни отримали право на одержання у приватну власність земельних ділянок. Землі державної власності були розпайовані між працівниками і пенсіонерами колгоспів й радгоспів. Сільськогосподарські угіддя та майно стали приватною власністю селян, у результаті чого колгоспи й радгоспи перестали функціонувати. Реформування аграрного сектору на поч. 2000-х рр. мало своїм наслідком законодавче врегулювання приватної власності на землю, проведення розпайовання земель з видачею сертифікатів на право на земельну частку (пай) з правом заміни на Державні акти на землю. Колишні колгоспи й радгоспи реформовано у сільськогосподарські підприємства ринкового типу, побудованих на оренді земельних і майнових часток у поєднанні з приватною власністю на землю. Землі 11 894 колгоспів й радгоспів були розпайовані, а 6,77 млн. громадян набули права на земельну частку (пай). Загальна площа розпайованих земель становила 27 578,8 тис. га. У процесі реформування утворилося 37 963 нових агроформування, з яких 8 806 товариства з обмеженою відповідальністю, 5 690 приватних (приватно-орендних) підприємств, 677 сільськогосподарських акціонерних товариств, 819 сільськогосподарських кооперативів, 15 499 фермерських господарств, 6 472 інших агроформувань, 1 222,7 тис. індивідуальних (приватних) господарств без створення юридичної особи на площі 4 761,5 тис. га.

Неврегульованість порядку реалізації прав громадян і юридичних осіб на земельну частку стало причиною запровадження мораторію на землю. Стаття 1 Закону України «Про угоди щодо відчуження земельної частки (паю)» від 18.01.2001 року № 2242-III передбачала положення згідно яких власники земельних часток (паїв) тимчасово не можуть укладати цивільно-правові угоди щодо земельних часток (паїв), відчужувати їх іншим способом. Нормами ЗК України в редакції від 25.10.2001 року № 2768-III, а саме п. 15 розділу X, передбачили що власники земельних часток (паїв) до 1 січня 2005 року не мають права продавати, відчужувати іншим способом земельні ділянки та земельні частки (паї), крім міни, передачі у спадщину, вилучення земель для суспільних потреб. Внаслідок дії мораторію близько 96 % приватних земель сільськогосподарського призначення, землі державної та комунальної власності потрапили під заборону відчуження будь-яким способом. Важливу роль у правовому механізмі використання землі мали норми Закон України «Про оренду землі» у редакції законом України від 02.10.2003 року № 1211-IV. В умовах неврегульованого та обмеженого ринку землі сільськогосподарського призначення оренда сприяє залученню до господарського обігу земельних ділянок, власники яких не можуть або не бажають використовувати їх за прямим призначенням. Крім цього, в умовах дії мораторію на землю, відбулось проникнення інститутів цивільного права до норм земельного права. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 року № 435-IV було закріпив нові види речових прав користування земельними ділянками – емфітевзис, суперфіцій, сервітут. Тривалий час вони не використовувались як форма землекористування внаслідок відсутності організаційно-правового механізму державної реєстрації таких речових прав.

Внаслідок 30-тирічної земельної реформи склались якісно нові суспільні відносини у сфері права власності на землі сільськогосподарського призначення – ліквідовано державну монополію на землю, з'явилися нові організаційно-правові форми сільськогосподарських товаровиробників, створено інфраструктуру ринку землі (земельний кадастр, державна система реєстрації прав, інститут оцінки). Сьогодні, на основі норм Цивільного кодексу України, Господарського кодексу України, Земельного кодексу України, законів України «Про господарські товариства», «Про акціонерні товариства», «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю», «Про сільськогосподарську кооперацію», «Про фермерське господарство», «Про особисте селянське господарство» та інших нормативно-правових актів, функціонують різні за організаційно-правовою формою суб'єкти

господарювання у сфері товарного сільськогосподарського виробництва: фермерські господарства, особисті селянські господарства, товариства з обмеженою відповідальністю, господарські товариства, сільськогосподарські кооперативи, сільськогосподарські виробничі кооперативи тощо. Запровадження мораторію на землю в Україні призвело до становлення сприятливих умов для розвитку аграрних холдингів що використовують сільськогосподарські землі на умовах оренди. Такі господарські об'єднання підприємств становлять собою материнську компанію та контрольовані дочірні компанії. Останні здійснюють виробничу діяльність. Материнська компанія не є землекористувачем, але контролює виробничі питання пов'язані з використанням орендного земельного фонду дочірніх компаній. З точки зору земельного законодавства, реальний землекористувач – материнська компанія не є землекористувачем. Аграрні холдинги відрізняються від інших холдингових компаній територіальною диверсифікацією, різними видами діяльності структурних підрозділів. Їх особливою ознакою є здійснення управління материнською компанією. Аграрні холдинги характеризуються високими результатами діяльності, адже інтегрує виробництво, переробку, торгівлю. У підсумку, аграрні холдинги є бенефіціарами доходів у формі земельної ренти. Наявність в Україні такого способу господарювання на землі призводить до ризику монополізації, обмеження економічної конкуренції.

На сьогодні актуальним питанням земельної реформи є проблема концентрації землеволодінь. Дане питання знайшло своє врегулювання у проекті Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо обігу земель сільськогосподарського призначення. Він спрямований на формування законодавчого поля для запровадження ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення, забезпечення конституційних прав громадян України на вільне розпорядження своєю власністю, створення прозорих умов для набуття у власність земельних ділянок сільськогосподарського призначення громадянами та суб'єктами господарювання України. Тобто в основу обмеження монополізму покладена юридична норма що визначає максимальний розмір землеволодіння у певній адміністративно-територіальній одиниці. Натомість спеціалізація товаровиробника та агрокліматичні умови не розглядаються як критерій обмеження монополізму. Тому питання концентрації землеволодіння у певній адміністративно-територіальній одиниці є невирішеним. Такий стан справ буде мати місце до тих пір, поки не буде завершено адміністративно-територіальну реформу, не будуть науково обґрунтовані норми землеволодінь для малих та

середніх сільськогосподарських підприємств у різних регіонах України. Іншим питанням концентрації земель є стан інфраструктури у сільській місцевості. Тому на перше місце виходить питання належного розподілу земель на користь ефективних власників, їх довгостроковий інтерес при використанні. Правова регламентація земельних відносин повинна забезпечити підтримку існуючих та створення нових об'єктів інфраструктури у сільській місцевості. У підсумку, це повинно призвести до збільшення кількості робочих місць, поліпшення демографічної ситуації у сільській місцевості, розвитку сільських територій, позбавивши місцевих виробників доступу до іпотечного кредитування, призвело до занепаду сільських територій. При цьому, аграрні холдинги сфокусовані на питанні отримання прибутку та не є зацікавленими у збереженні та поліпшенні якісних характеристик орендованих земель.

ГЛАВА 4.

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН У БАНКІВСЬКІЙ ТА ФІНАНСОВІЙ СФЕРАХ ЗА УЧАСТЮ ПІДПРИЄМСТВ ВЕЛИКОГО ПРОМИСЛОВОГО РЕГІОНУ

Вступ

Актуальність обраного напрямку дослідження безсумнівна тому, що банки є лише підсистемою ринку фінансових послуг і повинні більшою мірою інтегруватися з іншими фінансовими інститутами, насамперед, зі страховими компаніями, фондами та ін. Поняття «ринок банківських послуг» входить в обсяг більш загального поняття «ринок фінансових послуг». Зазвичай в науковій літературі з питань фінансово-кредитних відносин розглядаються окремо ринки кредитів, цінних паперів, страхових послуг тощо.

Банк як економічно-правове явище відомий з давніх часів. У давнину існували деякі установи, які виконували функції банків. Банки функціонували у Вавилоні, Давній Греції, Єгипті, Римі, як вказано в історичній літературі. Вони виконували різноманітні операції: від комісійних операцій по купівлі, продажу та платежів за рахунок клієнтів до видачі кредитів та виступу в особі поручителя та довіреної особи при здійсненні різноманітних актів та угод. Наприклад, у VIII ст. до нашої ери Вавилонський банк приймав грошові вклади, надавав кредити і навіть, випускав банківські білети «гуду».

У Вавилоні розвивалися лихварство та обмінна справа. Юридично регулювати приватні кредитні відносини та захищати інтереси лихварів держава намагалася вже тоді. У Греції банківські операції спочатку здійснювалися жрицями. У зв'язку з інтенсивним розвитком торгівлі збільшилася потреба в кредиті, а це сприяло подальшому розвитку цього виду діяльності. Слід зазначити, що разом з приватними банкірами великі банківські операції проводили храми. Найдавніші храми в Греції були своєрідними банками та місцем збереження грошей.

У міру зростання міжнародної торгівлі розвивалася обмінна справа. Обмінні контори, які виникали, являли собою установи, що спеціалізувалися на обміні грошей. Чеканка різноманітними феодалами власних монет та швидке їх псування потребували обміну різноманітних валют. Основна функція таких контор – обмін національної валюти на іноземну та навпаки. Попередниками банків були також обмінні контори. Вихідні позиції розвитку банківської

справи були визначені в діяльності міняйл в середині століття в Італії. Слово «банк» походить від італійської «Banco» – стіл. Банки спочатку були виключно конторами, що виробляють різні грошові операції, і переважно міняльних контор (лавками). Поступово міняльної справу розширюється, за рахунок видачі різноманітних позичок та залучення грошових коштів, і з'являються банки, які видають кредити, приймають вклади і проводять розрахункові операції. У середньовіччі центрами банківської справи були італійські та деякі німецькі держави. Центром більшості торгових шляхів, які зв'язували Європу з країнами Сходу, виступала Італія. До цієї країни надходили грошові податки на утримання церкви (папська десятина). На цьому благодатному ґрунті і з'являється особливий клас лихварів, які поступово розширювали коло своїх операцій від простого обміну грошей до обслуговування торгового та грошового обігу за допомогою безготівкових розрахунків. До цього часу відноситься поява та широке розповсюдження векселів, які є основним засобом здійснення безготівкових платежів.

Банки, які стали попередниками сучасних банківських підприємств, виникли в Італії наприкінці XVI століття, а на початку XVII століття вони були організовані у Німеччині та Нідерландах. Сприяло росту кількості банків в Європі – це постійно зростаючий торговий обіг, бурхливий розвиток промисловості тощо. До кінця XVII століття вони стають невід'ємною частиною національних економік всіх розвинутих країн, зосередивши у своїх руках практично весь грошовий обіг і активно впливаючи на нього.

Історія розвитку банків в Україні має свої особливості. Значно пізніше, ніж в Європі з'явилися перші кредитні установи в Україні, приблизно в середині XVIII століття. Якщо в європейських країнах спочатку стали функціонувати приватні комерційні банки, а тільки потім з'являлись державні, то в Україні процес був оберненим. Організація перших комерційних банків в Україні відноситься до кінця XIX століття. Після відміни кріпосного права, внаслідок проведення цілого комплексу економічних реформ в останні десятиліття XIX століття, масштаби ринку товарів та послуг в Україні різко розширилися. Це позитивно відобразилося на розвитку банківської системи.

На рубежі XIX та XX віків після вступу капіталізму в стадію імперіалізму об'єднань почали здійснюватися і найбільш активізувалися під час глобалізації світової економіки (у кінці XX – початку XXI століть процеси створення промислово-фінансових об'єднань. Такі групи спиралися на інтеграцію промислового та банківського капіталу, яка суттєво підвищила ефективність використання матеріальних, технічних, технологічних, фінансових, інформаційних, управлінських та інших ресурсів. В результаті було досягнуто покращення

основних показників діяльності об'єднання [55, с. 3-4].

Таким чином, історія розвитку банків призвела до того, що сучасний банк – це великий банк, який займається досить широким колом питань, що здійснює розрахунки і має серйозну роль в господарській діяльності.

4.1. Економічні відносини банківських установ як фінансова діяльність у великому промисловому регіоні

Можливість максимальної реалізації економічних інтересів регіону дає ринок фінансових послуг. Сутність фінансової послуги полягає в тому, що вона відображає конкретні форми організації руху фінансових ресурсів за допомогою фінансово-кредитного механізму (в частині його інститутів) між суб'єктами господарювання і не має речової форми, оскільки її субстанцією на ринку фінансових послуг є правомайнові відносини.

У великому промисловому регіоні банківська діяльність (БД) підпадає під регулювання різних галузей законодавства. Так, у Господарському кодексі (ГК) банківській діяльності присвячений параграф 1 глави 35; у Цивільному кодексі (ЦК) – глави 71, 72, 73, 74; у Кримінальному кодексі (КК) – окремі статті 7 розділу [49; 248; 127].

Банківська діяльність у великому промисловому регіоні – підсистема більш широкої системи, якою виступає банківська діяльність країни, – виконує функції фінансового посередництва в економічній системі регіону. Тому діяльність елементів БД регіону і її сама можна розглядати у відриві від розвитку економіки регіону (її виробничого процесу створення матеріальних благ), а також політики, права, науки, культури та інших сфер діяльності.

У зв'язку з цим сучасна БД у регіоні надає величезне різноманіття послуг своїм клієнтам – від традиційних депозитно-позичкових і розрахунково-касових операцій, що визначають основу банківської справи, до новітніх форм грошово-кредитних і фінансових інструментів, використовуваних банківськими структурами (лізинг, факторинг, траст тощо). Крім цього робота у великому промисловому регіоні передбачає участь банків у діяльності промислових підприємств. Така діяльність може бути прямою або опосередкованою у межах фінансово-промислової інтеграції. Слід зазначити, що з розгляду процесу розвитку промислово-фінансової інтеграції та сучасного положення диверсифікованих виробничо-банківських структур у розвинених країнах світу, а також досліджень вчених-економістів та юристів витікає висновок про

об'єктивність процесів такої інтеграції [62, с. 23].

Регіональні банківські структури є складовими частинами єдиної банківської системи країни. Поряд з визначальними загальними рисами і закономірностями розвитку регіональні банківські системи мають і свої особливості, обумовлені станом економічної кон'юнктури ринку і місцем в системі міжрегіональних господарських зв'язків. Регіональна банківська система об'єднує виключно самостійні регіональні комерційні банки, офіційно зареєстровані на даній території. Банківська система регіону включає, крім перерахованих елементів, ще й все банки, філії, відділення тощо з усією інфраструктурою, що знаходяться на даній території.

Висловлюють не однакові точки зору стосовно місця банківського права у системі права вчені, які досліджують різні проблеми у сфері банківської діяльності. Представники господарського права відстоюють позицію, згідно з якою банківське право є невід'ємною складовою частиною господарського права [266; 172].

Не менш важливими в регулюванні банківської діяльності виступають також і норми адміністративного та конституційного права. Не слід забувати і про ситуацію, що склалася у сфері боротьби з відмиванням грошей, набутих незаконним шляхом, яка визначає роль кримінального права в регулюванні банківської діяльності.

Банківська діяльність виступає предметом фінансово-правового регулювання, але при цьому не слід відкидати те, що частина банківських відносин зазнає впливу норм інших галузей права.

З точки зору державного інтересу на сучасному етапі особливо важливим виступає публічний аспект діяльності всієї банківської системи. Доведено, що банківська система повинна забезпечувати інтереси держави і громадянина. На сьогодні також доведеним є факт, що банки є повноцінними учасниками адміністративно-деліктних відносин у банківській сфері [231].

Оскільки норми банківського права спрямовані на регулювання відносин, виникаючих у процесі здійснення банківської діяльності, необхідно чітко уявляти, що ж таке «банківська діяльність».

Банківська діяльність за своєю природою є економічним продуктом, який може виступати не тільки в натурально-речовій, але і в інформаційній формі. Сучасною тенденцією банківської системи є їх продуктова диверсифікація, викликана змінами фінансового середовища. У цьому середовищі діють фірми фінансових послуг, до яких слід відносити і банки. Звідси саме існування ринку фінансової діяльності неминуче в силу того, що фірми фінансових послуг не

тільки реалізують свою продукцію, але і створюють її для ринкових цілей.

Поняття «банківська діяльність» належить до числа тих категорій банківського права, які використовуються в багатьох правових галузях, що пов'язане з комплексним характером банківського законодавства як галузі законодавства та суттєвим чином визначає предмет його правового регулювання. Незважаючи на те, що ця правова категорія давно використовується різними галузями права, уперше визначення банківської діяльності з'явилося в законодавстві у зв'язку з прийняттям нової редакції Закону України «Про банки і банківську діяльність». Згідно зі ст. 2 вказаного Закону поняття «банківська діяльність» розкривається через перелік сукупності трьох виключно банківських операцій, тобто таких, які можуть здійснювати тільки такі юридичні особи, як банки, – це залучення у вклади грошових коштів фізичних і юридичних осіб, видання кредитів та здійснення розрахунків [181].

Поняття «банківська діяльність» тісно пов'язане з поняттям «банк», особливість якого в порівнянні з іншими фінансовими інститутами полягає в тому, що банк є особливим фінансовим інститутом, який покликаний здійснювати банківську діяльність, що має виключний характер. Не тому діяльність банківська, що нею займається банк, а банк тому банк, що він здійснює банківську діяльність. Банк здійснює безготівкові та готівкові розрахунки за замовленням або на основі завдання своїх клієнтів, які можуть бути і корпоративними, і індивідуальними [11].

На думку окремих учених, БД великого промислового регіону – визначене законодавчими актами України, право банків та кредитних установ реалізувати статутні функції та повноваження, здійснювати банківські операції в інтересах юридичних та фізичних осіб, надавати їм на підставі отриманих ліцензій банківські послуги, а також здійснювати в межах наданої компетенції іншу дозволена діяльність від свого імені та за власний рахунок [12]. Інші вчені розглядають БД як широкий спектр відносин, що передбачають і визначають фінансово-економічну спроможність і потенціал держави [82].

Досліджуючи БД як елемент фінансової діяльності суб'єктів господарювання (адже банк є суб'єктом господарювання) необхідно зазначити, що фінансова діяльність суб'єктів господарювання в банківській сфері полягає в тому, щоб, спираючись на закони ринкової економіки, впливати на розвиток кредитно-фінансових інститутів, сприяти отриманню ними прибутків, а завдяки цьому – підтримувати стабільність усієї кредитно-банківської системи та довіру до неї населення [152].

Категорія «діяльність» розкривається в першу чергу через термін «дії»,

тому банківська діяльність у великому промисловому регіоні із правової точки зору може розглядатися через сукупність правових дій, що здійснюються певними суб'єктами. Під діяльністю розуміється доцільна зміна та перетворення в інтересах людини оточуючого середовища [229, с. 381].

У філософській літературі діяльність аналізується як сукупність елементів, до яких належать: суб'єкт, що наділений активністю та спрямовує її на об'єкти або на інші суб'єкти; об'єкт, на який спрямована активність суб'єкта; сама активність, що проявляється в тому чи іншому способі оволодіння об'єктом або в установленні комунікативного впливу між суб'єктами [95, с. 45-46].

Визначати поняття банківської діяльності, виходячи тільки із суб'єктного критерію, тобто вважати все, що роблять банки, банківською діяльністю, неправильно. Практика показує, що господарська діяльність банку як юридичної особи не тотожна банківській діяльності, вона поглинає її. Та й неможливо зводити всі види діяльності під одне ціле. Крім суб'єктного критерію необхідно ще й ураховувати не менш важливий – об'єктний критерій, який надає особливу специфіку банківській діяльності.

Тому сучасна банківська діяльність у великому промисловому регіоні характеризується, по-перше, законодавчими параметрами, по-друге, сутнісними параметрами.

Параметри законодавчі визначені Законом України «Про банки і банківську діяльність», вони вказують на те, що право здійснювати банківську діяльність у великому промисловому регіоні належить банку тільки після отримання банківської ліцензії, яка надається Національним банком України на підставі клопотання банку за наявності визначених законодавством документів. Однак сам факт відсутності ліцензії не означає, що банківська діяльність не здійснюється. Такий висновок випливає з аналізу змісту статті 202 Кримінального кодексу України, згідно з якою «здійснення банківської діяльності або банківських операцій, а також професійної діяльності на ринку цінних паперів, операцій небанківських фінансових установ без державної реєстрації або без спеціального дозволу (ліцензії), одержання якої передбачено законодавством, або з порушенням умов ліцензування ... карається...». Об'єктивна сторона даного складу злочину може складатися з виконання банківських операцій без державної реєстрації та (або) без ліцензії. У даному випадку необхідно говорити про незаконну банківську діяльність у великому промисловому регіоні, що здійснюється суб'єктами, які не мають права на це. Такими суб'єктами можуть бути засновані на законних підставах господарюючі

суб'єкти, які не мають права на банківську діяльність, незаконно діючі юридичні особи, легітимні кредитні установи, що вийшли за межі отриманого дозволу (ліцензії).

Факт відсутності ліцензії на здійснення банківської діяльності у великому промисловому регіоні робить таку діяльність незаконною за формою, однак за своїм змістом вона є банківською.

Здійснення БД у великому промисловому регіоні без ліцензії має місце у тому випадку, якщо господарюючий суб'єкт, не маючи ліцензії на здійснення банківських операцій, проводить їх. Окрім того, ліцензія на здійснення банківської діяльності у великому промисловому регіоні може бути відкликана. Відповідно, якщо господарюючий суб'єкт продовжує здійснювати банківські операції у великому промисловому регіоні після відкликання ліцензії, необхідно притягувати її керівника до кримінальної відповідальності.

Якщо здійснення будь-якої операції не вимагає реєстрації в ролі кредитної установи та отримання ліцензії Національного банку України (НБУ), то в даному випадку не можна говорити про те, що така операція є банківською. Такі операції можуть здійснюватися будь-яким господарюючим суб'єктом. Тому необхідність проходження процедури ліцензування в особливому порядку є ознакою, що дозволяє відмежовувати банківські операції від небанківських, однак не є відмінною ознакою банківської діяльності. Таким чином, при віднесенні тієї чи іншої операції до банківської діяльності повинен мати значення не факт наявності (відсутності) ліцензії у господарюючого суб'єкта, а та обставина, підлягає чи не підлягає дана операція ліцензуванню НБУ.

Параметри сутнісні характеризують зміст та способи здійснення банківської діяльності. Зміст її полягає в тому, щоб залучати кошти з метою їх надання на взаємовигідних умовах. Способами здійснення банківської діяльності є укладення договорів банківського вкладу, банківського рахунка та кредиту.

Якщо розглядати банківські функції, то, на думку вчених, вони «характеризують установу щодо її правового статусу як юридичної особи, якій належить майно для самостійного здійснення повного господарського відання, отримання прибутку як результат господарської (комерційної) діяльності, а також забезпечення контролю в касових та валютних операціях» [12]. Банківську діяльність у великому промисловому регіоні пропонують розглядати з позицій внутрішньої та зовнішньої реалізації функцій та повноважень банку. Причому до внутрішньої банківської діяльності відносять «проведення ряду фактичних дій», що пов'язані з бухгалтерським оформленням

угод, оскільки це пов'язано з балансом банку. Проведення зовнішньої банківської діяльності означає надання «консультаційних послуг», «прийняття угод із резидентами або нерезидентами».

В юридичній літературі існують різні підходи до визначення поняття «банківська діяльність». Деякі автори вважають, що визначати банківську діяльність необхідно виходячи з визначення меж тієї сфери соціально-економічного життя чи тих суспільних відносин, регулювання яких повинне здійснюватися самим банківським правом [28]. До банківської діяльності пропонується відносити і конструювання банківської системи, а оскільки банківська система включає в себе певні структурні елементи, то необхідно узгоджувати взаємодію всіх її елементів. Тоді банківську діяльність у великому промисловому регіоні можна визначити як систему правових дій спеціальних суб'єктів як учасників єдиної банківської системи.

Банківську діяльність можна охарактеризувати як особливий вид господарської діяльності. Особливий, виключний режим банківської діяльності надає сформульована в Законі України «Про банки і банківську діяльність» (стаття 48) заборона діяльності у сфері матеріального виробництва, торгівлі (за винятком реалізації пам'ятних, ювілейних і інвестиційних монет) та страхування, крім виконання функцій страхового посередника [13]. Це означає, що набуття статусу банку «окреслює зовнішні параметри» його діяльності, передбачає обмеження правоздатності. Така заборона перетворює банки на комерційні юридичні особи зі спеціальною компетенцією, оскільки вони можуть здійснювати тільки ті угоди, які прямо передбачені законом чи угодою, що забезпечують вказані.

Можна стверджувати, що БД є особливою, оскільки вона не припускає можливості об'єднання її з іншими видами господарської діяльності у великому промисловому регіоні. Особливість банківської діяльності необхідна для досягнення двох цілей: виділення із загальних господарюючих суб'єктів – спеціальних, які обслуговують грошовий обіг, та забезпечення державного контролю за цими суб'єктами.

Інші автори вважають, що поняття «банківська діяльність» можна розглядати у вузькому та широкому розумінні [179]. У вузькому розумінні, визначаючи БД, можна говорити тоді, коли діяльність спрямована на виконання певної сукупності банківських операцій, за умови надання дозволу, на виконання яких юридична особа отримує статус банку. До числа таких операцій належать залучення у вклади грошових коштів фізичних та юридичних осіб, відкриття та ведення банківських рахунків фізичних та

юридичних осіб. У широкому розумінні БД включає не тільки комплекс банківських операцій, але й порядок організації та функціонування банків, тобто відносини з приводу функціонування банківської системи, виникнення та розвитку її елементів.

Можна визначити такі характерні риси банківської діяльності:

- 1) банківська діяльність – це особливий вид господарської діяльності;
- 2) банківська діяльність являє собою сукупність банківських операцій та банківських послуг;
- 3) банківська діяльність здійснюється спеціальними суб'єктами (банками);
- 4) для здійснення банківської діяльності необхідною умовою є отримання ліцензії (дозволу) НБУ;
- 5) банківська діяльність має систематичний характер;
- 6) банківська діяльність спрямована на функціонування та розвиток банківської системи, реалізацію грошово-кредитної політики держави.

Висновок. Отже, в процесі здійснення банківської діяльності виникають різні за своїм характером суспільні відносини, які є предметом регулювання різних галузей законодавства.

4.2. Правове регулювання економічних відносин в системі надання банківських послуг підприємствам великого промислового регіону

Змістовні властивості фінансових послуг не дають можливості повною мірою окреслити специфіку державного регулювання банківської діяльності. Основні питання при класифікації банківських операцій виникають з приводу, по-перше, віднесення їх до певної галузі права, по-друге – вибору системних критеріїв класифікації, які мають вирішальне значення для визначення їх правового регулювання.

За наявності окремих правових понять ринків фінансових послуг, в тому числі банківських послуг, безпосередньо банківських операцій та видів банківської діяльності, стає необхідним визначення існуючого спрямування законодавчого регулювання банківської діяльності серед фінансових послуг.

Перш за все, на класифікацію банківських операцій впливає економічна сутність діяльності банків як фінансових посередників. Інститут фінансового посередництва з погляду науковців-фінансистів впливає на поділ операцій банків на дії, що забезпечують функціонування банку як суб'єкта

підприємництва, та на його дії як фінансового посередника, що входять до поняття банківських послуг, сутність яких визначається через перелік усіх операцій, визначених у Законі України «Про банки і банківську діяльність» [148], або визнається, що більш за все на визначення посередницького характеру банківських операцій впливає місце банку в русі капіталу, а не зміст угоди. Наприклад, при віднесенні факторингу до активних операцій одночасно ця операція вважається посередницькою послугою банків [42]. Розглядаючи погляди вчених-економістів, Ю.В. Ващенко підкреслює, що банк визначається як інститут кредитної системи, що є посередником у кредиті, розрахунках і випускає кредитні знаряддя обігу [28]. У зв'язку з цим необхідно відмітити, що економічна категорія фінансового посередництва за своїм змістом реалізується в декількох, іноді прямо не пов'язаних між собою правовими зв'язками, банківських послугах, операціях та угодах, а функціональність фінансового посередництва виявляється у більшості в поєднанні при розгляді та регулюванні певних операцій (наприклад, депозитні та кредитні операції) і є максимально презентаційною саме в банківській діяльності в цілому. Одночасно слід розуміти, що випадки віднесення в правовому регулюванні до посередницьких окремо взятих банківських операцій не завжди відповідає як правовій суті правовідносин (які неможливо відносити до посередницьких угод), так і економічному змісту. Так, у розд. 7 Банківського кодексу Республіки Білорусь до посередницьких банківських операцій, крім розрахунків, валютно-обмінних операцій, помилково відносяться банківське зберігання, тимчасове користування банківським сейфом, інкасація та перевезення готівкових коштів, платіжних інструкцій, дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння, інших коштовностей [155].

Що стосується використання функціонального місця банку як підстави для визначення правового змісту банківської діяльності, то необхідно звернутися до поглядів науковців-правознавців. Так, О.П. Орлюк підкреслює, що до базових операцій відноситься комплекс із основних трьох – прийняття грошових вкладів від клієнтів, надання клієнтам позичок і створення нових платіжних засобів, здійснення розрахунків між клієнтами [161]. Базовість окремих операцій посилюється у висновку І.Л. Нурзад, якою при поділі операцій на банківські та небанківські використовується функціональний критерій, тобто, відповідає чи ні операція базовим функціям банку, а дії, спрямовані на їхнє здійснення, становлять суть банківської діяльності [156]. Але не можна погодитися з автором у тому, що операції та діяльність банків на ринку цінних паперів не можуть іменуватися банківськими операціями і

банківською діяльністю, тому що ці фінансові активи також використовуються в основних операціях банків, такі операції з ними також охоплюються суттю фінансового посередництва банку і з метою їх спільного регулювання повинні відноситися до операцій, які здійснюють банки.

О.М. Олейник характеризує банківську діяльність як сукупність постійно або систематично здійснюваних з приводу грошей та інших фінансових інструментів операцій різних видів, об'єднаних загальною метою [159, с. 27-28].

При цьому поняття банківської діяльності у вузькому значенні банківські операції створюють у тих випадках, коли вони здійснюються в сукупності [158].

І.А. Безклубий визначає банківську діяльність як систематичну підприємницьку діяльність, здійснення якої передбачає вчинення банківських правочинів та операцій [16], і вважає, що звуженням є визначення банківської діяльності через перелік трьох класичних видів послуг у ст. 2 Закону України «Про банки і банківську діяльність».

Серед економістів також існують тотожні погляди. Так, Ю.В. Ващенко розглядає банківську діяльність у широкому значенні, в якому розуміються всі види операцій, котрі можуть здійснювати банки, а у визначених законом випадках – інші юридичні особи, а також у вузькому, що включає тільки ті операції, які виділяють банк з числа інших фінансово-кредитних установ [28], тобто операції з визначення банку в ст. 1 Закону України «Про банки і банківську діяльність». На наш погляд, відбувається перебільшення значення виключності банківської діяльності у великому промисловому регіоні (або «вузького» розуміння) для визначення поняття та наступного відповідного правового регулювання. Класифікація банківських послуг і операцій та їх правове регулювання при проведенні банківської діяльності здійснюється не самостійно за їх видом, а з урахуванням функцій суб'єкта – банку та ризиками в його діяльності, як тоді, коли мова йде як про обов'язкову сукупність видів діяльності банків, так і у випадку здійснення ними інших фінансових послуг.

З огляду на те, що відповідно до ст. 47 Закону України «Про банки і банківську діяльність» банківські послуги та банківські операції є фінансовими послугами, вони є операціями з фінансовими активами згідно з п. 5 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг». У цьому поєднанні ключовим критерієм стало не фінансове посередництво, а предмет операцій – фінансовий актив. Наведене свідчить про актуальність на сучасному етапі додавання до підстав публічного

регулювання ринків фінансових послуг і безпосередньо ринку банківських послуг ще однієї – необхідність належної реалізації фінансового посередництва як економічної діяльності. Також ця думка підтверджується тим, що при розгляді проблем фінансового посередництва банків ставиться за необхідне вирішення саме сукупності питань, з одного боку – з управління ризиками, їх оцінці, ефективного контролю за ризиками (ліквідності, кредитним, іншими) у банківській діяльності, удосконалення ризик-орієнтованого нагляду, а з іншого – стосовно надання на належному рівні послуг кредитними установами [13].

У зв'язку з цим для відповіді про напрями державної політики та правового регулювання здійснення банківської діяльності у великому промисловому регіоні й одночасно належного виконання функцій фінансового посередництва необхідно визначити цілі та встановити окремі фактори (засоби, методи тощо), які можливо згрупувати залежно від врахування інтересів банків або їх клієнтів. Підґрунтям для застосування цих важелів, на наш погляд, можуть бути такі критерії для належного й необхідного виконання функцій фінансового посередництва:

1) можливість акумулювання грошових коштів суспільства, виключаючи обхід фінансової системи; збереження конкуренції, що веде до зниження трансакційних витрат та покращення послуг; можливість використання суспільством накопичених коштів для довгострокового розвитку [220, с. 26]. Як актуальний приклад необхідності врегулювання посередництва в кредиті можна вважати визначення шляхів вирішення економічних проблем узгодження термінів та обсягів іпотечного кредитування за відсутності належних довгострокових ресурсів та забезпечення в таких випадках нормативів ліквідності в діяльності банків [52]. У будь якому разі фінансове посередництво передбачає залучення банками клієнтів з обох напрямів використання капіталу, тому в інтересах клієнтів повинні бути прийняті пов'язані з першою групою наступні заходи: підвищення привабливості банківських операцій шляхом їх здешевлення та спрощення здійснення;

2) забезпечення врахування конституційних прав фізичних осіб та/або прав суб'єктів господарювання в конфліктах при виконанні зобов'язань перед банками; забезпечення належного механізму судового захисту клієнтів банків, який усуває економічну, професійну нерівність та недостатній захист клієнтів банку; вдосконалення механізму гарантування вкладів громадян та/або встановлення механізму захисту депозитів юридичних осіб, які не є фінансовими установами; примус банків адміністративними та індикативними засобами до належного виконання функцій фінансового посередництва

(наприклад, до кредитування суб'єктів господарювання та споживачів в певних економічних та соціальних цілях, посилення гарантування виконання своїх зобов'язань перед клієнтами певними засобами), що фактично буде опосередковано забезпечувати виконання обов'язку банку – фінансового посередника перед державою за його допуск на фінансові ринки та надання права на виключну діяльність.

Крім визначення співвідношення з фінансовим посередництвом банківської діяльності та змісту банківських операцій, системи та їх видів, потребує розкриття правового змісту і поняття банківської операції, в яких стороною є банк, з позицій легалізації банківської діяльності у великому промисловому регіоні, функцій банків та їх місця на фінансових ринках як фінансового посередника, правового змісту банківських операцій як дій та фактів.

Система банківських операцій, які поділені на підставі класифікації видів фінансових послуг, предмета угод, наявності ліцензування або одержання дозволів, закріплена в ст. 47 Закону України «Про банки і банківську діяльність».

По-перше, банківські послуги, надання яких має право здійснювати в банківській діяльності на підставі банківської ліцензії виключно банк. До банківських послуг належать:

- 1) залучення у вклади (депозити) коштів та банківських металів від необмеженого кола юридичних і фізичних осіб;
- 2) відкриття та ведення поточних (кореспондентських) рахунків клієнтів, у тому числі у банківських металах;
- 3) розміщення залучених у вклади (депозити), у тому числі на поточні рахунки, коштів та банківських металів від свого імені, на власних умовах та на власний ризик.

По-друге, інші фінансові послуги, в тому числі шляхом укладення з юридичними особами (комерційними агентами) агентських договорів. В останньому випадку перелік фінансових послуг, що банк має право надавати своїм клієнтам (крім банків) шляхом укладення агентських договорів, встановлюється Національним банком України.

По-третє, операції, в тому числі й нефінансові послуги, які відносяться до інших видів діяльності відповідно до ч. 6 ст. 47 Закону України «Про банки і банківську діяльність»:

- 1) інвестицій;
- 2) випуску власних цінних паперів;

- 3) випуску, розповсюдження та проведення лотерей;
- 4) зберігання цінностей або надання в майновий найм (оренду) індивідуального банківського сейфа;
- 5) інкасації коштів та перевезення валютних цінностей;
- 6) ведення реєстрів власників іменних цінних паперів (крім власних акцій);
- 7) надання консультаційних та інформаційних послуг щодо банківських та інших фінансових послуг. Слід враховувати, що при такій класифікації в цій групі видів діяльності необхідно відокремлювати за складом учасників інвестиційні послуги, операцій з цінними паперами, які є фінансовими послугами, але відносяться до інвестицій, що чітко не встановлено при класифікації в Законі України «Про банки і банківську діяльність».

Утворення об'єднань банків та великих промислових підприємств дозволяє і банкам, і таким підприємствам отримувати додатків привілеї. Так, зокрема:

- об'єднання банків та промисловості, створення підприємствами власних банків полегшує для учасників об'єднання умови кредитування, взаємозаліки, сприяє пом'якшенню небезпеки неплатежів; спрощується процедура прийняття рішень;
- у межах об'єднання можливий частковий або повний перенос платежів податку на додану вартість з проміжних стадій реалізації продукції однієї юридичної особи – постачальника іншій юридичній особі – споживачеві на кінцевий у технологічному ланцюгу етап реалізації готової продукції, а тісна співпраця підприємств і банків у межах об'єднання забезпечує економію дефіцитних обігових коштів та за рахунок цього збільшує ефективність виробництва;
- застосування у межах об'єднання підприємств спільного промислового і банківського капіталу дозволить значно підвищити віддачу та отримати прирощений дохід (ефект від об'єданого використання капіталів (банківського та промислового), значно вищий від суми результатів їх окремого функціонування) [62, с. 22-23].

Банки у великому промисловому регіоні здійснюють діяльність, надають банківські та інші фінансові послуги в національній валюті, а в іноземній валюті – за наявності відповідної ліцензії НБУ згідно з Декретом Кабінету Міністрів України «Про систему валютного регулювання і валютного контролю» від 19.02.1993 р. № 15-93, Положенням про порядок надання банкам і філіям іноземних банків генеральних ліцензій на здійснення валютних

операцій, затвердженим постановою Правління (далі – ПП) НБУ № 281 від 15.08.2011 р. При здійсненні окремих фінансових послуг, наприклад, операцій на ринку цінних паперів, банкам необхідно отримати ліцензію відповідно до Порядку та умов видачі ліцензії на провадження окремих видів професійної діяльності на фондовому ринку (ринку цінних паперів), переоформлення ліцензії, видачі дублікату та копії ліцензії, затвердженого рішенням Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку № 817 від 14.05.2013 р.

Одночасно, при визначенні системи банківських операцій, передбачених як певний правовий термін, необхідно також розподіляти їх з метою особливостей регламентування на підставі змісту правовідносин на наступні групи: кредитні (ст. 49 Закону України «Про банки і банківську діяльність»), розрахункові (ст. 51 Закону України «Про банки і банківську діяльність»), депозитні, факторингові та лізингові операції (ст. 339 Господарського кодексу України).

Особливу групу складають банківські операції Національного банку України, які здійснюються відповідно до Закону України «Про Національний банк України», Положення про регулювання Національним банком України ліквідності банків України, затвердженого ПП НБУ № 259 від 30.04.2009 р., а також зберігання і обслуговування обігу державних цінних паперів (далі – ДЦП) на рахунках у цінних паперах та операцій емітента щодо випущених ним ДЦП і кліринг та розрахунки за угодами щодо ДЦП (депозитарна діяльність) відповідно до Положення про депозитарну діяльність Національного банку України, затвердженого ПП НБУ № 114 від 19.04.2003р.

Правове регулювання центральних банків вивчалось вченими А. Алесіною, Д. Бенноком, А. Глушко, Ж. Пассейком, М. Кроуфордом, В. Менсером, В. Поллардом, В. Рибіним, К. Рогофф, М. Ротбротом, В. Сміт, Дж. Де Хаан, С. Фішером та ін.

Національний банк України є центральним банком України, особливим центральним органом державного управління, юридичний статус, завдання, функції, повноваження і принципи організації якого визначаються Конституцією України [120], Законом України від 20 травня 1999 р. № 679-XIV «Про Національний банк України» та іншими законами України. Національний банк є економічно самостійним органом, який здійснює видатки за рахунок власних доходів у межах затвердженого кошторису, також за рахунок Державного бюджету України. Національний банк є юридичною особою, має відокремлене майно, що є об'єктом права державної власності і перебуває в

його повному господарському віданні [193].

Крім надання перелічених банківських послуг банк має право проводити інвестиційну діяльність відповідно до ст. 47 Закону України «Про банки і банківську діяльність» шляхом здійснення інвестицій. Банки здійснюють прямі інвестиції та операції з цінними паперами відповідно до законодавства України про цінні папери, інвестиційну діяльність та згідно з нормативно-правовими актами НБУ. Банк має право здійснити інвестицію лише на підставі письмового дозволу НБУ, виконання економічних умов та додержання обмежень.

Разом із тим чинні нормативні акти не надають поняття банківської операції. При визначенні поняття банківської операції необхідно виходити з правовідносин, які регулюються відповідно до ст. 3 Закону України «Про банки і банківську діяльність», а саме під час заснування, реєстрації, діяльності, реорганізації та ліквідації банків, з урахуванням визначення поняття банківської діяльності та переліку банківських операцій у статтях 2, 47 даного Закону. Віднесення до сфери регулювання Закону України «Про банки і банківську діяльність» певної діяльності фактично визначає її як банківську операцію, тим самим така операція підпадає під державне регулювання як банківська операція, вид або підвид діяльності. Перелік названих банківських операцій у ст. 47 Закону України «Про банки і банківську діяльність» визначений на сьогодні як необмежений у зв'язку з тим що, сталий виключний обсяг банківських послуг доповнено не обмеженим переліком видів фінансових послуг. Крім того, сформульовано норми ч. 6 ст. 47 Закону України «Про банки і банківську діяльність»: банк має право вчиняти будь-які правочини, необхідні для надання ним банківських та інших фінансових послуг та здійснення іншої діяльності, необхідно тлумачити як необмеженість правочинів банків, які здійснюються в межах переліку видів банківських операцій, з одночасним виконанням вимог ст. 48 цього Закону. У зв'язку з цим усі операції, що здійснюють банки згідно зі ст. 47 Закону України «Про банки і банківську діяльність», крім суто банківських послуг будуть вважатися банківськими на підставі системного їх державного регулювання тільки для банків (тобто, визначаються за суб'єктом).

На наш погляд, підкреслення необхідності господарсько-правового впливу, виявляється в характері правовідносин у процесі здійснення банківської діяльності, які, як правильно відзначається в спеціальній правовій літературі, існують як публічно-правові (банківський нагляд, ліцензування) і приватно-правові (угоди, рахунки), а за змістом поділяються на:

- 1) майнові (пов'язані з грошима, цінними паперами або майном);

2) немайнові (пов'язані з статистичною інформацією, її та коштів і майна захистом);

3) організаційно-структурні та організаційно-кадрові (побудова банківської системи, організація банку, облік, трудові відносини з персоналом) [12]. Тому всі проблемні питання класифікації видів діяльності банків можуть вирішуватися на підставі визначення змісту господарських правовідносин. Відповідно до ст. 1 ГК України предметом його регулювання є господарські відносини між суб'єктами господарювання (господарсько-виробничі) та між цими суб'єктами й іншими учасниками відносин у сфері господарювання, з урахуванням частин 4, 5 ст. 3 ГК України ці відносини є організаційно-господарськими, а суб'єкт – орган державної влади наділений господарською компетенцією (абз. 6 ч. 1 ст. 4 ГК України). Такий тип господарських правовідносин в попередні періоди регулювання та існування теоретичних досліджень мав різне найменування до прийняття ГК України. В.К. Мамутов правовідносини між підприємствами та вищими господарськими органами відносив до господарсько-управлінських, які за своєю суттю є майновими, а не виключно адміністративними [139].

У сучасних умовах О.П. Віхров відносить до загального об'єкта організаційно-господарських правовідносин у цілому процес організації та здійснення господарської діяльності і вважає, що такі правовідносини тісно, безпосереднім чином пов'язані з господарською діяльністю в цілому, а не тільки з її організаційною стороною [36]. У зв'язку з цим саме кредитні операції банків як найбільш врегульований сегмент банківського законодавства надають змогу визначити зміст господарського регулювання банківської діяльності, майново-господарські та організаційно-господарські правовідносини.

Відповідно до норм п. 3 ч. 3 ст. 47, ст. 49 Закону України «Про банки і банківську діяльність» до кредитних операцій банків належать такі операції:

- розміщення залучених у вклади (депозити), в тому числі на поточні рахунки, коштів та банківських металів від свого імені, на власних умовах та на власний ризик;
- здійснення операцій на ринку цінних паперів від свого імені; надання гарантій і поручительств та інших зобов'язань від третіх осіб, які передбачають їх виконання у грошовій формі;
- придбання права вимоги на виконання зобов'язань у грошовій формі за поставлені товари чи надані послуги, приймаючи на себе ризик виконання таких вимог та прийом платежів (факторинг);
- лізинг.

Віднесення до кредитних різних видів угод та операцій як до одного виду діяльності фактично підтверджує необхідність поєднання таких операцій для здійснення з метою зменшення ризиків, забезпечення надійності та стабільності банківської системи та інтересів вкладників та кредиторів при здійсненні цієї діяльності спільного банківського регулювання, в тому числі зі застосуванням господарсько-правових засобів, серед яких суттєвими є наступні.

Задля реалізації названих цілей, а також з метою відшкодування можливих втрат за кредитними операціями банків створюється спеціальний резерв. У зв'язку з цим перелік кредитних операцій розширюється в Положенні про формування та використання резервів № 23 від 25.01.2012 р.

Фактично в основу такої класифікації як критерій покладено характер використання кредитних ресурсів, акумульованих банками у процесі своєї діяльності (ст. 349 ГК України). У даному Положенні дається визначення кредитної операції – це вид активних банківських операцій, пов'язаних із розміщенням залучених банком коштів шляхом їх надання в тимчасове користування або прийняттям зобов'язань про надання коштів у тимчасове користування за певних умов, а також надання гарантій, поручительств, акредитивів, акцептів, авалів, розміщення депозитів, проведення факторингових операцій, фінансового лізингу, видача кредитів у формі врахування векселів, у формі операцій репо, будь-яке продовження строку погашення боргу, яке надано в обмін на зобов'язання боржника щодо повернення заборгованої суми, а також на зобов'язання щодо сплати процентів та інших зборів із такої суми (відстрочення платежу).

Підсумовуючи викладене, необхідно сформулювати деякі положення господарсько-правового регулювання банківських операцій у великому промисловому регіоні.

Визначення банківської діяльності в Законі України «Про банки і банківську діяльність» не виключає віднесення до банківських операцій і не названих у понятті операцій, які є фінансовими послугами. Наслідки такого регулювання банківської діяльності у великому промисловому регіоні полягають у віднесенні цих трьох операцій до системоутворюючих банківську діяльність на законодавчому рівні. Всі інші операції, перелічені в ст. 47 даного Закону, не несуть у собі функцій класифікуючих елементів системи операцій, але, при здійсненні їх банками мають єдине регулювання законодавством про банки і банківську діяльність, а в деяких випадках додатково іншим спеціальним законодавством, наприклад, законодавством, яке регламентує ринок цінних паперів. Таким чином, формулювання банківської діяльності,

переліку і системи банківських операцій обґрунтовується, насамперед, юридичною технікою складання нормативного акту, яка полегшує виконання покладених на нормативні акти завдання формування господарського правопорядку при здійсненні функцій з регулювання діяльності банків.

Аналіз нормативних актів показує, що єдиного підходу щодо класифікації банківських операцій не існує, тому за наявності основної мети регулювання – безпека та фінансова стабільність банківської системи, захист інтересів вкладників і кредиторів – система банківських операцій викладається залежно від системи засобів реалізації державного регулювання банківських операцій, і, що найбільш впливає на остаточний результат, – залежно від системи функцій НБУ щодо банківського регулювання і нагляду (в такому випадку зміст банківських операцій – впливовий фактор, але не головний). Це свідчить, що необхідно сприйняти перелік банківських операцій ст. 47 Закону України «Про банки і банківську діяльність» як переліку видів діяльності банків, які даним законом об'єднуються в поняття банківської діяльності, хоча деякі операції своєю назвою відповідають самостійним видам договорів, наприклад, лізинг, факторинг.

4.3. Фінансове посередництво за участі підприємств великого промислового регіону

Діяльність фінансових установ, у тому числі банків, на ринках фінансових послуг хоча і знаходиться під постійним контролем та наглядом із боку уповноважених державних органів, але одночасно надання фінансових послуг постійно зазнає ринкового впливу, негативні моменти якого для самих банків, клієнтів та споживачів можливо було б усунути відповідними засобами та методами державного регулювання. Останнє повинно враховувати як особливості діяльності банків окремих фінансових установ, так і їх місце на відповідних під час здійснення господарської діяльності, використання та розподілу ресурсів.

Положеннями статей 339 - 351 ГК України регламентуються банківські операції як фінансове посередництво. Виходячи із змістовного аналізу норм у зазначених статтях, банківські послуги та операції складаються як з окремих угод, так і видів діяльності банків. Фінансове посередництво у законодавстві визначається як діяльність, пов'язана з отриманням та перерозподілом фінансових коштів, крім випадків, передбачених законодавством, і

здійснюється банками та іншими фінансово-кредитними організаціями (ч. 3 ст. 333 ГК України). Як відомо, фінансове посередництво включає грошове посередництво і класифікується як вид фінансової діяльності окремо від страхування (ч. 2 ст. 333 ГК України). Таким чином, з урахуванням норм пп. 1, 2 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» як ознаки фінансового посередництва в законодавстві виокремлюються – спеціальний суб'єкт: банки та інші кредитні установи (які належать до фінансових установ); визначений вид діяльності: фінансове посередництво є видом фінансової діяльності, за винятком страхування; спеціальна мета: діяльність, пов'язана з отриманням та перерозподілом фінансових коштів (з передбаченими винятками).

У праві фінансове посередництво визначається як професійна діяльність фінансових установ, яка полягає у залученні тимчасово вільних фінансових ресурсів фізичних і юридичних осіб з метою їх ефективного перерозподілу, який забезпечить одержання прибутку і захист майнових інтересів споживачів фінансових послуг [272, с. 13]. До фінансових посередників як у правовій, так і в економічній літературі найчастіше відносять усіх учасників ринків фінансових послуг: банки, кредитні спілки, лізингові компанії, ломбарди, ІСІ, недержавні пенсійні фонди.

Також у деяких джерелах додатково включають страхові, фінансові, інвестиційні, благодійні компанії, довірчі товариства, які вважаються фінансовими установами, що акумулюють кошти фізичних та юридичних осіб і надають ці кошти позичальникам [40, с. 104-105], хоча останнє є спірним, оскільки деякими установами здійснюється не залучення коштів, а одержання платежів за надання послуг, або взагалі, отримання благодійних внесків. К.В. Масляєва на підставі Закону України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» за колом фінансових послуг та функціональними засадами діяльності як критеріями розподіляє всіх фінансових посередників на певні групи [142, с. 37, 38, 42, 45], до яких відносить фінансові установи, фізичних осіб-підприємців, юридичних осіб, які за своїм правовим статусом не є фінансовими установами. О.В. Драган фінансовими посередниками визначає банківські установи, страхові компанії, недержавні пенсійні фонди, кредитні спілки, компанії з управління активами, андеррайтерів, інвестиційні фонди, інвестиційні компанії, торговців цінними паперами [75, с. 9-10].

Хоча наведені приклади і охоплюють суб'єктів, які або не належать до фінансових організацій, або фінансові установи, які не виконують функцій

посередників, ми враховуємо в дослідженні функцій банків тільки функції тих суб'єктів, які чітко стосуються фінансових установ.

Цілі правового регулювання фінансового посередництва банків, спрямовані в тому числі на забезпечення збереження довіреними фінансовим посередникам – банками коштів, їх ліквідності, а також забезпечення належного управління накопиченими коштами та доступності фінансових ресурсів для клієнтів банків, зокрема в періоди фінансових криз.

З урахуванням поглядів науковців-економістів [121, с. 82-83] можна навести такі особливості банків порівняно з більшістю фінансових посередників:

1) сукупність банківських послуг поєднує максимально як грошове, так і інші види фінансового посередництва, чого не здійснюють окремі фінансові установи;

2) при залученні коштів банки встановлюють, як правило, фіксований відсоток клієнтам і не покладають ризику неотримання прибутку на останніх, що не здійснює більшість фінансових посередників (наприклад, інвестори ІСІ не одержують фіксованих доходів);

3) як правило, банки розподіляють свої вкладення по різних портфелях: кредитний, цінних паперів, інвестиційний, чим і зменшують свої ризики, що не відбувається у інших фінансових посередників у зв'язку з їх спеціальною господарською компетенцією;

4) діяльність банків поєднується банківською системою і єдиним її регулюванням з боку НБУ, напроти, відсутні системи фінансових посередників на інших ринках фінансових послуг, їх централізоване регулювання (наявність Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку, Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг) і зв'язок фінансових установ між собою.

До функцій фінансового посередництва належать: консолідація заощаджень з наступним диверсифікованим їх вкладенням; підвищення ліквідності фінансових вкладень; забезпечення рівноваги попиту і пропозиції на фінансові ресурси; перерозподіл і зниження фінансових ризиків; специфікація (легалізація) прав власності клієнтів [121, с. 80-81]. Деякі автори за видами діяльності виокремлюють такі функції фінансового посередництва: у розрахунках – це розрахункові та інформаційно-консультаційні, а у кредитуванні – інформаційно-консультаційні, трансформаційні, контрольно-фінансові [30, с. 54, 98-102], які фактично збігаються з функціями, що характеризують особливості банківських операцій, відносять трансформаційні,

інформаційно-консультативні, контрольні та окремо фінансове посередництво як функцію [30, с. 174-175]. Усі названі функції банків закріплені (хоча і не чітко, а іноді частково) у законодавстві: місце банківських операцій у фінансовій системі – у статтях 339–351 ГК України, визначення змісту банківської діяльності – у ст. 3 Закону України «Про банки і банківську діяльність», обов’язкове поєднання протилежних за рухом капіталів банківських послуг і операцій на підставі банківської ліцензії – у ст. 47 Закону «Про банки і банківську діяльність».

У економічних наукових джерелах висвітлюється різний ступінь впливу фінансового посередництва на зміст банківської операції. Так, інститут фінансового посередництва, з погляду науковців-фінансистів, впливає на поділ операцій банків на дії, що забезпечують функціонування банку як суб’єкта підприємництва, та на його дії як фінансового посередника, що входять до поняття банківських послуг, сутність яких визначається через перелік всіх операцій, визначених у Законі України «Про банки і банківську діяльність» [148, с. 69-70]. Інші науковці визнають, що більш за все на визначення посередницького характеру банківських операцій впливає місце банку в русі капіталу, а не зміст угоди. Наприклад, при віднесенні факторингу до активних операцій одночасно ця операція вважається посередницькою послугою банків [12, с. 201, 248]. Ю.В. Ващенко, розглядаючи погляди вчених-економістів, зазначає, що банк визначається як інститут кредитної системи у великому промисловому регіоні, що є посередником у кредиті, розрахунках і випускає кредитні знаряддя обігу [28, с. 13]. На підставі цього, можна зазначити, що економічна категорія фінансового посередництва за своїм змістом реалізується в декількох, іноді прямо не пов’язаних із собою правовими зв’язками, банківських послугах, операціях та угодах, а функціональність фінансового посередництва виявляється переважно в поєднанні при розгляді та регулюванні певних операцій (наприклад, депозитні та кредитні операції), і є максимально презентаційною саме в банківській діяльності в цілому. Таким чином, до особливостей здійснення фінансового посередництва банками можна віднести:

1) поєднання тільки банками діяльності та (або) участі на всіх фінансових ринках – грошовий ринок; ринок капіталу; ринок похідних фінансових інструментів, що у правовому регулюванні реалізується на ринках банківських, інвестиційних послуг, операцій з цінними паперами та фактично на всіх інших видах ринків, що забезпечують обіг фінансових активів;

2) здійснення діяльності зі всіма видами фінансових активів – коштами, цінними паперами, борговими зобов’язаннями та правами вимоги боргу, що не

віднесені до цінних паперів;

3) здійснення банківської діяльності на всіх територіальних ринках: регіональному, національному, міжнародному;

4) наявність структурованої інституційно-сформованої, найбільш стабільної порівняно з іншими ринками та законодавчо закріпленої банківської системи;

5) привабливість банківських послуг для інвесторів та клієнтів порівняно з іншими ринками фінансових послуг.

Що стосується використання функціонального місця банку як підстави для визначення правового змісту банківської діяльності, то необхідно звернутися до поглядів науковців. О.П. Орлюк підкреслює, що до базових операцій належить комплекс із основних трьох – прийняття грошових вкладів від клієнтів, надання клієнтам позичок і створення нових платіжних засобів, здійснення розрахунків між клієнтами [160, с. 14]. Базовість окремих операцій посилюється у висновку І.Л. Нурзад, якою при поділі операцій на банківські і небанківські використовується функціональний критерій, тобто, відповідає чи ні операція базовим функціям банку, а дії, спрямовані на їхнє здійснення, становлять суть банківської діяльності [156, с. 9]. Але не можна погодитися з автором у тому, що операції і діяльність банків на ринку цінних паперів не можуть іменуватися банківськими операціями та банківською діяльністю [156, с. 9], тому що ці фінансові активи також використовуються в основних операціях банків, і такі операції з ними також охоплюються суттю фінансового посередництва банку і повинні належати до операцій, які здійснюють банки. О.М. Олейник визначає БД як сукупність постійно або систематично здійснюваних із приводу грошей та інших фінансових інструментів операцій різних видів, об'єднаних загальною метою [159, с. 27-28]. При цьому поняття банківської діяльності у вузькому значенні банківські операції створюють у тих випадках, коли вони здійснюються у сукупності. Ю.В. Ващенко розглядає БД у широкому значенні, в якому розуміються всі види операцій, які можуть проводити банки, а у визначених законом випадках – інші юридичні особи, і у вузькому, що включає тільки ті операції, які виділяють банк з числа інших фінансово-кредитних установ [28, с. 19], тобто операції з визначення банку в ст. 1 Закону України «Про банки і банківську діяльність».

І.А. Безклубий визначає банківську діяльність як систематичну підприємницьку діяльність, здійснення якої передбачає вчинення банківських правочинів та операцій [16, с. 61] і вважає, що звуженим є визначення банківської діяльності через перелік трьох класичних видів послуг у ст. 2

Закону «Про банки і банківську діяльність». На наш погляд, відбувається перебільшення значення виключності банківської діяльності (або «вузького» розуміння) для визначення поняття та наступного відповідного правового регулювання. Класифікація банківських послуг і операцій та їх правове регулювання при проведенні банківської діяльності здійснюються не самостійно за їх видом, а з урахуванням функцій суб'єкта – банка та ризиками в його діяльності, як, тоді, коли мова йде про обов'язкову сукупність видів діяльності банків, так і у випадку здійснення ними інших фінансових послуг.

З огляду на те, що відповідно до ст. 47 Закону «Про банки і банківську діяльність» банківські послуги і банківські операції є фінансовими послугами, вони є операціями з фінансовими активами згідно з п. 5 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» [12; 211].

Необхідність публічного регулювання при здійсненні державної політики щодо ринків фінансових послуг фактично потребувала об'єднати в єдине поняття діяльність, яка будується на переході прав власності на фінансові активи, комісійна, представницьку, що іноді не передбачають руху активів, страхову та іншу діяльність. Втім, в цьому поєднанні ключовим критерієм стало не фінансове посередництво, а предмет операцій - фінансовий актив. Наведене свідчить про актуальність на сучасному етапі додавання до підстав публічного регулювання ринків фінансових послуг і безпосередньо ринку банківських послуг ще однієї - необхідності належної реалізації фінансового посередництва як економічної діяльності. Також ця думка підтверджується тим, що при розгляді проблем фінансового посередництва банків ставиться за необхідне вирішення саме сукупності питань, з одного боку – з управління ризиками, їх оцінки, з ефективного контролю за ризиками (ліквідності, кредитним, іншими) в банківській діяльності, удосконалення ризик орієнтованого нагляду, а з іншого – стосовно надання на належному рівні послуг кредитними установами [52, с. 128-129].

Щоб відповісти на питання щодо правового регулювання належного виконання функцій фінансового посередництва і напрямків державної політики, необхідно визначити цілі і встановити окремі чинники (засоби, методи, інше), які можна згрупувати в залежності від врахування інтересів банків або їх клієнтів. В якості підґрунтя для застосування цих важелів, на наш погляд, доцільно погодитися і вказати на такі критерії для належного і необхідного виконання функцій фінансового посередництва: можливість акумулювання грошових коштів суспільства, виключаючи обхід фінансової системи;

збереження конкуренції, що веде до зниження трансакційних витрат та покращення послуг; можливість використання суспільством накопичених коштів для довгострокового розвитку [220, с. 26]. Так, як актуальний приклад необхідності врегулювання посередництва в кредиті, можна навести визначення шляхів вирішення економічних проблем узгодження термінів та обсягів іпотечного кредитування при відсутності належних довгострокових ресурсів та забезпечення у таких випадках нормативів ліквідності в діяльності банків. У правових формах є актуальним удосконалення і закріплення в законодавстві механізму відповідальності за незадоволення вимог клієнтів – кредиторів банку і одночасно клієнтів – позичальників (боржників) у розрахунках та кредитуванні, врахування інтересів яких при розірванні економічної послідовності операцій з фінансового посередництва фактично не відображено в законодавстві та вимогах до банку на отримання коштів і в адекватній публічній реакції на дії банку як фінансового посередника, хоча відповідний обов'язок з боку банку повинен кореспондувати правам і інтересам його клієнтів.

На підставі викладеного вище можна сформулювати такі положення. Завданнями для визначення засобів, методів, форм регулювання, які будуть відображати інтереси банків, можливо визначити такі: забезпечення зниження ризиків у банківській діяльності й одночасне забезпечення здешевлення вартості банківських операцій за рахунок витрат на операції, пов'язані з реєстрацією угод, нерухомості, зменшення мита, що може бути здійснено за рахунок державного публічно-правового регулювання; удосконалення організаційно-господарських відносин у банківських групах як організаційно-правових формах об'єднань, інтегрованих у інші ринки фінансових послуг та окремі сегменти товарних ринків, що надасть змогу знизити матеріальні та часові витрати при проведенні операцій на ринку банківських послуг; забезпечення прозорості та спрощення стягнення і виконавчого провадження за вимогами банків, зменшення витрат на стягнення заборгованості; встановлення переваг при довгостроковому залученні коштів і відповідному кредитуванні населення або виробничої сфери, як шляхом адміністративного регулювання (наприклад, чітка спеціалізація банків), так і індикативного регулювання.

Фінансове посередництво, у будь-якому випадку, передбачає залучення банками клієнтів з обох напрямів використання капіталу, тому в інтересах клієнтів повинні бути прийняті пов'язані з першою групою наступні заходи: удосконалення механізму гарантування вкладів громадян та/або встановлення механізму захисту депозитів юридичних осіб, які не є фінансовими установами;

забезпечення врахування конституційних прав фізичних осіб та/або прав суб'єктів господарювання у конфліктах при виконанні зобов'язань перед банками; підвищення привабливості банківських операцій шляхом їх здешевлення та спрощення здійснення; забезпечення врахування конституційних прав фізичних осіб та/або прав суб'єктів господарювання у конфліктах при виконанні зобов'язань перед банками; забезпечення належного механізму судового захисту клієнтів банків, який усуває економічну, професійну нерівність та недостатній захист клієнтів банку; примус банків адміністративними та індикативними засобами до належного виконання функцій фінансового посередництва (наприклад, до кредитування суб'єктів господарювання та споживачів у певних економічних та соціальних цілях, посилення гарантування виконання своїх зобов'язань перед клієнтами певними засобами), що фактично буде опосередковано забезпечувати виконання обов'язку банку – фінансового посередника перед державою за його допуск на фінансові ринки та надання права на виключну діяльність.

Наявність проблемних питань в регулюванні і одночасно неможливість прямого узгодження функцій фінансового посередництва в нормах законодавства призводить до необхідності введення на сучасному етапі регулювання банківської діяльності, принципу належного фінансового посередництва, який буде реалізовуватися не тільки в обов'язках банків і їх діяльності, а й як певний напрямок в державному і банківському регулюванні останньої. Такий принцип може мати безпосереднє застосування при визначенні як засоби банківського регулювання, так і господарсько-правової регламентації окремих банківських операцій.

Висновки

Банківські операції, як зазначено вище, можуть регулюватися нормами різних галузей права, спеціальним банківським законодавством і за своєю структурою вони можуть складатися з декількох угод, ґрунтуватися на нормативних актах і актах державних органів ненормативного характеру, і в них відображаються не тільки окремі правовідносини цивільного або іншого змісту, а й деякі дії, що проводяться банками в їх взаємозв'язку з угодами або актами, тобто присутня публічно-правова складова виникнення та проведення банківських операцій, яка виникає на підставі зафіксованих правовими чинниками вимог і підкреслює перевагу господарсько-правового впливу та

діяльність банків.

Зростання і розвиток економіки країни, глобалізація та впровадження інформаційних технологій мали істотний вплив на потреби клієнтів і сприяли зміні природи і функцій банку. Зростаючі потреби клієнтів змушують банки постійно вдосконалювати свої послуги, гнучко реагувати на мінливі зовнішні умови, одночасно забезпечуючи для себе конкурентні переваги. Рішення нових завдань обумовлює створення моделі розвитку регіонального банку, націленої на стимулювання місцевих галузей народного господарства, виконання соціальної та благодійної місії.

На нашу думку, широке розуміння банківської діяльності повинно включати не тільки комплекс банківських операцій, але й комплекс банківських послуг.

У межах великих промислових регіонів роль банківських установ полягає у фінансуванні, кредитуванні та веденні рахунків промислових та інших підприємств. Але ще більшого ефекту можна досягти при входженні банку до великого об'єднання підприємств або до утворення такого об'єднання. Україні для відновлення зруйнованої перехідним часом економіки, захисту національних економічних інтересів у конкуренції з закордонними транснаціональними корпораціями необхідне створення власних великих об'єднань, у яких в межах промислового, фінансового, торгового, наукового, інформаційно-технічного, людського тощо потенціалів інтегрувалися б приватно- та публічно-правові засади. Саме такі об'єднання, спрямовані на застосування власних можливостей вітчизняних підприємств, установ, організацій та банків і фінансових інститутів для вирішення державних завдань, і транснаціональні об'єднання, спрямовані на відновлення зв'язків між суб'єктами господарювання країн різних держав для спільного виходу на світові ринки наукової і науково-місткої продукції, продукції ВПК, машино- та літакобудування, хімічної продукції, продукції АПК та ін. [55, с. 6-7].

Підсумовуючи зазначене у главі, пропонуємо таке уточнене визначення банківської діяльності: банківська діяльність – є підлягаюча ліцензуванню Національним банком України сукупність банківських операцій та наданих банківських послуг спеціальними суб'єктами (банками), здійснюваних систематично, спрямованих на функціонування та розвиток банківської системи, реалізацію грошово-кредитної політики держави.

ГЛАВА 5.

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН, СПРЯМОВАНИХ НА ДИВЕРСИФІКАЦІЮ ТА РОЗВИТОК НОВИХ (АЛЬТЕРНАТИВНИХ) ВИДІВ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ ВЕЛИКОГО ПРОМИСЛОВОГО РЕГІОНУ

Вступ

Як зазначалося у вступному слові на початку монографії, переважна більшість великих підприємств промислового регіону належать до сфери важкої промисловості. Такі підприємства у своїй більшості працюють на основі застарілих технологій, використовують морально і фізично зношене обладнання. Навіть коли у нечастих виключеннях підприємствами важкої промисловості застосовуються нові основні засоби, все одно сам спосіб виробництва та і взагалі виробництво сировини та напівфабрикатів є шляхом розвитку для підприємств XIX – XX століть. Тому більшості підприємств важкої промисловості слід поступово диверсифікувати свої виробничі ризики за рахунок розширення видів діяльності. Позитивні приклади можна знайти як в Україні, так і за кордоном. Наприклад, два десятиріччя тому перші аграрні та торговельні підприємства з'явилися під маркою та у складі шахти імені Засядька (завдяки їм підприємство отримувало гроші у той час, коли основне виробництво простоювало під час ліквідації наслідків підземних вибухів та катастроф), ММК Ілліча, компанії «СКМ» та її дочірніх підприємств тощо. Зовсім нещодавно літак на сонячних батареях обігнув усю Землю. Було б не дивно аби такий літак, що працює завдяки енергії з альтернативних класичним джерел, було виготовлено та запущено державою, яка не має власних вуглеводнів. Але цей літак було запущено державою, яка є одним із найбільших у світі експортерів нафти, – ОАЕ. І в цій же країні значна кількість автомобільних доріг освітлюється за рахунок використання сонячних батарей. У листопаді 2019 року компанія ДТЕК спільно з данською компанією Vestas, світовим лідером з виробництва вітротурбін, завершили будівництво Орловської вітроелектростанції в Запорізькій області потужністю 100 МВт [149]. І це при тому, що названа компанія є незаперечним монополістом на ринку електричної енергії України, якій було б набагато простіше видобувати або генерувати енергію класичними способами і гальмувати будь-які альтернативні технології, рівно як і нафтовим компаніям в ОАЕ. Саме таким

шляхом пішла Російська Федерація, яка намагається переконати власне населення та увесь інший світ у тому, що у сучасному світі видобуток енергії із будь-яких джерел крім спалювання російського газу та нафти є економічно нерентабельним та екологічно небезпечним (згадаємо лише фразу незмінного президента РФ від 10 липня 2019 року про те, що вітряки так трясуться, що аж хробаки вилізають із землі [129]).

Наведені позитивні приклади вказують на те, що відомі монополісти сьогодні не спочивають на лаврах, а забезпечують собі запас міцності на завтра. Проте зараз уже замало просто переходити на відомі альтернативні технології. Для отримання конкурентних переваг та утримання лідерства потрібно діяти нелінійно і намагатися продукувати ще невідомі або неосвоєні технології.

Реалії сьогодення вказують на те, що зараз перемагають не розумні, не просто готові до ризику і навіть не заможні, а максимально креативні та нелінійні. Якщо згадати виборчі кампанії до Верховної Ради України попередніх років до 2014 року, то можна помітити, що перемагали найбільш заможні та, відповідно, найбільш медійні персони (при цьому в абсолютній більшості професійні політики). На позачергових виборах 26 жовтня 2014 року до Верховної Ради України пройшли партії, які проводили виборчу кампанію навколо медійної розкрутки персон бойових комбатів та інших відомих учасників АТО. Відомості про них не завжди відповідали реаліям, проте самі люди вже були загальновідомі і підтримувані суспільством. Проте уже на виборах до Верховної Ради України 2019 року кожна політична сила зробила ставку на одну або декількох креативних медійних персон – акторів, співаків, спортсменів, які не мали жодного політичного досвіду. Вони були креативними та ексцентричними. Їм вдалося ризикнути та отримати перемогу.

Однією із найбільш креативних персон у світі є генеральний директор компанії «Tesla» Ілон Маск, який 21 листопада 2019 року на презентації у Лос-Анджелесі представив широкому загалу електричний пікап з куленепробивними корпусом і склом. Проте прямо на презентації скло було розбите навіть не кулею, а металевою кулькою [91]. Але найбільш відомим проектом креативного інженера є підготовка 10 тисяч добровольців до польоту на Марс, який має відбутися за кілька років. Сьогодні напевно ніхто не може сказати чи відбудеться такий політ та чи реалістичним є цей проект, проте гроші, які отримує компанія Ілона Маска, є цілком реальними і надаються уже сьогодні урядами, міжнародними та національними громадськими організаціями, компаніями та заможними приватними особами.

А отже, наведене вказує на необхідність переосмислення та проведення критичного аналізу діяльності підприємств великого промислового регіону. Вживання завтра залежить від часу переходу до реалізації додаткових, навіть найнереалістичніших проектів, сьогодні.

Видається, що альтернативою видобутку залізної руди, газу та вугілля, виплавці руди, виготовленню та продажу за кордон та на внутрішньому ринку напівфабрикатів сьогодні є вкладання грошей у фінансовий, зокрема банківський, сектор, розвиток не заборонених законом ІТ-технологій, отримання енергії з альтернативних відновлювальних джерел, реалізація новітніх проектів у транспортній та медичній сферах тощо. Великий промисловий регіон має значний людський потенціал. Він складається як із великої кількості кваліфікованих працівників, здатних швидко освоїти роботу за новими правилами та технологіями, а також науковців, зокрема у технічній, технологічній, хімічній, енергетичній, медичній, економічній сферах, сфері ІТ-технологій та інших, здатних розробити, запропонувати та започаткувати перехід до нових видів діяльності та нових форм господарювання.

Одним із сучасних нових креативних видів діяльності є діяльність на ринку криптовалюти. Хоча зараз український законодавець не може визначитися стосовно легалізації операцій із криптовалютою, все одно фактично такі операції здійснює значна кількість громадян України як приватних осіб, а видобутком (генеруванням, «майнінгом») різних видів криптовалюти професійно займаються і окремі українські підприємства. Усі учасники ринку криптовалюти керуються тим, що хоча операції із нею офіційно не дозволені, проте і заборони на їх здійснення, а особливо відповідальності за це законодавством також не передбачено. Зрозуміло, що усі учасники операцій на ринку криптовалюти не афішують своєї діяльності. Проте сьогодні вимальовуються перспективи державного дозволу на усі або частину таких процедур. У цьому випадку підприємства великого промислового регіону зможуть офіційно проводити операції на ринку криптовалюти, зокрема здійснювати її «майнінг». Вони мають значну кількість переваг перед дрібними «майнерами» - приватними особами. Надалі про це буде сказано.

5.1. Діяльність підприємства великого промислового регіону на ринку криптовалюти як альтернатива основним видам діяльності

Підприємство великого промислового регіону після офіційного визнання законодавством України легальними операцій на ринку криптовалюти зможе активно працювати на такому ринку. Налагодити таку роботу підприємство зможе настільки швидко, наскільки буде підготовлене заздалегідь. Тобто уже зараз підприємства великого промислового регіону незалежно від виду основної діяльності можуть готувати матеріальну та інтелектуальну базу до роботи на крипторинку. В реаліях сьогодення неможливо уявити підприємство, що у повсякденній роботі не використовує комп'ютерні технології та власне комп'ютери. Фахівці, які працюють за ними або проводять їх обслуговування, ремонт, налаштування програм, а тим більше, самі розробляють програми, що використовуються у діяльності підприємства, можуть уже сьогодні вивчити технологію Блокчейн та особливості здійснення операцій із криптовалютою, зокрема і щодо її «майнінгу». Але до цього нам треба розглянути питання, пов'язані із обігом криптовалюти взагалі, її державною легітимацією та можливостями освоєння підприємствами великого промислового регіону.

Сучасний ринок криптовалюти з'явився лише декілька років тому. Першим видом криптовалюти була криптовалюта із назвою біткойн (від англ. – Bitcoin або BTC). Очевидно, тут спрацював симбіоз англійських слів «bit», що означає одиницю інформації в електронному світі, та «coin», що означає монету. У попередніх роботах нами вказувалося, що програму цього виду криптовалюти було описано та запущено у мережі Інтернет і розпочато емісію та обіг на початку 2009 року особою чи групою осіб або компанією під ім'ям Сатоші (Сатоші) Накамото (Satoshi Nakamoto) [66, с. 34; 63, с. 60]. Сьогодні окремі особи та компанії роблять заяви, що під ніком Сатоші Накамото ховалися саме вони і саме вони запустили обіг криптовалюти біткойн. Так це чи ні, сьогодні з'ясувати неможливо.

Початок обігу криптовалюти біткойн характеризувався її низькою вартістю через найбільш великий обсяг емісії. А далі обсяг емісій змінювався на основі програми обігу криптовалюти за формулою геометричної прогресії на вибування. Але на відміну від цієї ще одною поширеною програмою обігу криптовалюти є її емісії рівними частинами. Часто цих емісій може бути лише дві. У такому випадку половина від усього обсягу одиниць криптовалюти емітується одразу, а ще половина через якийсь час. Після цього нові одиниці

криптовалюти не емітуються, і її вартість залежить лише від попиту і пропозиції на неї.

Першою операцією з придбання за криптовалюту біткойн товару з матеріального світу була операція, за якою громадянин США Ласло Ханеч придбав дві піци у травні 2010 року. Тоді вони коштували десять тисяч біткойнів. Станом на початок 2020 року така кількість одиниць криптовалюти біткойн коштує більш ніж вісімдесят мільйонів доларів США. Сьогодні на світовому ринку криптовалюти знаходиться в обігу більш ніж дві тисячі видів криптовалюти. Серед них можна назвати і «крипторубль», і «карбованець». Навіть з'явилася якась криптовалюта у так званій «ДНР». Окремі види криптовалюти «запускають» окремі підприємства чи їх об'єднання, громадські формування тощо. Багатьох приваблюють саме головні особливості програм обігу криптовалюти – анонімність учасників та незворотність проведених операцій. Через це ринок криптовалюти становить загрозу державам та їх грошовим одиницям. Крім цього, названі ознаки приваблюють до ринку криптовалюти різноманітних злочинців або потенційних злочинців, які намагаються приховати свої доходи та мінімізувати інформацію про власну ділову активність. Названі особливості криптовалюти зробили її привабливою для проведення шахрайських оборудок та інших протизаконних операцій. Викрадачі людей та майна, наркоторгівці і контрабандисти, торговці зброєю вимагають викуп чи платню у криптовалюті.

Технічно операції із криптовалютою є відкритими. Проте ніхто не знає яке підприємство, держава, організація чи людина стоїть за тим чи іншим гаманцем криптовалюти. На екрані комп'ютеру будь-хто у світі може побачити будь-які операції із купівлі-продажу товару за криптовалюту чи з обміну криптовалюти. Однак видно лише набір цифр, літер та знаків, що становлять відкритий вигляд гаманця. І один серйозний користувач, наприклад, велике підприємство, може мати десятки, а то й сотні гаманців у різних видах криптовалюти. І відслідкувати грошові потоки за ними вкрай складно. Саме цим крипторинком приваблює до себе представників злочинного світу. Проте увага злочинців не повинна стати причиною заборони обігу криптовалюти. Якщо керуватися цим аргументом, то тоді слід було б припинити діяльність більшості закладів освіти, охорони здоров'я, органів державної влади та місцевого самоврядування, повністю припинити будувати та ремонтувати автомобільні дороги, адже саме на ремонті доріг або його імітації в Україні традиційно розкрадаються значні суми державних коштів тощо. Тому держава не повинна однозначно визнавати вид діяльності злочинним лише через велику

увагу до нього кримінальним елементом. Логічним буде проведення аналізу та визначення на його основі позитивних і негативних боків нового явища як для держави, так і для окремих регіонів та підприємств.

У XXI столітті комп'ютерні технології розвиваються незалежно від наявності дозволу на це від держави. Розуміючи це, окремі держави надають можливість здійснювати нові види діяльності на основі цифрових технологій та намагаються оподатковувати прибуток від таких видів діяльності. Тому у багатьох країнах сьогодні діє вільний ринок криптовалюти. У деяких країнах застосовуються певні обмеження, поєднані із елементами незначного контролю та оподаткування усіх чи окремих операцій, здійснюваних за посередництва одиниць того чи іншого виду криптовалюти. Серед таких держав нами раніше були названі Австралія, Австрія, Болгарія, Бразилія, Ізраїль, Канада, КНР, Норвегія, Сінгапур, США, Таїланд, ФРН, Хорватія, Швейцарія, Японія та деякі інші. Також у попередніх дослідженнях нами вказувалося, що у цих країнах криптовалюту не розглядають як загрозу національній валюті. Там якщо і є відповідальність за порушення у відносинах із криптовалютою, то об'єктом злочину чи правопорушення є не нормальне функціонування національної валюти та фінансової системи, а, скоріше, публічні суспільні відносини у сфері фіскальної політики держави. Відповідно, і саме правопорушення полягає в ухиленні від сплати податків з доходів, отриманих від операцій із криптовалютою [67, с. 55]. Сьогодні НБУ вважає будь-яку криптовалюту загрозою національній грошовій одиниці і, відповідно, економічній безпеці держави. Виключенням може бути криптовалюта, яку НБУ зможе контролювати, або програму обігу та емісії якої запустить сам або інший орган центральної влади України. Проте програма обігу криптовалюти не передбачає можливості її контролю будь-ким, у тому числі і тим суб'єктом, який розробив та запустив її. А державні органи України допоки жодного виду криптовалюти не випустили.

У статті 99 Конституції України вказано, що грошовою одиницею України є гривня, а забезпечення стабільності грошової одиниці є основною функцією центрального банку держави – НБУ [120]. У розвиток цього положення статтею 32 «Грошова одиниця» Закону України «Про Національний банк України» визначено, що грошовою одиницею України є гривня, що дорівнює 100 копійкам. Випуск та обіг на території України інших грошових одиниць і використання грошових сурогатів як засобу платежу забороняються [193]. Статтею 192 «Гроші (грошові кошти)» Цивільного кодексу України визначено, що законним платіжним засобом, обов'язковим до приймання за

номінальною вартістю на всій території України, є грошова одиниця України – гривня. Іноземна валюта може використовуватися в Україні у випадках і в порядку, встановлених законом [248]. Тобто можливість використання у розрахунках певних видів іноземної валюти законодавством передбачена, а криптовалюти – ні.

У пункті 3.3 статті 3 «Кошти в Україні» Закону України «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні» вказується, що гривня як грошова одиниця України є єдиним законним платіжним засобом в Україні, приймається усіма фізичними і юридичними особами без будь-яких обмежень на всій території України для проведення переказів та розрахунків [248]. Тобто у цій нормі у більшій мірі ведеться мова про захист гривні та її винятковість, аніж про заборону інших платіжних засобів. У попередніх нормах – пунктах 3.1 та 3.2 вказується відповідно: «Кошти існують у готівковій формі (формі грошових знаків) або у безготівковій формі (формі записів на рахунках у банках)» і «Грошові знаки випускаються у формі банкнот і монет, що мають зазначену на них номінальну вартість» [200]. У нормі пункту 3.1 взагалі ведеться мова про те, що кошти можуть існувати у безготівковій формі – як варіант – формі записів на рахунках у банках. Криптовалюта за своєю суттю якраз і функціонує у формі запису, проте не у банку, а у комп'ютерній програмі. І саме на можливість цього вказується у Законі. Головне, на що слід звернути увагу, це те, що у наведених та інших нормах Закону України «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні» не передбачено застосування покарання до порушників, ким і якими б вони не були – державами, підприємствами, установами, організаціями, зареєстрованими в Україні чи за її межами, громадянами України чи громадянами (підданими) інших держав.

Частиною першою статті 5 «Розрахунки» Закону України «Про валюту і валютні операції» задекларовано, що гривня є єдиним законним платіжним засобом в Україні, а у частині другій цієї статті визначено групи операцій, за якими можуть проводитися розрахунки в іноземній валюті, у гривні, а також у банківських металах [182]. Можливості проведення хоч якихось операцій хоча б у якомусь виді криптовалюти Закон не надає.

Як бачимо, серед норм наведених НПА найбільш новими є останні, оскільки Закон України «Про валюту і валютні операції» було прийнято 21 червня 2018 року, тобто після початку і продовження кількарічної полеміки у суспільстві стосовно легалізації чи заборони проведення операцій із криптовалютою. Очевидно, що законодавець пристав на позицію НБУ, яка не змінилася із 2014 року. Саме цим роком датується Роз'яснення НБУ щодо

правомірності використання в Україні «віртуальної валюти/криптовалюти» Bitcoin, яким НБУ визнав біткойн як грошовий сурогат, який не має забезпечення реальною вартістю і не може використовуватися фізичними та юридичними особами на території України як засіб платежу, оскільки це протирічить нормам українського законодавства [219]. Сьогодні це роз'яснення має бути оновлене та уточнене, якщо не замінене іншим. Якщо його трактувати з точки зору «букви закону», то виходить що НБУ не визнає засобом платежу лише криптовалюту біткойн, а проти використання інших із більш ніж 1000 видів криптовалюти нічого не висловлює. Якщо ж розглядати ситуацію з точки зору «духу закону», то на прикладі біткойну НБУ визнає грошовим сурогатом криптовалюту будь-якого виду. Просто біткойн є першим і найбільш поширеним видом криптовалюти, акти з врегулювання відносин із якою є прецедентними по відношенню до інших видів криптовалюти. А отже, НБУ послідовно відстоює позицію стосовно невизнання криптовалюти законним видом платежу, а Верховна Рада погоджується із цією позицією при прийнятті законів.

Щодо загрози криптовалюти, рівно як і класичної іноземної валюти функціонуванню валюті національній, слід зазначити, що з часів античності, у середньовіччі та більш пізні часи право карбувати гроші й емітувати власну валюту підвищувало рівень того державного утворення, якому це вдавалося. За право випуску власних грошей боролися між собою держави, великі автономні утворення у складі держав, заможні феодала та великі об'єднання людей (зокрема і таємні чи напівтаємні організації). Емісіонер завжди має можливість випуску надлишку грошової маси для забезпечення власних економічних потреб, а також для отримання конкурентної переваги над іншими. А будь-який конкурент у цій справі може бути визнаний ворогом. Тому і ситуація, в якій НБУ не допускає альтернативи і лише за собою залишає монопольне право на емісію грошей у державі та не дозволяє заходити на ринок держави іноземної валюти, багато у чому виглядає виправданою. Проте, можливо у чомусь допускаються перехили та не виправдані дії.

Середньовічна церква офіційно проголошувала, що бореться із відьомством та знахарством через конкуренцію у конкурсі за «душі віруючих», а насправді боролася за їхні гроші; керівництво деяких сучасних церков, сект та культів не визнає і забороняє інші у боротьбі за гроші наявних та потенційних віруючих чи сектантів; в СРСР держава надто жорстко боролася із самогоноварінням (були відповідні статті у Кодексі про адміністративні правопорушення УРСР та інших колишніх республік та навіть у

Кримінальному кодексі УРСР – стаття 149 «Виготовлення і збут самогону та інших міцних спиртних напоїв домашнього вироблення») не через турботу за здоров'я громадян, а через можливість втрати мільярдів рублів прибутків від необґрунтовано завищеної доданої вартості у ціні на одиницю алкогольної продукції [78, с. 294]. Такі приклади виглядають правдоподібними завдяки застосуванню згадуваного методу порівняння. Проте цього разу порівнювати треба відносини не в історичному чи різногалузевому аспекті, а відносини зі ставлення щодо нормативного забезпечення обігу криптовалюти в Україні та інших державах [78, с. 295]. Україна значно відстає від розвинених держав світу у реалізації та захисті права власності суб'єктів господарювання [3]. А за загальним обсягом ВВП та з розрахунку ВВП на душу населення Україна сьогодні значно програє багатьом державам світу. Так, у 2018 році за даними МВФ ВВП України становив 124,603 млрд. доларів США [4]. У таблиці 5.1 наведено місце у світі за обсягом ВВП у 2018 році кожної із названих вище у главі держав, де повністю чи частково дозволено законом проведення операцій із криптовалютою, а також України.

Таблиця 5.1.

ВВП окремих держав світу за 2018 рік за даними МВФ¹

Місце серед держав світу	Країна	ВВП у млн. доларів США
1	2	3
1	США	20 494 050
2	КНР	13 407 398
3	Японія	4 971 929
4	ФРН	4 000 386
9	Бразилія	1 868 184
10	Канада	1 711 387
12	Австралія	1 418 275
20	Швейцарія	703 750
26	Таїланд	487 239
27	Австрія	457 637
29	Норвегія	434 937
33	Ізраїль	369 843
35	Сінгапур	361 109
58	Україна	124 603
74	Болгарія	64 963
75	Хорватія	60 688

¹ Складено за даними МВФ [4].

У таблиці держави розташовано за спаданням обсягу ВВП. Як видно, ВВП, менший за український, у 2018 році серед названих країн мали лише дві – Болгарія та Хорватія. Проте населення першої становить трохи більше, ніж 7 млн. осіб, а другої – трохи більше, ніж 4 млн. осіб.

Після наведення показників ВВП окремих держав можна провести їх порівняльний аналіз із загальними показниками капіталізації криптовалюти. Так, програма функціонування однієї лише криптовалюти біткойн передбачає досягнення піку капіталізації у кількості приблизно 42 млн. одиниць приблизно у 2032 році. Якщо умовно прийняти сьогоднішній курс одного біткойна за 7,3 тисячі доларів США та умовно прийняти, що максимальна емісія біткойнів відбулася сьогодні, то капіталізація ринку лише цього виду криптовалюти становила б сьогодні більш ніж 306 млрд. доларів США, тобто більше ніж дворічний ВВП України. Як бачимо з таблиці, уже у Сінгапура показник річного ВВП за 2018 рік є більшим за умовний показник капіталізації біткойнів. А отже, якщо для фінансової системи країн, розташованих у верхній частині наведеної таблиці (наприклад, США, КНР, Японії, ФРН і далі) світовий обсяг обігу біткойнів не становить серйозної загрози (до того ж власники криптовалюти є громадянами або підданими різних країн і здійснюють операції із криптовалютою у різних країнах), то для України легальний чи нелегальний вихід хоча б певної частки лише одного виду криптовалюти – біткойну на власний фінансовий ринок може становити загрозу. А така можливість цілком імовірна, оскільки Україна уже сьогодні входить до десятки (а на думку багатьох аналітиків і до п'ятірки) країн за рівнем обігу та «майнінгу» (генерування, вирахування, емісії тощо) криптовалюти.

Наведена інформація частково виправдовує ставлення НБУ до криптовалюти на прикладі біткойну, оскільки функціонування у державі будь-якої валюти (зокрема й електронної), альтернативної національній, є загрозою виконання основної функції НБУ. Слід зазначити, що через збіг значної кількості об'єктивних та суб'єктивних причин у кінці 2019 року курс національної грошової одиниці України максимально піднявся по відношенню до основних вільно конвертованих валют світу.

Через необхідність захисту та підвищення курсу національної грошової одиниці НБУ послідовно відмовляється визнавати криптовалюту законним засобом платежу. Наприкінці свого «Роз'яснення щодо правомірності використання в Україні «віртуальної валюти/криптовалюти» Bitcoin» НБУ вказує, що «...міжнародне поширення таких платежів робить цю категорію послуг привабливою для протиправних дій, у тому числі відмивання коштів,

отриманих злочинним шляхом, або фінансування тероризму»; наголошує на несенні ризиків за використання в розрахунках «віртуальної валюти/криптовалюти» Bitcoin самими їх учасниками; та рекомендує громадянам використовувати послуги лише тих платіжних систем, систем розрахунків, які внесені НБУ до Реєстру платіжних систем, систем розрахунків, учасників цих систем та операторів послуг платіжної інфраструктури [219]. Як видно із роз'яснення, НБУ не вважає криптовалюту засобами платежу, проте прямо і не забороняє проведення платежів у криптовалюті. Він лише попереджає їх учасників, що не буде захищати їхні права у випадку їх порушення іншими (зокрема й іноземними) учасниками відносин на ринку криптовалюту, а також рекомендує користуватися послугами відомих платіжних систем тощо. Виходячи із конституційного принципу «дозволено все, що не заборонено законом», громадяни та суб'єкти господарювання України не обмежені у можливості проводити операції за посередництва криптовалюти. А прив'язка до місця вказівкою у законах «в Україні», враховуючи віртуальний характер криптовалюти, виглядає нікчемною.

Сьогодні персональний та професійний склад Верховної Ради України серйозно змінився. І очевидно, що такі кардинальні зміни не є останніми. Тому складно прогнозувати які закони будуть прийняті або скасовані найближчим часом. Наприклад, зараз серйозно ведуться розмови про скасування ГК України, не дивлячись на його ефективну роботу протягом півтора десятка років...

Незрозуміле ставлення законодавця до дотримання конституційних принципів спостерігалось і раніше. Так, закріплене в Конституції правило дії «зворотної сили закону» в часі уже порушувалося стосовно суб'єктів господарювання коли законодавець обмежив у правах інвесторів на початку 2000-х років, а стосовно громадян буквально нещодавно, скасуванням дії «зеленого» тарифу для домашніх наземних сонячних електростанцій потужністю до 30 кВт. І обмежувальні норми було поширено законодавцем не лише до нових, а і до тих суб'єктів та людей, які вже здійснювали відповідну діяльність до прийняття таких норм. За два роки до цього нами вказувалося на можливість порушення правила «зворотної сили закону» у часі в операціях із криптовалютою. Одним із ризиків проведення операцій із криптовалютою нами було визнано правовий ризик, що полягає у відсутності правового регулювання здійснення операцій із криптовалютами, рекомендації НБУ не проводити такі операції, покладання захисту законних інтересів на самих власників гаманців криптовалют, вказівкою на заборону їх використання в силу декількох норм у

законодавстві і можливість застосування не названих прямо заходів відповідальності [66, с. 38]. Тому можливість застосування до порушників наведеної вище рекомендації НБУ реальних санкцій різногалузевої спрямованості може призвести до зниження інтересу з боку підприємств великого промислового регіону та заможних громадян.

Таким чином, сьогодні ринок криптовалют в Україні (якщо вказівка «в Україні» може бути доречною при застосуванні до операцій в мережі Інтернет) існує окремо від правового та фінансового поля держави. Він і не дозволений, проте і не заборонений. Таким чином його статус нагадує статус ринку грального бізнесу, забороненого «де-юре» та працюючого «де-факто». Після заборони грального бізнесу у його учасників відпала необхідність сплачувати податки. А іншими словами – держава фактично надала податкові пільги гральному бізнесу. Зараз в КМУ знову заговорили про можливість відновлення легального статусу грального бізнесу, однією із важливих ліцензійних умов цієї діяльності визнавши її здійснення у приміщеннях п'ятизіркових готелів на території України. На нашу думку, це є виправданим. А учасники ринку криптовалют в Україні ще і не розпочинали сплачувати податки. Тобто тактика НБУ та держави загалом із захисту економічної безпеки від ризиків ринку криптовалют, спрямована на ігнорування наявності останнього, навряд чи себе виправдає. Скоріше навпаки. Учасники ринку криптовалют, користуючись безподатковим режимом, кілька років отримують додаткові ресурси і накопичують статки у криптовалюті різних видів. І після досягнення певного рівня капіталізації та певної критичної кількості громадян і суб'єктів господарювання України - учасників ринку криптовалют, вони можуть «вийти назовні», активно купуючи різноманітні товари та ресурси на території України за криптовалюту, тим самим применшуючи вагу офіційної грошової одиниці і провокуючи інфляцію. І в цій ситуації виграють якраз «порушники» законодавства – підприємства та приватні особи, які не чекаючи на дозвіл держави, самотужки на власних ризик розпочали «майнінг» та купівлю-продаж криптовалют. А тому з метою захисту законослухняних громадян та суб'єктів господарювання й інтересів самої держави стратегія і тактика НБУ, рівно як і держави загалом по відношенню до правового регулювання ринку криптовалют повинна змінитися [78, с. 298-299].

Для підвищення доходів держави, регіонів, підприємств у таких регіонах та громадян України потрібно легалізувати, проте ефективно врегулювати ринок криптовалют. На підтвердження цих слів необхідно навести приклад Грузії, яка ефективно застосовує технологію Блокчейн, завдяки чому набрала

високі бали в Індексі реєстрації права власності. Це є прикладом того, як держава з колишнього СРСР, одного із найслабших регіонів світу з точки зору захисту права власності, змогла досягти значних успіхів, підтверджених International property rights index [3]. Але якщо у Грузії технологія Блокчейн використовувалася на державному рівні та рівні корпорацій, то в Україні 10 жовтня 2017 року у Верховній Раді було зареєстровано проект закону «Про обіг криптовалюти в Україні» № 7183 від 6 жовтня 2017 року. Оскільки вже більш ніж два роки цей проект не було винесено на голосування, тобто було проігноровано законодавцем, то виникає необхідність скоріше розробки нового проекту, аніж аналізу та удосконалення цього. У проекті нового закону обов'язково має бути передбачено диференціацію операцій із криптовалютою, зокрема операцій із:

- 1) «майнінгу» (вирахування, видобутку, генерування, емісії тощо) криптовалюти;
- 2) зберігання на депозитних рахунках криптовалюти у крипто-банках;
- 3) обміну криптовалют різних видів;
- 4) обміну криптовалют на класичні валюти держав світу;
- 5) придбання товарів, робіт, послуг за криптовалюту.

Виходячи із виду операцій, держава повинна запроваджувати їх регулювання та оподаткування. У такому випадку підприємства окремих регіонів зможуть диверсифікувати свої ризики та мати додаткові доходи. Застосування технології Блокчейн має позитивні приклади (приклад Грузії) та дозволить державі підвищити показники відкритості бізнесу та захисту права власності. Але така політика має поєднуватися із ефективним регулюванням, управлінням та контролем. Для планованості та наступальності названих процесів держава має сформулювати відповідну політику із розбивкою на складові.

5.2. Напрями державної політики по відношенню до операцій із криптовалютою за участю підприємств великого промислового регіону

Як нами зазначалося раніше, держава прямо втручається у ринкову економіку, що є позитивом. Нею у ГК України визначено сфери та галузі виробництва, в яких здійснюється державний нагляд (контроль) за господарською діяльністю, а також визначено принципи, спрямовані на захист суб'єктів, діяльність яких контролюється [61, с. 102]. І це є нормою сучасного

господарювання. У випадку легітимації операцій із криптовалютою держава в особі своїх органів має здійснювати контроль та нагляд за усіма операціями. Але ж ці органи повинні бути спроможними на таку діяльність – мати у своєму складі технічний арсенал та фаховий потенціал.

Найбільш важливими рисами операцій із криптовалютою є їх відкритість та анонімність. У цьому випадку наведені ознаки не є антонімами, оскільки розуміються у різних площинах діяльності. Мається на увазі наступне. Якщо підприємство великого промислового регіону здійснюватиме будь-які операції із криптовалютою, то ці операції можна буде побачити на екрані монітору будь-якого комп'ютеру у світі, під'єданого до мережі Інтернет. Цим характеризується ознака відкритості. Проте абсолютна більшість або навіть і усі світові користувачі мережі Інтернет крім представника підприємства з українського промислового регіону та його контрагента не дізнаються кому саме належить той чи інший рахунок. На екрані монітору у відкритому доступі будуть вказані суми у криптовалюті та (можливо) у певній класичній валюті, а також значна сукупність букв, цифр і знаків, що позначають певний рахунок у криптовалюті. При бажанні можна відслідкувати значну кількість операцій за участю власника певного рахунку, проте саме ім'я чи назву власника взнати так і не вдасться. Цим характеризується ознака анонімності.

А тому класичні (СБУ, прокуратура, МВС, фіскальна служба та ін.) та новоутворені (НАБУ, НАЗК, ДБР та ін.) державні органи зможуть дізнатися про діяльність підприємства з великого промислового регіону на ринку криптовалюти лише трьома шляхами: 1) після добровільного повідомлення керівництвом підприємства про організацію та здійснення діяльності на ринку криптовалюти; 2) від фахівців найвищої кваліфікації у сфері Інтернет-технологій; 3) оперативним шляхом.

Найбільш вірогідними способами одержання інформації для контролюючих державних органів є перший і третій із наведених у попередньому абзаці. Третій спосіб може бути достатньо ефективним, оскільки на великому підприємстві працює значна кількість співробітників. Також цей спосіб можливо застосовувати при перевірках та порівнянні споживання електричної енергії підприємством. Звичайно, якщо обладнання для «майнінгу» криптовалюти займає лише декілька квадратних метрів площі великого гірничого чи металургійного підприємства, то виявити наявність такого обладнання через кількість спожитої енергії буде практично неможливо. Але у цьому випадку у великого підприємства нівелюється економічний інтерес такої діяльності. Додатковий або альтернативний вид діяльності має бути хоча б у

певних пропорціях співставним основному. В іншому випадку немає сенсу ним займатися.

Для того, щоб підприємства України отримали право офіційно працювати та заробляти на ринку криптовалюти та обов'язок сплачувати податки від здійснення певних операцій чи від отриманих від них доходів, потрібна державна легітимація такої діяльності та операцій. А тому держава має підійти до питання з обґрунтованим законопроектом, проробленим комплексно, з урахуванням інтересів усіх потенційних учасників економічних відносин на ринку криптовалюти за участі підприємств великого промислового регіону.

У попередній монографічній роботі нами уже пропонувався державі комплекс заходів із поступового відкриття та легітимації ринку криптовалюти, що складається із п'яти етапів [78, с. 300-306].

На першому етапі держава може нагадати державним службовцям їхнє зобов'язання подавати інформацію про наявність коштів у криптовалюті у них або їхніх близьких родичів із підвищенням відповідальності за невиконання чи неналежне виконання такого зобов'язання. Аналогічне зобов'язання держава може застосувати і по відношенню до підприємств, які будуть зобов'язані сплачувати податки. Завдяки цьому частина ринку криптовалюти добровільно відкриється державі. Тим більше, що проста наявність ID-гаманця криптовалюти, навіть із певною сумою її одиниць, не може бути одразу об'єктом оподаткування. Натомість страх через можливість отримання такої інформації державою оперативним чи іншим шляхом із загрозою зазнання певних санкцій чи втрати посади для керівника підприємства чи посадової особи сприятиме добровільному розкриттю інформації. Стосовно підприємств у великому промисловому регіоні страх керівництва може зумовлюватися можливістю витоку інформації від значної кількості осіб, задіяних в обслуговуванні комп'ютерного обладнання, та членів їхніх родин. Таким чином у КНР контролюючі органи дізнаються про наявність у громадян криптовалюти безпосередньо від них самих, оскільки свою справу роблять можливістю застосування до порушників надто жорстких санкцій та частковий контроль державою мережі Інтернет. Очевидно, що таким же шляхом іде РФ та деякі інші країни, в яких частково обмежуються права та свободи людини. Зрозуміло, що в Україні в силу історичних, ментальних та політичних особливостей свобода Інтернету залишиться, проте підвищення санкцій може все ж таки зробити свою справу [78, с. 300-301]. Ті ж керівники та власники майна підприємств великого промислового регіону (особливо державних підприємств та підприємств із часткою державного майна) часто є представниками органів

влади – законодавчої або виконавчої. І репутація законотворців, які самі порушують закон, не стане їм у нагоді на майбутніх виборах та може бути підставою втрати статусу і повноважень до них. Тому вони робитимуть можливе аби офіційно заявити про свою дозволена або частково дозволена законодавством діяльність.

На другому етапі (можливо одночасно із першим) держава може запровадити оподаткування операцій із «майнінгу» криптовалюти. У цьому випадку підприємства великого промислового регіону, які офіційно здійснюватимуть таку діяльність, ще й відчуватимуть себе корисними для держави та регіону. Нами проводилося порівняння класичної господарської діяльності із «майнінгом» [65] і неодноразово пропонувалося запровадити оподаткування «майнінгу» [67; 64]. І дійсно, із п'яти ознак, що характеризують економічну сутність в якості правосуб'єктного утворення, чотири у повній мірі притаманні «майнерам», а п'ята ознака носить у більшій мірі суб'єктивний характер. Ця ознака господарської діяльності автоматично стане притаманна «майнерам» у випадку легітимації такої діяльності державою. Діяльність «майнерів» криптовалюти та інших учасників ринку криптовалюти в Україні здійснюється у сфері суспільного виробництва і спрямована на виготовлення та реалізацію продукції, виконання робіт чи надання послуг вартісного характеру, що мають цінову визначеність. А тому для визнання її господарською не вистачає лише волі законодавця щодо зняття заборони та запровадження правової регламентації операцій із криптовалютою. Подальший розвиток господарського та іншого законодавства повинен спрямовуватися на введення зобов'язань із реєстрації «майнерів» криптовалюти в якості СПД, запровадження ліцензування їх діяльності, оподаткування доходів від неї, нормативного визначення заходів відповідальності до порушників і забезпечення повноцінного державного регулювання і стимулювання такої діяльності за посередництва основних засобів регулюючого впливу держави на діяльність суб'єктів господарювання, названих у частині 2 статті 11 Господарського кодексу України [49], та інших [65, с. 173]. До операцій з «майнінгу» слід запровадити і проходження процедури ліцензування. Приписами або підставами до цього мають стати високий ступінь рентабельності цього виду діяльності, а також високий рівень соціальної значущості, а також соціальної безпеки, пов'язаний із постійною роботою електричних приладів та споживанням значної кількості електроенергії, що становить загрозу протипожежній безпеці. Через високий рівень соціальної значущості та наявність загроз стабільності функціонування національної

грошової одиниці України органом ліцензування діяльності із «майнінгу» має бути визначена СБУ. Хоча така наша пропозиція є дискусійною, і держава може визнати органом ліцензування і будь-який інший центральний орган виконавчої влади – міністерство, комітет, комісію тощо.

На користь запровадження ліцензування та оподаткування операцій із «майнінгу» свідчить можливість держави ефективно виявляти та контролювати діяльність «майнерів». Нами зазначалося, що одним із головних аргументів на користь визнання видобутку («майнінгу») криптовалюти видом господарської діяльності та запровадження оподаткування доходів, отриманих від цієї діяльності, є можливість забезпечення ефективного виявлення осіб та суб'єктів господарювання, які цим видом діяльності займаються. Фіскальні органи, орган ліцензування (майбутній) – СБУ, правоохоронні органи можуть зробити це через показник дуже високого рівня споживання електроенергії [67, с. 56]. Тобто виявити підприємство у великому промисловому регіоні, яке здійснює «майнінг» криптовалюти можливо оперативним шляхом (що набагато простіше у порівнянні із виявленням приватного «майнера» через залучення до цього процесу значної кількості працівників підприємства), а також через вибіркового контроль його витрат на електроенергію.

Нами також вказувалося, що запровадження оподаткування операцій із видобутку («майнінгу») криптовалюти має відбуватися шляхом внесення доповнень до Податкового кодексу України [171], а ставку податку на прибуток пропонувалося визначити такою ж, як і для переважної більшості видів господарської діяльності [67, с. 56]. Разом із цим нами вказувалося, що до порушників можуть бути застосовані норми Кримінального кодексу України (зокрема, статті 212 «Ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів)») [127] та/або норми Кодексу України про адміністративні правопорушення (зокрема, статей 163-1; 163-2; 163-3; 163-4) [115; 67, с. 56]. А сьогодні до зазначеного слід запропонувати посилити адміністративну та кримінальну відповідальність, наприклад, визначивши як кваліфікуючу ознаку правопорушення чи злочину спосіб їх вчинення – «операції на ринку криптовалюти». А для заохочення та підтримки «майнерів» у комплексі із цим можна запровадити короткотермінові (до одного року) «податкові канікули» [64, с. 119]. В якості кваліфікуючої ознаки до вини злочинця чи правопорушника можна визнати наявність у нього керівної посади у структурі підприємства або володіння певною часткою його майна, якщо ухилення від сплати податків скоюється «майнером» - підприємством. Така можливість

сприятиме посиленню відкритості з боку підприємств великого промислового регіону.

На третьому етапі держава може запровадити оподаткування операцій із обміну криптовалюти на гривню чи іноземну валюту (у цьому випадку слід мати на увазі законодавство України, згідно з яким єдиним платіжним засобом в Україні є гривня), а також оподаткування операцій із купівлі-продажу товарів, робіт чи послуг за криптовалютою. У цьому випадку ставка податку має бути невеликою (краще значно меншою від одного відсотка від суми транзакції), а покарання максимально жорстким. Але перед реалізацією цього етапу держава має ретельно порахувати і визначитися які саме операції оподатковувати. На перший погляд уявляється, що тут має бути застосовано суб'єктний та територіальний критерій. Тобто оподатковуватися повинні операції за участі громадян України та суб'єктів господарювання, зареєстрованих в Україні, – резидентів; а також операції з купівлі товарів, робіт, послуг, що знаходяться, виконуються чи надаються на території України. Але можуть бути застосовані й інші критерії. Ці питання потребують додаткового осмислення, зокрема і з точки зору узгодження із законодавством про обіг іноземної валюти та іншим, чому й винесені на третій етап.

На четвертому етапі держава може піднімати питання щодо контролю (хоча б часткового) та оподаткування діяльності фірм - надавачів послуг з відкриття та обслуговування ID-гаманців криптовалюти, крипто-банків та крипто-бірж. Але ці питання потребують ще більш тривалого та ґрунтовного дослідження й обґрунтування. Як правило, такі фірми географічно розташовані за межами України та не є резидентами України. Тому питання співпраці із ними або контролю їх діяльності з боку держави – достатньо далека перспектива [78, с. 303].

І нарешті, **на п'ятому етапі** (може реалізовуватися одночасно із третім чи четвертим) держава може здійснити випуск одного чи декілька власних проєктів на ринку криптовалюти світу – розробити і запуснути програму та провести емісію нового одного, а краще декількох, виду/видів криптовалюти. Гіпотетично зробити це сьогодні може будь-яка держава, її орган, громадська організація, суб'єкт господарювання, особа чи група осіб, яка має достатні знання та глибокі навички програмування та роботи в мережі Інтернет. Як вказувалося вище, сьогодні у світі функціонує вже більш ніж 2000 видів криптовалюти. Переважну більшість із них будь-яка особа із достатніми знаннями, навичками та технічним забезпеченням може «майнити» (програма функціонування окремих видів криптовалюти не передбачає можливості

«майнінгу», а емісія здійснюється комп'ютерною програмою у запрограмовані строки), й абсолютно усі з них будь-яка особа може обмінювати на інші види криптовалюти чи класичні валюти держав світу. Життєздатність криптовалюти певного виду, рівно як і вартість її одиниці, залежить від попиту на неї. А тому нові види криптовалюти навряд чи одразу будуть користуватися попитом без додаткової сторонньої підтримки та реклами. Таку підтримку і рекламу має забезпечити держава [78, с. 304]. З іншого боку, потужне підприємство, що працює у великому промисловому регіоні, має значну кількість асоційованих та дочірніх підприємств у цьому ж або інших регіонах, в інших державах, може з легкістю розробити програму, забезпечити випуск власного виду криптовалюти, і, найголовніше, забезпечити його підтримку та рекламу на рівні, не нижчому, ніж це зробила б держава.

Зрозуміло, що після запуску програми функціонування нового виду криптовалюти держава або підприємство великого промислового регіону, як і будь-які інші особи, не зможе контролювати її емісію. Єдине, що вона/воно зможе, так це придбати значну кількість одиниць нової валюти при першій емісії за відносно невеликі гроші в надії, що на неї буде значний попит і підвищиться ціна. А для сприяння зростанню попиту на власну криптовалюту доцільно у місцях ділової активності в межах країни (а краще і за її межами) встановити термінали, розраховані на купівлю криптовалюти за готівкові гроші і навпаки. При цьому ще більш ефективним буде залучення значної кількості фахівців-консультантів, які знаходитимуться в одному приміщенні із терміналами і допомагатимуть потенційним власникам криптовалюти і користувачам ID-гаманцями у здійсненні операцій з відкриття таких гаманців та купівлі-продажу (для прикладу, це можуть бути приміщення обласних відділень НБУ і великих комерційних банків (у першу чергу державних), а фахівці-консультанти – економістами або касирами; а можливо – адміністративні приміщення великого підприємства, а фахівці-консультанти – співробітниками його бухгалтерії). У випадку проведення операцій із купівлі-продажу криптовалюти, укладання угод із розрахунку криптовалютою через державні термінали, держава зможе заробляти свій відсоток від операції й автоматично стягувати суми податків. Але у будь-якому випадку і для запровадження нового виду криптовалюти, і для оподаткування операцій із нею, і для організації реєстру власників криптовалюти потрібна значна кількість високоякісних програмістів [63, с. 62].

Запровадити нову власну криптовалюту, як уже зазначалося, може і підприємство великого промислового регіону, яке має у своєму складі значну

кількість високоякісних програмістів та великі технічні потужності. У випадку запуску програми нової криптовалюти значну кількість її одиниць на перших етапах емісії за відносно невеликі гроші можуть власники майна/акцій та працівники самого підприємства. Це доцільно робити саме у цей момент – обсяг емісії найвищий; нова криптовалюта невідома широкому загалу і має низьку вартість, зокрема і через високий ризик щодо її незатребуваності у майбутньому ринком криптовалюти. Пізніше рекламу нового виду криптовалюти може проводити саме підприємство. Ним же можуть бути встановлені криптомати і підготовлені фахівці, що будуть навчати та консультувати працівників та інших потенційних та реальних власників їхньої криптовалюти...

Висновки

Проведене дослідження обов'язково має отримати продовження із двома напрямками – напрямком діяльності держави (макроекономічним) і напрямком діяльності великого підприємства (мікроекономічним). Заборона або фактична nereкомендація НБУ щодо участі українських підприємств та громадян в операціях на ринку криптовалюти частково є виправданою. Цей ринок може загрожувати як національній грошовій одиниці України – гривні, так і банківській системі регіонів і країни, так і взагалі економіці країни. Проте політика повного ігнорування операцій із криптовалютою не принесе державі та окремим підприємствам додаткового доходу. Тому держава в особі того ж НБУ, інших своїх органів може спробувати стати провідним гравцем, а в ідеалі – монополістом на ринку криптовалюти. При цьому держава може спочатку легалізувати операції із криптовалютою для громадян та суб'єктів господарювання, поступово отримати інформацію про користувачів та «майнерів», а пізніше оподатковувати окремі види цієї діяльності чи окремі операції або надлишковий продукт, валовий дохід чи прибуток. Раніше і зараз нами запропоновано комплекс заходів, орієнтованих на застосування комплексного державного підходу до регулювання відносин на ринку криптовалюти, який має визначатися обґрунтованістю та наступальністю і складатися із *п'яти наступних етапів*:

І) запровадження обов'язкового декларування державними службовцями наявності у них та близьких родичів криптовалюти та проведення операцій із нею у комплексі із посиленням відповідальності за невиконання цієї вимоги;

- II) запровадження оподаткування операцій із «майнінгу» криптовалюти;
- III) запровадження оподаткування операцій із обміну криптовалюти на гривню чи іноземну валюту, а також оподаткування операцій із купівлі-продажу товарів, робіт чи послуг за криптовалютою;
- IV) вирішення питання щодо контролю (хоча б часткового) та оподаткування діяльності фірм - надавачів послуг з відкриття та обслуговування ID-гаманців криптовалюти, крипто-банків та крипто-бірж;
- V) реалізація державою одного чи декількох власних проектів на ринку криптовалюти світу – розробка і запуск програм декількох нових видів криптовалюти із їх законодавчою, технічною, технологічною, організаційною підтримкою [78, с. 306].

Реалізувати заходи із системи стратегічного державного підходу щодо поступової легалізації ринку криптовалюти буде простіше після розподілу цього ринку на окремі частини – сегменти. Такий поділ нами було запропоновано реалізувати шляхом виділення наступних операцій із:

- 1) «майнінгу» (вирахування, видобутку, генерування, емісії тощо) криптовалюти;
- 2) депозитних операцій з криптовалютами за посередництва крипто-банків;
- 3) операцій з обміну криптовалют різних видів;
- 4) операцій з обміну криптовалют на класичні валюти держав світу;
- 5) операцій із придбання товарів, робіт, послуг за криптовалютою [78, с. 305-306].

Стосовно другого напрямку – напрямку діяльності великого підприємства (мікроекономічного) потрібно зазначити, що після легітимації ринку криптовалюти останні отримають можливість організувати професійну діяльність на ньому. Підприємства великого промислового регіону, для яких діяльність на цьому ринку може бути страхуванням від ризиків та загроз основному (промисловому) виду діяльності, можуть стати важливими учасниками відносин на ринку криптовалюти. При цьому такі підприємства можуть бути не лише покупцями криптовалюти. Їх технічні, технологічні та трудові ресурси і потужності можуть бути активно та ефективно застосовані для видобутку («майнінгу») криптовалюти (після офіційного визнання державою легальним такого виду діяльності). І ці ж потужності у комплексі із інтелектуальним потенціалом фахівців підприємства з комп'ютерних технологій мають бути застосовані для розробки і запуску програми нового виду криптовалюти. Підприємство на перших етапах може скупити значну частину одиниць цієї криптовалюти та провести його рекламу, а пізніше цей

новий вид криптовалюти робитиме рекламу підприємству та власне промисловому регіону та надасть можливість підприємству заробити гроші.

Названі етапи пропонованого комплексного державного підходу не є остаточними, потребують свого розвитку та оформлення у повноцінну державну програму з визначенням цілі, завдань, виконавців, контролерів, строків, засобів регулюючого впливу держави на діяльність суб'єктів господарювання - виконавців та засобів державної підтримки громадян - виконавців, джерел та розмірів фінансування тощо.

ГЛАВА 6.

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН З УПРАВЛІННЯ ДІЯЛЬНІСТЮ ТОРГОВЕЛЬНИХ ПІДПРИЄМСТВ ВЕЛИКОГО ПРОМИСЛОВОГО РЕГІОНУ

Вступ

Розробка теоретико-методичних та аналітично-практичних положень, що визначають механізм правового регулювання економічних відносин з управління діяльністю торговельних підприємств великого промислового регіону виступає першочерговим питанням в процесі функціонування національної економіки, тому що саме вказані суб'єкти підприємництва є такими, що утворюють якість і кількість всієї сукупності вітчизняних господарських процесів та є бюджетоутворюючими тощо.

Для вирішення зазначеного наукового питання є необхідність дослідити наступні науково-практичні завдання: удосконалити інструментарій узгодженості економічних інтересів торговельних підприємств великого промислового регіону шляхом побудови бізнес-моделі формування організаційної культури, до складу якої входять альтернативи правового регулювання відповідних підприємницьких структур; удосконалити методику формування та правового регулювання кадрової політики торговельних підприємств великого промислового регіону з урахуванням окремих стадій його життєвого циклу; поглибити теоретичні засади управління та правового регулювання доходом торговельних підприємств великого промислового регіону, як джерела забезпечення ефективності його господарювання, а також визначення сутнісних характеристик торговельної надбавки, як механізму управління й правового регулювання доходом торговельного підприємства.

Розв'язання зазначеної наукової проблематики полягає у вирішенні питання формування адекватної організаційної культури торговельних підприємств великого промислового регіону, що можливо через формування ієрархії її типів та дозволяє виділити головний тип організаційної культури та субкультури. Удосконалення інструментарію формування кадрової політики торговельних підприємств великого промислового регіону на різних стадіях його життєвого циклу, також, є одним з векторів зростання ефективності управління та правового регулювання їх функціонуванням. Механізм управління доходом торговельних підприємств великого промислового регіону,

через механізм торговельних надбавок, під впливом трансформаційних умов сучасного ринку, зазнає постійних перетворень, тому є невичерпним об'єктом наукових досліджень і потребує особливої уваги науковців.

Розв'язання поставленого ряду наукових завдань надасть у практику управління та правового регулювання діяльністю торговельних підприємств великого промислового регіону можливості застосування результатів при розробці методичних засад узгодженості економічних інтересів та розробки відповідних управлінських впливів на розвиток суб'єктів господарювання. Трансформація системи елементів кадрової політики за стадіями життєвого циклу підприємства дозволить отримати такий набір її змістовних характеристик торговельних підприємств великого промислового регіону, за якими можливо втримувати рівень кадрового потенціалу на максимально можливому рівні через визначення його ключових критеріїв, з урахуванням цілей і напрямків функціонування підприємства на відповідній стадії його життєвого циклу. Специфіка товарного й продуктового асортименту виробничо-торговельного підприємства, формує ступінь його правового, зокрема державного, регулювання.

6.1. Формування організаційної культури торговельних підприємств великого промислового регіону як засобу узгодженості економічних інтересів суб'єктів господарювання

У сучасному періоді розвитку економіки основними характеристиками середовища господарювання виступають наддинамізм, трансформація та глобалізація. Враховуючи це та згідно із законом суспільного розвитку, суспільні потреби та потреби суб'єктів підприємництва зокрема постійно змінюються як в кількості так і в якості, що призводить до відповідного перетворення, видозміни економічних інтересів та їх розгалуженості. В таких надскладних та кризових умовах для підтримки та підвищення конкурентоздатності національної економіки, торговельних підприємств великого промислового регіону, як носії унікальних комплексів знань та власники відповідних наборів економічних ресурсів безперервно повинні вдосконалювати свої внутрішні бізнес-процеси.

Як відомо, в науці і практиці існує три групи методів управління підприємництвом: адміністративні, економічні та соціально-психологічні. Але, остання група методів недостатньо досліджена в науковій літературі та в

українському бізнесі використовується найменше ніж інші. Однак саме формування відповідної, комплементарної організаційної культури в підприємницькій структурі дозволить максимально узгодити економічні інтереси на всіх рівнях управління.

У світовому науковому надбанні категорія «інтерес» в більшій мірі використовується в таких напрямках як соціологія, психологія, право, державне управління. Позиціонування інтересів в підприємницькому середовищі досліджується з відносно недавнього часу.

Так, аналіз літературних джерел [29; 76; 232; 228; 226] дозволяє визначити такі його змістовні характеристики:

- реальний, зумовлений відносинами власності та принципом економічної вигоди мотив і стимул соціальних дій щодо задоволення динамічних систем індивідуальних потреб суб'єктів господарської діяльності;

- об'єктивний спонукальний мотив економічної діяльності людей, колективів, соціальних верств і кластерів, зумовлений розвитком їхніх потреб;

- система економічних потреб суб'єктів господарської діяльності (працівника, корпорації, кооперації, споживача, держави);

- відображаючи єдність всіх економічних потреб, інтерес, на відміну від потреб, орієнтованих на предметні цілі (потреба в хлібі, взуття, машині і т. д.);

- спрямований на економічні відносини, на життєві умови в цілому, визначаючи господарську поведінку і вчинки суб'єкта;

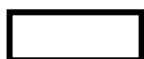
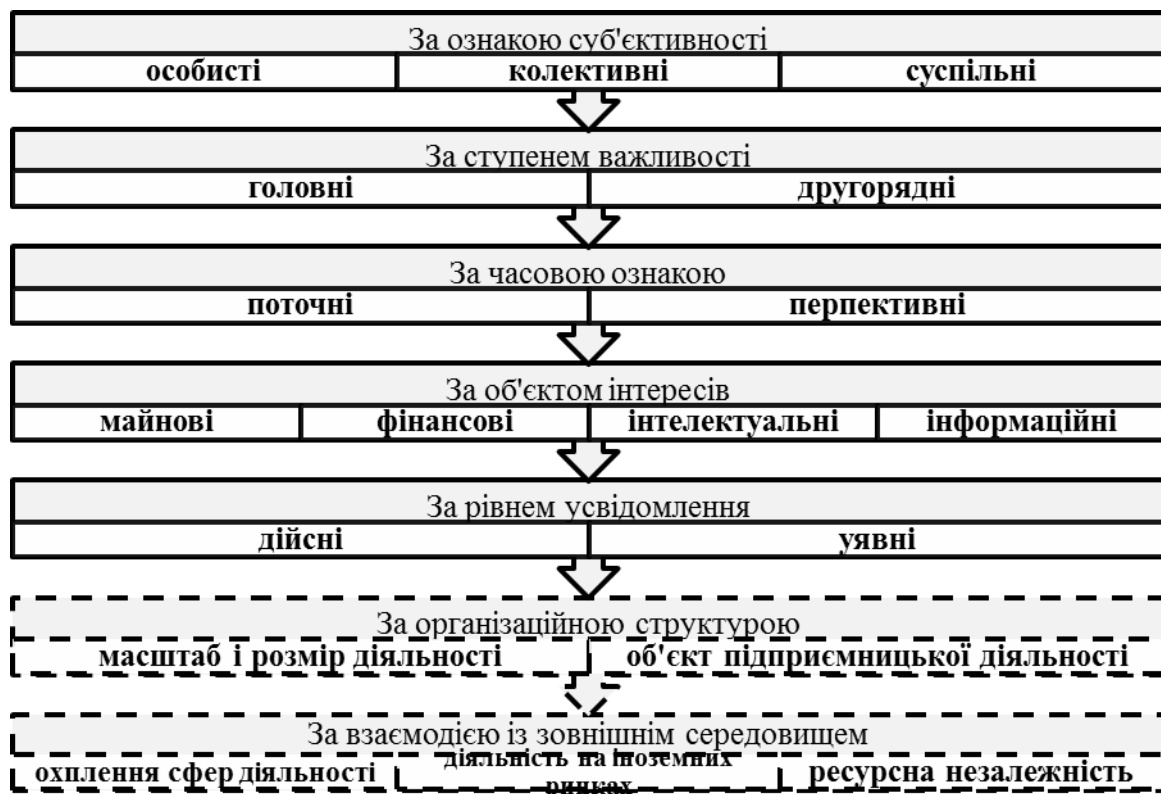
- є об'єктивними умовами виробництва, мірою усвідомлення інтересу суб'єктом економіки, діалектична взаємодія двох сторін економічного інтересу (об'єктивної і суб'єктивної) призводить до того, що економічний інтерес виступає двигуном економічного життя.

Існуючі наукові праці не в повній мірі розкривають сутність, місце, роль інтересів в підприємстві та методичний інструментарій щодо їх узгодженості розроблено фрагментарно. Не зменшуючи значимості наявних результатів наукових досліджень, є необхідність в поглибленні наукового пошуку щодо сутності поняття «економічні інтереси» та методичного інструментарію досягнення їх узгодженості.

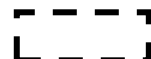
Економічні інтереси, згідно [268], є орієнтиром функціонування всієї економічної системи на всіх рівнях управління. Узгодження економічних інтересів, тобто інтересів суб'єктів господарювання, є обов'язковою умовою успішної підприємницької діяльності. Кожне управлінське рішення розглядається через призму досягнення поставлених цілей, задоволення потреб та відповідність економічним інтересам. Це обумовлюється тим, що

можливості та перспективи діяльності підприємницьких структур знаходяться в прямо пропорційній залежності від стану відповідності їх внутрішніх бізнес-процесів кон'юнктурі ринку що склалася в певний момент.

Найбільше коло сутнісних та змістовних характеристик категорії «економічні інтереси» розкривається через їх класифікацію за різними ознаками (рисунок 6.1). Загальноприйнята класифікація видів економічних інтересів, яка досліджена, є теоретичним підґрунтям для ідентифікації економічних інтересів сучасних підприємницьких структур. Але, автором вважається за необхідне виділення таких класифікаційних ознак, як економічні інтереси в залежності від організаційної структури, з урахуванням всієї різноманітності характеристик підприємницьких структур, та за взаємодією з зовнішнім середовищем, з погляду на неможливість виключення інтеграційних та глобалізаційних процесів в суспільстві в цілому та в сфері господарювання та підприємництва зокрема.

- загальноприйняті види

- виділені автором

Рисунок 6.1 – Класифікація економічних інтересів

Примітка. Складено автором глави згідно з [33, с. 177]

Позиціювання економічних інтересів, як міждисциплінарної, багатоаспектної та багаторівневої категорії, необхідно розглядати з точок зору класичних підходів до управління: системного, ситуаційного та процесного в комплексі.

За системним підходом економічні інтереси розглядаються як сукупність взаємозалежних та взаємообумовлених елементів, кожен з яких грає свою виключну роль. Тобто економічні інтереси наділені загальними властивостями системи: цілісність, ієрархічність та синергічність. Також їм притаманні наступні категоріальні характеристики: полікомпонентність (дана категорія діє під впливом внутрішніх чинників), відкритою (функціонує під впливом зовнішніх факторів) та складність (різноманіття можливих форм їх зв'язку, множинність цілей, різноманіття природи елементів, мінливість складу і структури тощо).

Продовженням системного підходу по хронології та за змістом є ситуаційний підхід. При цьому підході, на відміну від попереднього, де застосовувалися з загальноприйнятих інструментів управління тільки ієрархія та ринок, доповнює набір інструментарію управління такий інструмент як культура. Тобто, за ситуативним підходом, управління економічними інтересами набуває ознак інерційності, в доповнення до адміністративних та економічних методів управління включаються соціально-психологічні з відповідним ідеологічним забарвленням.

Процесний підхід передбачає використання вищевказаних ознак, характеристик, інструментів і методів управління у взаємозв'язку, де формується ланцюжок управлінських функцій, кожна з яких представляє собою окремий процес. За процесним підходом визначається система бізнес-процесів, що виконуються в організації, і в подальшому робота з нею.

Тобто виходячи з дослідження сутності поняття «економічні інтереси» та підходів до управління ними, визначено їх місце і роль в діяльності торговельних підприємств великого промислового регіону (рисунок 6.2).

Тобто, узгодженість економічних інтересів є підґрунтям та передумовою успішної підприємницької діяльності. Через узгодженість економічних інтересів в повній мірі розкриваються змістовні характеристики підприємництва: через максимізацію прибутку підприємець максимально задовольняє потреби суспільства, особистості зокрема, та навпаки, і тим самим, досягає економічного та соціального ефекту.

Відповідність вище вказаним критеріям, через ефективний розподіл та використання обмежених економічних ресурсів, досягається завдяки

використанню відповідного стилю, способу, техніці спілкування, взаємодії і відносин суб'єктів підприємництва, тобто формуванню організаційної культури. Таким чином, узгодження економічних інтересів суб'єктів підприємництва залежить від елементів та факторів організаційної культури, яка, згідно [131, с. 46] є внутрішньою сутністю бізнесу та його несучою конструкцією.

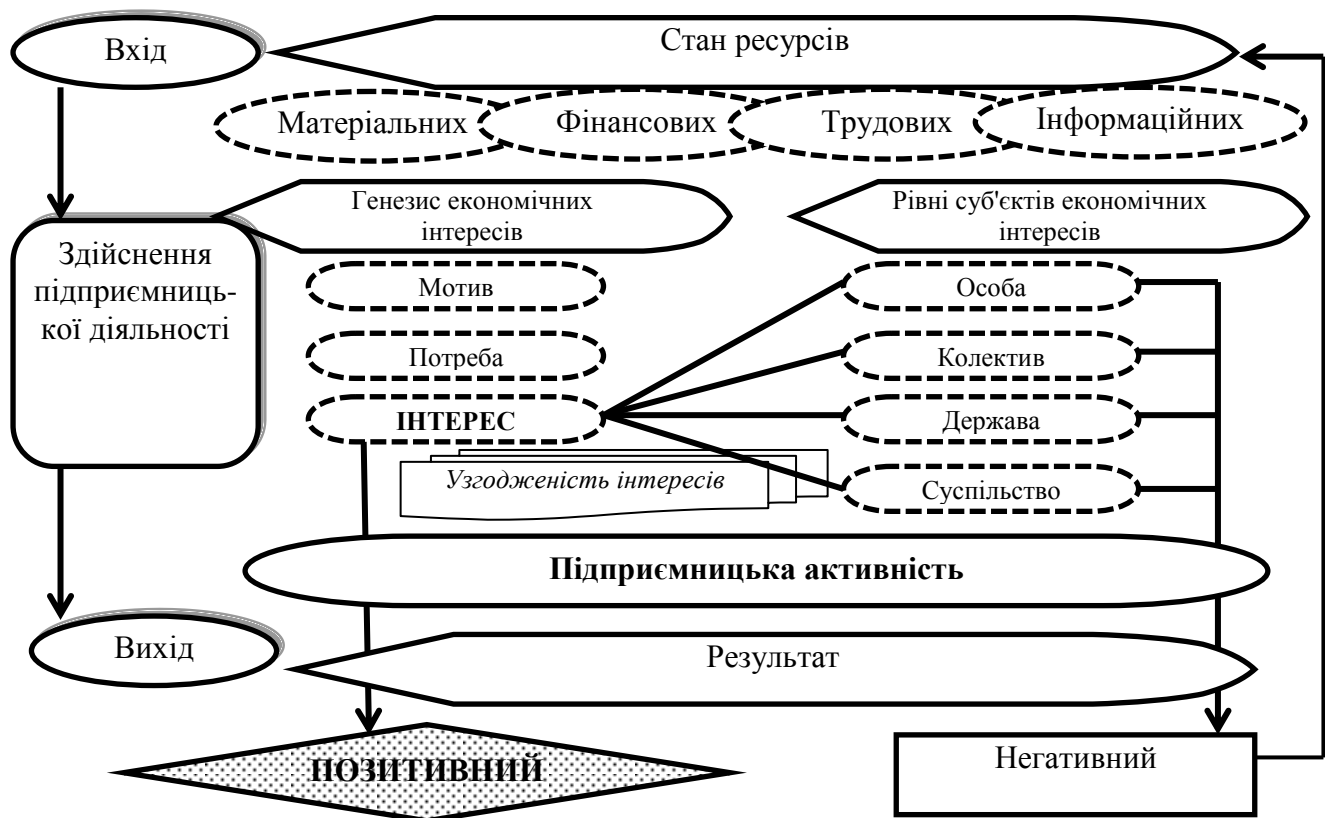

Рисунок 6.2 – Позичювання економічних інтересів в діяльності торговельних підприємств великого промислового регіону (складено автором глави)

Найпоширенішою класифікацією видів організаційних структур виступає типологія за К. Камероном і Р. Куінном [245, с. 68], що пропонують клановий, адхократичний, ієрархічний та ринковий типи організаційних культур. Ця класифікація є досить глибокою за змістом та наявними їй характеристиками типів організаційних культур, тому обрана автором для побудови їх ієрархії, в контексті формування головної організаційної культури та відповідних субкультур.

Підґрунтям розробки ієрархії організаційних культур виступає 3-D бізнес-модель [243, с. 302], параметрами якої виступають об'єкти економічних інтересів, суб'єкти підприємництва та критерії їх активності. За допомогою

експертних методів оцінки вказані параметри ранжуються, в результаті чого формуються матриці XY, YZ, ZM.

В результаті застосування матричних методів згортки та засобів MS Excel побудована 3-D бізнес-модель, а саме розрахована матриця XZ та підсумкова матриця XM (рисунок 6.3).

		Суб'єкти підприємництва								Об'єкти економічних інтересів			
		Z ₄	Z ₃	Z ₂	Z ₁	X ₁	X ₂	X ₃	X ₄				
Критерії активності	організаційні	5	2	2	3	у ₅	держава	у ₅	2	4	3	5	
	функціональні	5	1	1	2	у ₄	споживач	у ₄	2	3	1	1	
	ендогенні	2	1	3	2	у ₃	партнер	у ₃	1	5	1	3	
	екзогенні	3	2	2	3	у ₂	власник	у ₂	2	5	1	4	
		5	1	1	3	у ₁	найманий працівник	у ₁	1	5	3	2	
	Z ₄	Z ₃	Z ₂	Z ₁			X ₁	X ₂	X ₃	X ₄			
	організаційні	функціональні	ендогенні	екзогенні			матеріальні	фінансові	інтелектуальні	інформаційні			
	Z ₄	Z ₃	Z ₂	Z ₁			X ₁	X ₂	X ₃	X ₄			
	3	1	3	1	m ₁	кланова	m ₁	2	3	2	2	9	
	4	3	4	3	m ₂	адхократична	m ₂	3	3	3	2	11	
	2	4	2	1	m ₃	ієрархічна	m ₃	2	3	1	2	8	
	1	3	1	4	m ₄	ринкова	m ₄	2	3	3	2	10	
		Типи організаційної культури											

Рисунок 6.3 - 3-D бізнес-модель формування організаційної культури торговельних підприємств великого промислового регіону (побудовано автором глави)

Таким чином, побудована 3-D бізнес-модель дозволяє сформувати ієрархію типів організаційної культури та визначити основну організаційну культуру торговельних підприємств великого промислового регіону та субкультури (рисунок 6.4).

Одержані наукові результати дослідження: дістали подальшого розвитку теоретичні положення визначення суті економічних інтересів торговельних підприємств великого промислового регіону в процесі виділення таких класифікаційних ознак, як економічні інтереси в залежності від організаційної структури, з урахуванням всієї різноманітності характеристик підприємницьких структур що досліджуються, та за взаємодією з зовнішнім середовищем, з

6.2. Формування кадрової політики торговельних підприємств великого промислового регіону залежно від стадії їх життєвого циклу

В процесі світової трансформації соціально-економічної системи, склалися особливі умови на ринку праці і в сфері зайнятості, в яких кадри, як носії праці, тобто первинного фактору створення додаткової вартості, забезпечують ефективність господарського процесу на всіх рівнях економічної системи. Реалізація розробленої стратегії і тактики торговельних підприємств великого промислового регіону залежить від кваліфікації, компетенцій, здатності до навчання, системи мотивації, дисципліни відповідних кадрів, тобто від сформованої на ній кадрової політики та її правового регулювання. Трансформаційні умови, ззовні, та циклічність стадій життєвого циклу вітчизняних торговельних підприємств великого промислового регіону, зсередини, посилюють роль формування й правового регулювання їх кадрової політики, найголовнішим завданням якої стає збереження та розвиток кадрового складу. Отже, механізм формування кадрової політики торговельних підприємств великого промислового регіону в залежності від стадії їх життєвого циклу виступає дієвим інструментом необхідних перетворень та розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій доводить глибину досліджень проблемних питань в сфері формування кадрової політики підприємства, а саме: В.А. Вінніковою [34, с. 701] запропоновано підходи до врахування ризику при виборі стратегії розвитку персоналу за альтернативами кадрової політики; А.О. Глебовою [44, с. 159] досліджено сутність поняття «кадрова політика», запропоновано правила розробки антикризової кадрової політики; в науковій праці А.М. Грицай [53, с. 148] досліджено теоретичні та методологічні засади формування кадрової політики підприємства; Н.В. Діденко [72, с. 44] виокремлено риси антикризової кадрової політики, представлена мотиваційна модель антикризового управління персоналом; О.О. Кравченко в роботі [124, с. 355] виділено та охарактеризовано типи кадрової політики, визначено її завдання та різновиди, сформульовано особливості її проведення в сучасних умовах; В.П. Мартиненко [141] розглянуто кадрову політику підприємства з точки зору її формування, за допомогою методу експертних оцінок, визначена залежність між вибраною кадровою політикою та конкурентоспроможністю підприємства; С.В. Стреховою [236, с. 66] досліджено формування кадрової політики підприємства та важелів впливу на її ефективність; робота О.А. Шаповал [255, с. 12] присвячена формуванню та покращенню кадрової

політики організації, окреслено механізм її реалізації; Л.В. Фроловою визначено наукові прогалини у галузі теоретико-методологічного дослідження економічної безпеки трудових ресурсів, згідно [244, с. 200]; Роженко О.В. [5, с. 235] пропонує удосконалену модель формування інтегральної оцінки економічної безпеки трудових ресурсів підприємства, що виступає елементом кадрової політики підприємства.

В основі організації та правового регулювання роботи кадрів, як функцій управління, лежить науковість, плановість і комплексність. Формування та правове регулювання кадрової політики покликане забезпечувати науково обґрунтований підбір, навчання і дисципліну кадрів, з урахуванням конкретних умов господарювання, факторів бізнес-середовища та цілей функціонування торговельних підприємств великого промислового регіону. Формування кадрової політики повинне забезпечити підвищення економічної активності й всебічного розвитку особистості членів трудового колективу торговельних підприємств великого промислового регіону, найбільш ефективного використання людського капіталу з метою соціально-економічного розвитку екосистеми.

Кадрова політика, виходячи з існуючих її змістовних параметрів, повинна формуватися на кожній стадії життєвого циклу торговельних підприємств великого промислового регіону окремо, враховуючи різні вихідні умови господарювання та цілі на кожній.

Пропонується формування та розкриття змістовних характеристик елементів системи кадрової політики на різних стадіях життєвого циклу торговельних підприємств великого промислового регіону (таблиця 6.1).

Запропоновані характеристики елементів системи кадрової політики на різних стадіях життєвого циклу торговельних підприємств великого промислового регіону направлені на забезпечення відповідності кадрів зростаючим вимогам сучасного господарювання, розвитку у працівників відповідальності за вирішення задач підприємництва та їх зацікавленості в зростанні продуктивності праці.

На прикладі умовного торговельного підприємства великого промислового регіону, яке знаходиться на стадії зростання, пропонується методика оцінки кадрового потенціалу, за допомогою методу експертних оцінок, з урахуванням ключових аспектів управління та правового регулювання кадрами.

Таблиця 6.1.

Формування характеристик елементів системи кадрової політики на різних стадіях життєвого циклу торговельних підприємств великого промислового регіону

Стадія ЖЦП	ЗАРОДЖЕННЯ	ЗРОСТАННЯ	ЗРІЛІСТЬ	СТАРІННЯ	СМЕРТЬ
Елемент кадрової політики					
1	2	3	4	5	6
Капітал підприємства	фізичний	людський	людський	грошовий	фізичний
Вид витрат на оплату праці	постійні	умовно-постійні	умовно-змінні	змінні	постійні
Система мотивації праці	індивідуальна	індивідуально-колективна	колективно-індивідуальна	колективна	індивідуальна
Стимул залучення персоналу	грошовий	грошово-моральний	грошово-соціальний	морально-психологічний	психологічно-соціальний
Витрати на навчання	максимальні	менші ніж на стадії зародження, але більші ніж на стадії зрілості	менші ніж на стадії зростання, але більші ніж на стадії старіння	мінімальні	дорівнюють нулю
Форми навчання	у контрагентів	дистанційна	без відриву від виробництва	на робочому місці	відсутні
Строк планування	коротко-строковий	середньо-строковий	довго-строковий	середньо-строковий	коротко-строковий
Ключові фактори управління	Культура, ієрархія	Ієрархія, ринок	Ринок, ієрархія, культура	Культура, ринок, ієрархія	Культура, ринок
Ключові аспекти управління кадрами	адміністративно-правовий	психологічний	виробничо-економічний	соціальний	політичний
Ключові функції кадрових служб	аналіз	мотивація	планування	облік	організація

Примітка. Складено автором глави згідно з [44; 53; 124; 141; 236; 255]

Для проведення оцінки кадрового потенціалу умовного торговельного підприємства великого промислового регіону цією методикою сформовано систему критеріїв та показників, що характеризують стан кадрового потенціалу та експертно визначено вагомість кожного критерію та показника, таблиця 6.2.

Таблиця 6.2.

Оцінка кадрового потенціалу умовного торговельного підприємства великого промислового регіону

Критерії	Показники, що характеризують критерії	Експертна оцінка (середній бал)
1	2	3
1. Кваліфікація і професіоналізм персоналу (вагомість 0,3)	1.1. Кількість працівників з науковим ступенем доктора, кандидата серед науково-дослідного персоналу (значення 1)	3,4
	1.2. Кількість наукових публікацій у поточному році (за останні 5 років) (значення 3)	3,2
	1.3. Кількість отриманих наукових ступенів у поточному році (за останні 5 років) (значення 0)	1,2
	1.4. Досвід роботи в інноваційній сфері науково-дослідного персоналу (від 15 до 25 років та не менше 5 років у виробничій)	5
	1.5. Частка науково-дослідного персоналу по відношенню до всього персоналу організації (значення 6,70%)	4,6
	1.6. Частка працівників з вищою освітою по відношенню до інших груп працівників (значення 84%)	5
	1.7. Рівень професіоналізму персоналу (значення - високий)	4,6
	1.8. Рівень підвищення кваліфікації персоналу (значення – обмін досвідом, самонавчання)	4
2. Ефективність інноваційного менеджменту в організації (вагомість 0,28)	2.1. Рівень інноваційної культури (значення - високий)	4,8
	2.2. Організаційна структура (значення - лінійно-функціональна)	3,2
	2.3. Організація праці (значення - бригадна, з високим рівнем сполучення функцій)	4,8
	2.4. Стиль управління (значення - демократичний)	4,8
	2.5. Рівень міжфункціональної співпраці у проведенні НДДКР (значення - високий)	4,6
	2.6. Система інформування персоналу (значення - докладне інформування про діяльність організації, її інноваційну діяльність)	5
	2.7. Рівень ефективності системи стимулювання раціоналізаторства. Оплата праці (значення - індивідуальна оплата праці. Рівень ефективності стимулювання достатній)	3,4
	2.8. Рівень співпраці з іншими організаціями в інноваційній сфері (значення - середній)	4,2
	2.9. Психологічний клімат (значення - позитивний, привітна, дружелюбна атмосфера, довірительні відносини)	5
3. Ефективність творчої діяльності (вагомість 0,25)	3.1. Кількість запропонованих ідей у поточному році (за останні 5 років) (значення 11)	4,8
	3.2. Кількість реалізованих ідей у поточному році (за останні 5 років) (значення 10)	5
	3.3. Рівень новизни інновацій (значення - поліпшуючі)	3,4
	3.4. Кількість нагород, отриманих на конкурсах і виставках за інновації (значення - винагороди отримують підприємства, які впроваджують розробки)	3,8
	3.5. Кількість (вартість) проданих ліцензій у поточному році (за останні 5 років) (значення - не відноситься до діяльності фірми)	1,4
	3.6. Кількість зареєстрованих патентів у поточному році (за останні 5 років) (значення - зазвичай не патентує свої розробки)	3
4. Психометричні дані (вагомість 0,17)	4.1. Особисті психологічні характеристики працівників (значення - ініціативність, креативність та активність, інтерес до нового, винахідливість, комунікабельність)	4,8

Примітка. Складено автором глави

Оцінку кадрового потенціалу умовного торговельного підприємства великого промислового регіону здійснено за використанням експертного методу. Експертами в даному дослідженні були запрошені керівники та спеціалісти п'ятих торговельних підприємств великого промислового регіону.

Значення кожного із показників, що характеризують критерії, оцінено експертами за п'яти бальною системою (1 – мінімум, 5 – максимум), за результатами роботи експертів знайдено середнє значення кожного показника.

Кожен із параметрів оцінюється керівниками та фахівцями торговельного підприємства великого промислового регіону та кваліфікованим незалежним експертом-психологом. Кожен експерт за кожним параметром виставляє оцінку від 1 до 5, вивчивши особливості персоналу.

Ця методика дає можливість оцінювати показники з різними одиницями виміру (кількісні та якісні), уникнути проміжних, достатньо складних, математичних розрахунків, стандартизації показників зокрема. В якості критеріїв використовуються складові кадрового потенціалу.

Формалізація розрахунку інтегрального показника кадрового потенціалу за критерієм в балах здійснено за формулою:

$$I_{k_i} = \frac{\sum_{j=1}^m j_i}{\sum_{i=1}^n \frac{m}{n_i}} * r, \quad (6.1)$$

де: k_i – i -тий критерій;

r – вагомість i -того критерію;

n_i – кількість показників, що характеризують i -тий критерій;

m – кількість експертів;

j_i – експертна оцінка за i -тим показником i -того критерію.

Кваліфікація і професіоналізм кадрів на умовному торговельному підприємстві великого промислового регіону оцінена як 3,875 бали. Управління інноваціями в організації – 4,46 бали. Ефективність творчої діяльності оцінено на 3,57 бали. Психологічні характеристики кадрів – 4,8 балів.

Формалізація розрахунку загального інтегрального показника кадрового потенціалу в балах здійснено за формулою:

$$I_k = \sum_{i=1}^b I_{k_i}, \quad (6.2)$$

b – кількість критеріїв в методиці оцінки кадрового потенціалу.

В результаті розрахунку загального інтегрального показника кадрового потенціалу умовного торговельного підприємства великого промислового регіону, з урахуванням вагомості критеріїв, отримано значення 4,03 бали.

Враховуючи максимальну оцінку 5 балів, на умовному торговельного підприємства великого промислового регіону ця оцінка визначається в 4 бали, тобто рівень кадрового потенціалу складає 80,6%. На основі проведеної оцінки кадрового потенціалу приймається рішення щодо удосконалення кадрової політики через системне управління її елементів.

Запропонована система елементів формування кадрової політики торговельного підприємства великого промислового регіону за стадіями його життєвого циклу дозволяє здійснити прогноз зміни загального інтегрального показника кадрового потенціалу підприємства, що наведено на рисунку 6.5.

Прогноз змін інтегрального показника кадрового потенціалу умовного торговельного підприємства великого промислового регіону на різних стадіях його життєвого циклу за запропонованою системою елементів формування кадрової політики демонструє зміну ключового критерію кадрового потенціалу умовного торговельного підприємства великого промислового регіону на різних стадіях його життєвого циклу, а саме: на стадії зародження підприємства ключовим критерієм формування кадрового потенціалу є ефективність творчої діяльності, на стадії зростання – це кваліфікація і професіоналізм персоналу, на стадії зрілості – це ефективність інноваційного менеджменту в організації, на стадії старіння – це ефективність творчої діяльності, на стадії смерті – це психометричні дані.

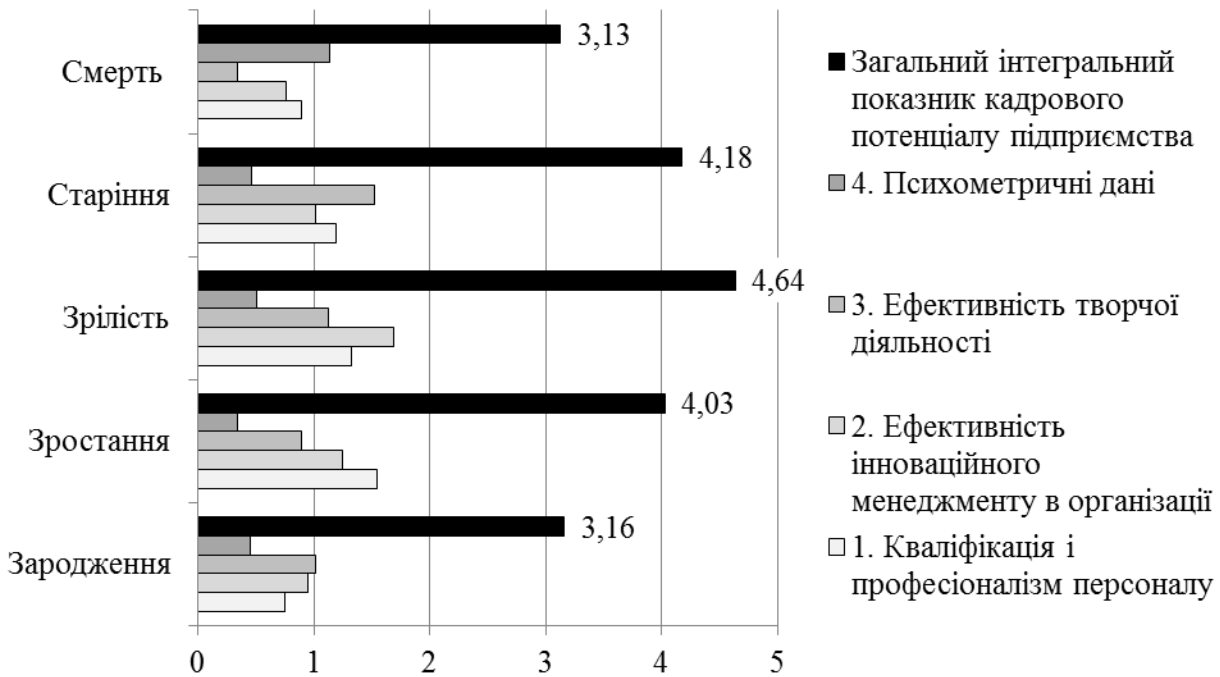

Рисунок 6.5 – Прогноз змін інтегрального показника кадрового потенціалу умовного торговельного підприємства великого промислового регіону на різних стадіях його життєвого циклу

Примітка. Складено автором глави за результатами власних досліджень

6.3. Правове регулювання економічних відносин з управління доходом торговельних підприємств великого промислового регіону

Вітчизняні трансформаційні умови ринкового господарювання загострюють питання розвитку торговельних підприємств великого промислового регіону. Глобальна залежність українського суб'єкту ринку від світових фінансово-господарських процесів ставить перед кожним з них питання пошуку внутрішніх шляхів досягнення добробуту та необхідного рівня параметрів функціонування.

Сучасні тенденції результативності здійснення торговельного підприємництва, згідно [123], дозволяють сформулювати проблему необхідності розроблення механізмів управління доходом торговельного підприємства щодо зупинки наявних негативних трендів, стабілізації господарської ситуації та пошуку орієнтирів подальшої діяльності. В умовах низької еластичності витрат, що несе мікроекономічна система торгівлі, оптимізація її доходу, тобто товарообороту, саме через важіль торговельної

надбавки - є одним з можливих та найбільш реальних для реалізації шляхів генерації внутрішнього потенціалу з метою подолання кризи, практичного обґрунтування доцільності господарювання торговельного підприємства.

Існуючі на сьогодні теоретико-методологічні дослідження відносно економічної сутності товарообороту на підприємстві потребують уточнень для їх адаптації в сучасний гео-економічний простір.

Аналіз останніх досліджень та публікацій доводить глибину досліджень проблемних питань в сфері управління доходом торговельного підприємства, а саме: Закон України «Про ціни і ціноутворення» [213] розкриває сутність торговельної надбавки, як суми витрат суб'єкта господарювання, що пов'язані з обігом товару та здійснюються в процесі його продажу (реалізації) та прибутку; в роботі І.А. Басіста [15] розглянуто економічну сутність торгової націнки та торгової знижки на підприємствах торгівлі; І.В. Височин [32] дано характеристику роздрібного товарообороту як макроекономічного показника; Н.В. Катковою [106] досліджено сутність торгової націнки як джерела доходу торговельного підприємства, розглянуто структуру торгової націнки; І.М. Погореловим [170] досліджено сутність поняття «торговельна націнка», його структура, порядок формування; К.Й. Пугачевською [214] сформовано методика вибору методів та інструментів регулювання роздрібного товарообороту органами державної влади, що взаємопов'язано з удосконаленням регуляторних заходів у сфері роздрібного товарообороту; Г.В. Ситник [223] обґрунтовано значущість та роль товарообороту – вимірника цінності підприємства для клієнтів, джерела покриття витрат і формування прибутку в системі планових фінансових показників діяльності підприємства торгівлі; О.В. Ярмош [270] досліджено проблеми встановлення торгової націнки на продукцію підприємства як елемента маркетингової цінової політики та багатьох інших. Не зменшуючи наукову та практичну значимість набутих розробок, є необхідність у подальших дослідженнях в цьому напрямку.

Сучасний етап трансформаційно-ринкових перетворень господарської системи України дозволяє виділити загально-економічний та галузевий напрямки визначення економічної сутності доходу (рис. 6.6).

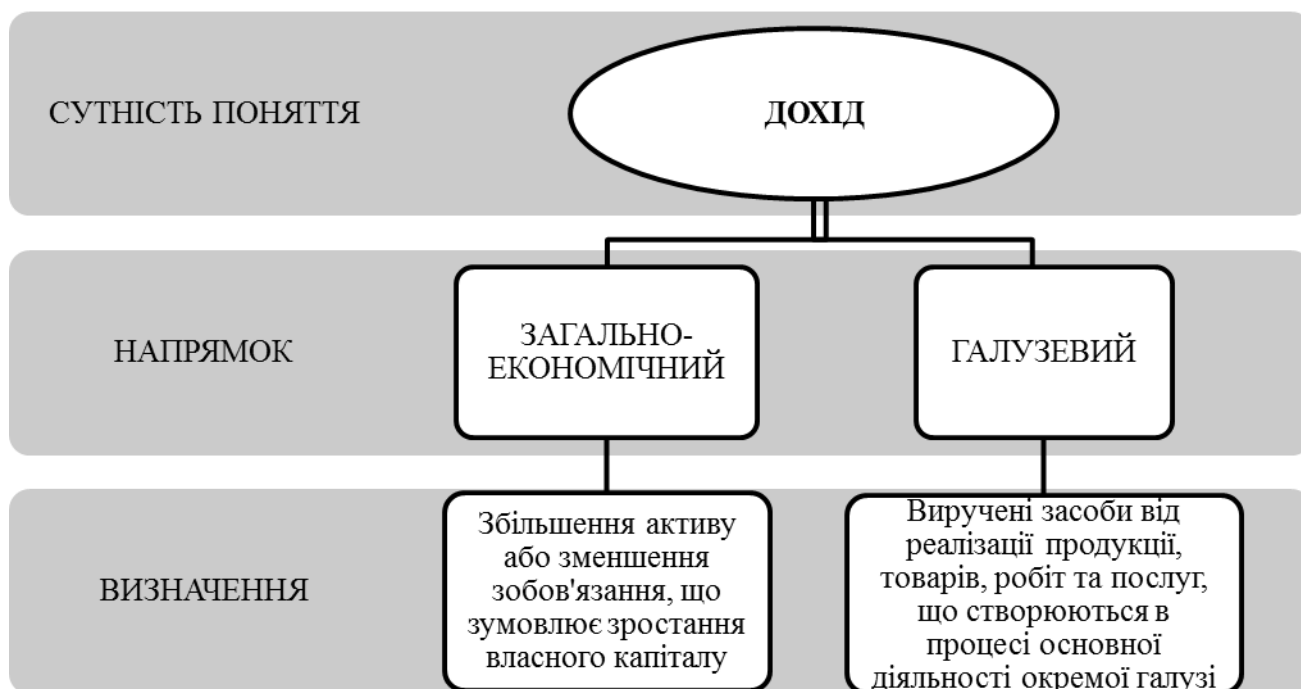

Рисунок 6.6 – Напрямки визначення економічної сутності категорії «Дохід»
Складено автором глави згідно з [173; 123]

За загально-економічним напрямком визначення доходу підприємства придатне для будь-якого сектору економіки. Включає в себе всіх учасників суспільного відтворення. За галузевим напрямком економічна сутність доходу має специфічне значення. В торгівлі, за галузевою специфікою, економічна сутність доходу розкривається через його побудову (рис. 6.7).

Рисунок 6.7 – Побудова доходу в галузі торгівлі

Дохід торговельного підприємства великого промислового регіону, тобто виручка від реалізації саме товарів, тобто частини запасів підприємства, які придбаються та зберігаються з метою їх перепродажу, визначається як товарооборот.

Дохід торгівлі виступає специфічним показником, який характеризується різницею між товарооборотом та купівельною вартістю товарів, що реалізовано.

Дохід торгівлі розкриває свою економічну сутність через те, що є ціною торговельних послуг, додатковою вартістю, яка формується в торгівлі як галузі при наданні різних видів посередницьких послуг. Торговельний дохід знаходить своє формалізоване вираження через показник «торговельна надбавка», тобто частина ціни продажу, як різниця між ціною реалізації та ціною купівлі товарів.

Розкриття сутності торговельного доходу, як специфічно галузевого суто торговельного показника наведено на рисунку 6.8.

Тобто, товарооборот, як дохід по торгівлі як галузі та керована система, має два основних елемента або підсистеми: купівельні ціни та торговельні надбавки, впливаючи на які буде здійснюватися управлінський вплив та правове регулювання на товарооборот в цілому.

Рисунок 6.8 – Розкриття сутності доходу від торговельної діяльності

Розглядаючи окремо вказані підсистеми товарообороту торговельного підприємства великого промислового регіону, необхідно визначити яка з них є більш керованою з боку підприємства, а яка підлягає, переважно, державному регулюванню та впливу зовнішніх факторів.

Головним фактором, від якого залежить механізм формування торговельних надбавок, виступає специфічні характеристики товарів та їх класифікаційні ознаки, згідно номенклатурі.

В ринкові моделі економічної системи, яка переважає в Україні сьогодні, відсутня система централізованого встановлення розмірів торговельних надбавок, на відміну від того, як це було при адміністративно плановій моделі

економіки нашої держави. На сьогодні торговельні надбавки підлягають державному регулюванню, згідно з [15]. Тобто державне регулювання торговельних надбавок існує на окремий перелік товарів, які мають особливу соціальну значимість та товари монопольних підприємницьких структур.

В умовах сучасних ринкових відносин, торговельна надбавка походить від двох сформованих ринком цін: роздрібною (продажною) та оптовою (купівельною).

Виходячи з того, що торговельна надбавка являється грошовим виразом вартості послуги доведення товару від виробника до споживача, то в сукупності із споживчою та міноюю вартістю товару, які включають у себе і витрати на виробництво даного товару і витрати доведення його до стану, придатного до реалізації та споживання, вони виступають комплексним показником маркетингового напрямку господарської діяльності торговельного підприємства великого промислового регіону.

Торговельні послуги як специфічний вид виробленої продукції, яка не має матеріально-фізичної форми, не має притаманних їй показників якості та кількості, тобто натуральні вимірники до такої продукції відсутні, а існують тільки грошові – через систему управління та правового регулювання.

Одночасно торговельна надбавка виступає інструментом всебічного управління та правового регулювання торговельним підприємством великого промислового регіону: маркетингу, менеджменту, логістики, обліку та адміністрування; виконує функції: стимулююча, розподільну, організуючу, балансує, розвиває тощо. Тобто, процеси адаптації торговельних надбавок на торговельному підприємстві великого промислового регіону до сучасної кон'юнктури ринку пов'язані з усіма напрямками його діяльності, як у внутрішньому середовищі, в першу чергу, так і з урахуванням зовнішніх чинників.

Економічна сутність торговельних надбавок, також, розкривається характеристику їх функцій, що наведено на рисунку 6.9.

Виходячи зі структури та сутності доходу торговельного підприємства великого промислового регіону, що це первинний результат здійснення його основної діяльності, управління та правове регулювання ним здійснюється в двох напрямках: управління витратами обігу, що в більшій мірі залежить від зовнішніх факторів і виступає як складно керований елемент системи, та механізму торговельних надбавок, виступає джерелом отримання прибутку в результаті здійснення операційно-торгової діяльності, покриття витрат за нею та засобом досягнення головної мети торговельного підприємства великого

промислового регіону. Особлива роль доходу торговельного підприємства в тому, що він є об'єктом перерозподілу отриманої вартості реалізованих товарів між всіма учасниками торговельних бізнес-процесів: постачальниками, покупцями, державними органами управління та безпосередньо торговельним підприємцем, який надає посередницькі послуги.

ФУНКЦІЇ ТОРГОВЕЛЬНИХ НАДБАВОК НА ПІДПРИЄМСТВІ

СТИМУЛЮЮЧА: торговельна надбавка виступає засобом отримання прибутку та досягнення головної мети торговельного підприємства

РОЗПОДІЛЬНА: торговельна надбавка є об'єктом перерозподілу доданої вартості на джерелом здійснення податкових платежів торговельним підприємством по прямим податкам

ОРГАНІЗУЮЧА: торговельна надбавка є інструментом управління та показник ефективності системи управління на підприємстві в цілому

БАЛАНСУЮЧА: торговельна надбавка виступає механізмом взаємодії попиту й пропозиції торговельних послуг

РОЗВИВАЮЧА: торговельна надбавка являється джерелом розвитку підприємства в тактичній та стратегічній перспективах

ФОРМУЮЧА: торговельна надбавка виступає джерелом формування фінансових результатів торговельного підприємства

ОБЛІКОВА: торговельна надбавка є інструментом обліку фінансових потоків на торговельному підприємстві

РЕГУЛЮЮЧА: торговельна надбавка виступає регулятором - внутрішнім важелем встановлення цін реалізації на товари

Рисунок 6.9 – Функції торговельних надбавок

Правове регулювання економічних відносин з управління доходом торговельних підприємств великого промислового регіону, через механізм торговельних надбавок, представляє собою сукупність цілеспрямованих рішень, що ґрунтуються на всебічному аналізі та комплексних економічних розрахунках. Модель правового регулювання економічних відносин з

управління доходом торговельних підприємств великого промислового регіону через механізм торговельних надбавок наочно представлена на рисунку 6.10.

Рисунок 6.10 – Модель правового регулювання економічних відносин з управління доходом торговельних підприємств великого промислового регіону через механізм торговельних надбавок

Запропонована модель правового регулювання економічних відносин з управління доходом торговельних підприємств великого промислового регіону, через механізм торговельних надбавок, представляє собою замкнений ланцюжок відповідних елементів, на наділяє її ознаками системності.

Завдання системи правового регулювання економічних відносин з управління доходом торговельних підприємств великого промислового регіону через механізм торговельних надбавок продемонстровано на рис. 6.11.

Рисунок 6.11 – Ієрархія завдань системи правового регулювання економічних відносин з управління доходом торговельних підприємств великого промислового регіону через механізм торговельних надбавок

Отже, підсумовуючи результати проведеного дослідження можна зробити висновок про те, що торговельна надбавка є важливою складовою економічної ефективності торговельного підприємства зокрема та країни в цілому. Вагома роль правового регулювання економічних відносин з управління доходом торговельних підприємств великого промислового регіону в функціонуванні сучасних транснаціональних ринках вимагає від них розробки та реалізації особливих механізмів управління їх доходом, якими виступають торговельні надбавки, що є запорукою забезпечення соціально-економічної ефективності.

Висновки

Проведене дослідження не є кінцевим і має отримати продовження. Дістала подальшого розвитку сутність категорії «економічні інтереси» шляхом проведення їх класифікації та виділення нових класифікаційних ознак, визначення ролі та місця узгодженості економічних інтересів в процесі господарювання торговельних підприємств великого промислового регіону; позиціонування економічних інтересів в процесі здійснення підприємницької діяльності через генезис економічних інтересів та рівні суб'єктів економічних інтересів; побудови бізнес-модель формування організаційної культури, як інструменту узгодженості економічних інтересів, шляхом використання таких

детермінант: об'єкти економічних інтересів, суб'єкти підприємництва, критерії активності, типи організаційної культури; ієрархії типів організаційних культур торговельних підприємств великого промислового регіону, щодо узгодженості економічних інтересів суб'єктів її середовища господарювання.

Удосконалено формування характеристики елементів системи кадрової політики на різних стадіях життєвого циклу торговельного підприємства великого промислового регіону; методики оцінки кадрового потенціалу за допомогою методу експертних оцінок та з урахуванням ключових аспектів управління кадрами, а саме формуванням системи показників та критеріїв оцінки кадрового потенціалу підприємства, формалізація розрахунків інтегрального показника кадрового потенціалу за кожним критерієм (кваліфікація і професіоналізм персоналу, ефективність інноваційного менеджменту в організації, ефективність творчої діяльності, психометричні дані) та формалізація розрахунків загального інтегрального показника кадрового потенціалу в балах; оцінка кадрового потенціалу умовного торговельного підприємства великого промислового регіону; прогнозу зміни загального інтегрального показника кадрового потенціалу умовного торговельного підприємства великого промислового регіону.

Удосконалено теоретичні засади управління та правового регулювання доходом торговельних підприємств великого промислового регіону, як джерела забезпечення ефективності їх господарювання; характеристику напрямків визначення економічної сутності категорії «Дохід». Удосконалено розкриття побудови доходу в галузі торгівлі; розкриття сутності торговельного доходу; розкриття функцій торговельних надбавок на торговельних підприємствах великого промислового регіону; модель правового регулювання економічних відносин з управління доходом торговельних підприємств великого промислового регіону через механізм торговельних надбавок; формування ієрархії завдань системи правового регулювання економічних відносин з управління доходом торговельних підприємств великого промислового регіону через механізм торговельних надбавок.

Перспективою подальших досліджень є формування збалансованої системи показників щодо формалізації розрахунків оцінки ефективності застосування сформованої організаційної культури на прикладі торговельних підприємств. Розробка організаційно-економічного механізму формування кадрової політики на різних стадіях ЖЦП. Розробка методології оптимізації рівня торговельних надбавок з урахуванням запропонованих у даній статті теоретичних положень.

ГЛАВА 7.

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН МІЖ ПІДПРИЄМСТВАМИ ЗАЛІЗНИЧНОГО ТРАНСПОРТУ ТА ІНШИМИ ПІДПРИЄМСТВАМИ ВЕЛИКОГО ПРОМИСЛОВОГО РЕГІОНУ

Вступ

Існуюча нині транспортна система представлена різними видами транспорту основними з яких є водний, залізничний, автомобільний, трубопровідний, повітряний, космічний та ін. Серед перелічених залізничний займає особливе місце та є одним із найстаріших видів транспорту. Поява залізничного транспорту знаходиться в тісному взаємозв'язку з розвитком людського суспільства, тому що його функціонування стало можливим за умов певних технічних і технологічних досягнень людства та формуванням запиту промисловості на такий вид перевезення. Поступова розбудова мережі колій, рухомого парку та кількості вантажів, що перевозяться цим видом транспорту, дозволила виділитися йому в окрему галузь народного господарства. На сучасному етапі розвитку галузі, вантажообіг, який здійснюється за допомогою залізниць є індикатором ділової активності в країні, рівня розвитку економічних відносин.

В силу окресленої важливості залізничного транспорту для країни його поява та розвиток неодноразово ставали предметом наукового та практичного інтересу. Причому такий інтерес є багатоаспектним та знаходиться в технічній, економічній, юридичній, військовій, державно-управлінській та інших площинах. Серед юристів-науковців, які досліджували та здійснюють дослідження функціонування залізничної галузі в динаміці слід виділити І.В. Булгакову, В. К. Гіжевського, О.В. Клепікову, В. Г. Самойленка, М. Л. Шелухіна, Ф.П. Шульженко та ін.

7.1. Поява та розвиток залізничного транспорту, його вплив на розвиток економічних відносин та формування великих промислових регіонів

Аналіз історичних передумов появи залізничного транспорту надає змогу здійснити прогнозування напрямів подальшого розвитку та виявити можливості підвищення ефективності його функціонування у транспортній системі. Окрім цього, дослідження розвитку залізничного транспорту сприяє виявленню на певних історичних етапах рівня технічного розвитку та промисловості в цілому.

Перевезення за допомогою залізничного транспорту містить як переваги та недоліки. До переваг слід віднести такі обставини, що залізничний транспорт є екологічним видом транспорту, надає змогу доставити вантаж в будь-який пункт призначення без необхідності наявності водної поверхні, як у випадку з водними видами транспорту, комунікацій труб, якщо мова йде про трубопровідний транспорт, автомобільних доріг при перевезеннях автомобільним транспортом та ін. В той самий час, заявлені переваги можуть бути нівельовані такими недоліками залізниць як необхідність побудови колій для пересування рухомого складу; зведення складних інженерних споруджень, які забезпечують безперебійне функціонування залізничного транспорту; велика енергоємність процесу перевезення залізницею; потреба в висококваліфікованому обслуговуючому персоналі та ін. До цього слід додати необхідність значних інвестицій у розбудову та підтримку залізничного господарства у функціонуючому стані.

З урахуванням такої «купи» недоліків функціонування залізниць обумовлювалось тільки наявністю запиту з боку великої промисловості на такий вид перевезень. А отже, поява та бурхливий розвиток залізниць знаходиться в позитивній кореляції з певним технологічним рівнем промисловості і відповідно розвиток залізниць дозволяє збільшувати промисловості власні виробничі можливості.

Першим видом рейкового транспорту можна вважати колійні дороги, пересування по яким здійснювалися возами за допомогою механічної енергії біологічних істот, а саме: людей або тварин. Удосконалення такого виду транспорту відбувалося за двома напрямками: по-перше – побудова нових шляхів сполучення для цього виду транспорту, по-друге – розвиток засобів

пересування такими шляхами та енергії, яка використовувалась для їх переміщення в просторі.

Колії в дорогах пройшли шлях від жолобів в камені до лежнів з колод, потім брусів, покритих металевими смугами і, нарешті, до металевих рейок [94].

Вдосконалення транспортних засобів, які здійснювали з одного боку пересування по рейкам, а з іншого – за допомогою яких відбувалося перевезення вантажів, людей та тварин потребувало певних досягнень інженерної думки в галузі техніки. Так, на зміну механічній енергії людей та тварин прийшла теплова енергія. Спочатку ця була енергія пару, що виділялася в результаті згоряння деревини та вугілля, потім енергія яка виробляється в результаті згоряння у дизельному двигуні однойменного палива та електрична енергія. Відповідно засоби які здійснювали пересування за допомогою тієї чи іншої тяги отримували назви «конка», «паровоз», «тепловоз», «електровоз».

Як ми вже відзначали, до епохи капіталізму транспортні засоби, як правило, належали власнику вантажу, який здійснював перевезення. Але зі зростанням обсягів виробництва власникові підприємства все важче було утримувати власне транспортне господарство, яке було складним і потребувало значних витрат. У зв'язку з цим транспорт виділився в окрему галузь, в межах якої виконувалися перевезення вантажів і пасажирів будь-якого клієнта за певну плату [101, с. 12]. Враховуючи, що через цей шлях пройшли також і залізниці, це дає підстави вважати, що здійснювана ними діяльність набула характеру господарської з початком перевезення вантажів та пасажирів з метою отримання прибутку.

Перші залізниці з'являються у світі на початку ХІХ століття для забезпечення потреб великої промисловості. В деяких дослідженнях можна зустріти думку, що інтенсивне будівництво залізниць сприяло або могло посприяти розвитку промисловості в окремих районах [109; 130]. Проте, передумовою появи залізниць було досягнення промисловістю необхідного розвитку, який би і забезпечив попит на цей вид перевезення. Також, розвиток мережі залізниць потребував комплексу певних досягнень людства, в таких галузях як наука та техніка, які мали забезпечувати необхідний рівень технічно-технологічного розвитку з можливістю конструювання складних механізмів, придатних для перевезення вантажів та відповідних колій. Що у свою чергу потребувало підготовки нового виду кадрів для залізниць: інженерів, залізничників та ін.

Вже коли, цей вид транспорту набув свого розповсюдження можна вести мову про те, що залізничне будівництво набувало головного напряму промислового перевороту в транспортній галузі та прискорювача економічного розвитку й загальної соціально-економічної модернізації суспільства [84]. Надалі введення в дію колій залізниць сприяло появі або якісно новому розвитку цілих міст, інфраструктура яких спочатку була спрямована на обслуговування залізничного господарства, а згодом таке місто ставало повноцінним населеним пунктом з розвиненим комплексом господарства та економіки. Серед таких міст можна виділити Ірпінь, Куп'янськ, Красноармійськ, Сімферополь та багато ін.

Першу ж залізницю загального користування між містами було відкрито в 1825 році в Англії на лінії Стоктон-Дарлінгтон довжиною 56 км. Вважаємо, що саме з цього моменту діяльність залізниць набуває певних ознак суспільного блага, яким умовно могло скористатися необмежене коло осіб.

Далі у 1832 році у Франції з'явилася перша залізниця між Ліоном та Сент-Ет'еном, а в 1837 році у Росії. Отже, Російська імперія до складу якої входила більша частина сучасної України знаходилася у витоків освоєння нового виду транспорту. Слід зазначити, що перша залізниця використовувалися не для потреб економіки країни та господарської діяльності, а з метою обслуговування царської сім'ї. З часом дорога перетворилася на об'єкт загального користування.

Перспективність залізничного транспорту усвідомлювали у сусідній з Росією Австро-Угорській імперії до складу якої входила інша частина сучасної України. В 1840 – 1842 роках було розроблено план побудови залізничної лінії «Бохня – Дембиця – Ряшів – Переворськ – Перемишль – Львів», проте в силу певних об'єктивних та суб'єктивних причин її будівництво затягнулося на довгі роки. На нашу думку, серед таких причин слід відзначити невірні пріоритети, які були обрані Міністерством торгівлі при розробці проекту. Адже на перші місця необхідності побудови дороги були винесені військово-стратегічна мета та адміністративна і лише в останню чергу економічна. Проте, вже наприкінці ХІХ століття залізниці дедалі частіше використовувалися урядами різних країн лише у військових цілях, а саме для перекидання військ та їх матеріально-технічного забезпечення при веденні бойових дій.

Слід відзначити, що й на початку історії розвитку залізниць є приклади їх побудови саме з військово-стратегічною метою. Так, в 1855 році була побудована Балаклавська залізниця для тилового забезпечення армій союзників, які брали участь у облозі Севастополя під час Кримської війни. Але

зважаючи на мету її побудови проіснувала вона лише до кінця означеної війни, була розібрана та продана в Туреччину та Аргентину [10]. Цей факт в черговий раз підтверджує превалювання господарської складової у діяльності залізниць на початку їх діяльності над іншими.

Саме після Кримської війни 1853 – 1856 років в Російській імперії була усвідомлена необхідність побудови розвиненої мережі залізниць. В залізничному будівництві можна було виділити три якісно різні піки прискорення: друга половина 1860-х – перша половина 1870-х років, 1890-ті роки та початок 20 століття.

Перша велика розбудова залізниць дозволила з'єднати центральний промисловий регіон з сільськогосподарським. Так, у 1869 – 1870 роках було відкрито Курсько-Київську та Московсько-Курську лінії, а з урахуванням добудови окремих ділянок запрацювала Південна магістраль від Москви до Одеси. Надалі донецькі вуглепромисловці, харківські поміщики та московські фабриканти наполегливо домагалися побудови Азовської магістралі [94]. Тобто чергове свідчення на користь формування запиту з боку промисловості на залізничний вид перевезення.

У 1870 – 1873 роках було збудовано Бердичів-Брестську залізницю, яка з'єднала Правобережну Україну з польськими губерніями Російської імперії. Ця залізниця дозволила переорієнтувати сільськогосподарські вантажі з Одеського порту на балтійські порти. У 1873 році була введена в експлуатацію Знам'янсько-Миколаївська залізниця. Завдяки цій лінії Знам'янка стала вузловою станцією, а Миколаїв – хлібоекспортним портом. Завершення побудови у 1876 року залізниці від Знам'янки до Фастова збільшила експортний потенціал Миколаївського району та стимулювала подальший розвиток цукрової промисловості. У 1874 році відкрився рух на Ландварово-Роменській дорозі завдяки якій райони Лівобережної України отримали додатковий шлях на Білорусь та Балтійське море. Слід зазначити, що більшість з перелічених доріг забезпечували потреби у перевезенні сільськогосподарської продукції. В той самий час за окремими напрямками намітилось значне відставання залізничного будівництва. Так, не будувалися залізниці на Донбасі, не існувало сполучення між Харковом та Києвом.

Причини цього полягали по-перше, у тому, що розвиток промисловості на Донбасі тільки набирал обертів, і не було сформовано повноцінний запит на такий вид перевезення, а по-друге, у потребі великих інвестицій в побудову залізниць, які промисловість або держава не завжди могли винайти.

Фінансування залізничного будівництва на етапі створення первинної мережі здійснювалося шляхом розміщення на іноземних грошових ринках облігаційних позик приватних товариств, що забезпечувалися гарантією певної норми прибутку з боку царського уряду. Концесійна система залізничного будівництва була вкрай не вигідна для держави, змушеної виплачувати проценти та погашення по капіталу, позиченому в іноземних банках (переважно французьких), серед яких розміщувалися залізничні облігації. Але формальне віднесення позик на рахунок створюваних концесіонерами акціонерних товариств давало можливість здійснювати масштабне будівництво залізниць навіть в умовах бюджетного дефіциту.

Така форма будівництва доріг мала свої недоліки: не витрачаючи власних коштів на будівництво, акціонери були повними господарями на залізницях: встановлювали довільні тарифи, вели між собою тарифні війни, недбало, а то й по-злочинному поводитися з довіреними їм вантажами. Залізничний транспорт опинився в становищі явної кризи. Концесійне залізничне будівництво було припинене. Наприкінці 1870-х років урядова комісія збрала безліч фактів про зловживання правління акціонерних товариств, безгосподарність, незадовільне ставлення до вимог військового відомства, але висловилися проти викупу залізниць у казну. Уряд повинен був провадити залізничне будівництво самостійно, й нечисленні залізниці, збудовані в 1880-х роках, заклали основу державного сектору на транспорті.

Наприкінці 1880-х років під тиском буржуазно-поміщицьких кіл приватна монополія на залізничний транспорт була ліквідована без зміни форм власності. Акціонерні товариства позбавлялися права встановлювати тарифи за перевезення, не могли без дозволу уряду одержувати позики в приватних банках й укладати з ними угоди про реалізацію позик тощо [84].

Що ж до будівництва залізничної мережі на Донбасі, то її розвиток був викликаний перш за все промисловими інтересами. З 80-х років XIX століття і до 1910 року, залізничне будівництво в Україні переважно було зосереджено в Донецько-Криворізькому промисловому районі. Як зазначає Р.О. Пономаренко якщо в 1891 році довжина залізниць у Донбасі була всього 126 км., то вже через 7 років – в 1898 році – 3 056 км. [175, с. 11]. Як ми вже відзначили, випереджуючі темпи будівництва залізниць на Донбасі були обумовлені стрімким розвитком промисловості в цьому районі.

Отже, наприкінці XIX ст. на початку XX ст. на території сучасної України вже була сформована повноцінна мережа залізниць серед яких можна

виділити Південно-Західні залізниці, Донецьку і Катерининську залізниці та Південні залізниці.

Подальше прискорення залізничного будівництва напередодні й у період Першої світової війни зумовлювалося крім економічних чинників, воєнно-стратегічними потребами. На початку 20 століття в Росії діяло 6 приватних залізничних компаній-гігантів. Мережа двох із них – Московсько-Києво-Воронезької та Південно-Східної – частково проходила по території України [84]. Регламентація діяльності приватних залізниць співпадала з техніко-господарським регулюванням казенної мережі. Залізничне господарство вимагало великих обсягів капіталовкладень і на початку ХХ століття цей рівень сягнув таких обсягів, як у всі галузі промисловості Росії разом узяті.

Залізничне будівництво супроводжувалося постійним зростанням кількості робітників-будівельників. Чисельність робітників-експлуатаційників зростала відповідно до розширення залізничної мережі: з 1870 року по 1916 рік їх чисельність збільшилась майже в 15 разів.

Проте, період бурхливого розвитку залізниць в Російській імперії завершився внаслідок соціально-економічних катастроф, що пройшли у вигляді революцій та громадянської війни. В цей проміжок часу залізниці України зазнали значних втрат та збитків. Було зруйновано багато мостів, колій, станцій, засобів зв'язку. Відновлення роботи залізниць почалося у 1921 році, але порівняно з довоєнним рівнем перевезення вантажів не перевищувало 1/7 вантажообігу 1913 року [93].

В новій державі, що утворилася замість Російської імперії залізничному господарству приділялася така ж велика увага і вже з 1922 року почалося будівництво нових ліній, залізничний парк почав поповнюватися новими паровозами та вагонами, а все залізничне господарство перейшло у власність держави. На залізницях України запроваджувалися передові на той час технології автоблокування, автоматичного зчеплення вагонів та гальмування поїздів. У 1940 році обсяг вантажних перевезень залізницями перевищував показники 1913 року у 3,3 рази. Однак, черговий процес розбудови залізничного транспорту на території України було припинено внаслідок початку активних військових дій між Німеччиною та СРСР, тобто розвитком Другої світової війни.

В цей період, як і під час Першої світової війни залізниці виконували одне з найважливіших стратегічно-військових завдань із матеріально-технічного забезпечення особового складу протидіючих сторін. Тому підвищена увага приділялася виведенню з ладу залізничних комунікацій та

ремонтних баз супротивника. За часи цієї війни залізнична інфраструктура зазнала ще більших втрат: були знищені майже всі мости та вокзали, паровозні і вагонні депо та ремонтні заводи. Крім того, значних руйнувань та пошкоджень зазнали залізничні колії, рухомий склад і відомчі підприємства залізничного транспорту. Процес відбудови залізниць як і після першої світової війни, революцій та Громадянської війни також був важким. Давало взнаки нестача кваліфікованих та некваліфікованих кадрів, бракувало матеріалів, необхідних для відновлення роботи залізниць. В той самий час, як відзначає І.В. Мазило, розбудова залізниць в ті часи сприяла збільшенню професійної зайнятості населення, а відновлення роботи залізниць сприяло нормалізації економічного життя та суспільної атмосфери [86, с. 360].

Відновлення йшло швидкими темпами і вже у 1948 році залізниці країни перевищили довоєнний рівень вантажообігу. Активно вводилися в експлуатацію нові залізничні магістралі, вокзали, вагонобудівні та ремонтні заводи тощо. Відбувалося електрифікація залізниць, запроваджувалась електровозна та тепловозна тяга, вводилися в обіг великовантажні вагони, спеціалізовані вагони (цементовози, рефрижератори, думпкари, контейнеровози та ін.). Здійснювалися роботи щодо посилення залізничних колій, запроваджувалась диспетчеризація, автоматична локомотивна сигналізація з автостопами, радіозв'язок телемеханіка, обчислювальна техніка для планування та управління роботою транспорту. Поліпшувалась робота сортувальних, вантажних дільничних станцій, удосконалюється механізація вантажних операцій, запроваджувались єдині технологічні процеси роботи під'їзних колій та станцій примикання [93]. Розвивались передові для того часу перевезення в прямому змішаному сполученні, паромні та контейнерні перевезення та ін.

На певному етапі, а саме, після 1965 року залізнична мережа України значно зменшила темпи приросту, разом з тим збільшувався вантажообіг залізничного транспорту. Це пояснюється тим, що залізнична мережа вже набула значного розповсюдження, з'єднала між собою майже всі значні промислові райони та підприємства, а подальша її розбудова або не мала економічного підґрунтя або транспортної доцільності. Що ж до збільшення вантажообігу, то цьому сприяло введення в експлуатацію відповідної інфраструктури, додаткової кількості рухомого складу нових зразків, підготовки необхідної кількості кваліфікованого персоналу, запровадження систем управління вантажопотоками та ін. Проте, підвищення вантажообігу не завжди мало позитивний ефект. Адже на практиці нерідко мали місце зустрічні перевезення, тобто коли однорідні вантажі перевозилися в зустрічних

напрямах, нераціональне використання рухомого складу – простої, порожні перевезення, недозавантаження вагонів та ін.

До набуття своєї незалежності у 1991 року Україна займала одно з перших місць за щільністю залізничної мережі в світі. Залізничний транспорт України є провідною галуззю в дорожньо-транспортному комплексі країни, який забезпечує 82% вантажних і майже 50% пасажирських перевезень, здійснюваних всіма видами транспорту. За обсягами вантажних перевезень залізниці України займають четверте місце на Євразійському континенті, поступаючи лише залізницям Китаю, Росії та Індії. Вантажонапруженість українських залізниць (річний обсяг перевезень на 1 км) в 3-5 разів перевищує відповідний показник розвинених європейських країн [164].

Але, поступово з 90-х років минулого століття усі показники роботи залізничного транспорту почали скорочуватись. Залізниці втрачали свої позиції на користь інших видів транспорту, насамперед автомобільного, який перевозив вантажі на короткі та середні відстані. Крім того, обсяг перевезень залізничним транспортом зменшився за рахунок скорочення обсягів промислового виробництва, розірвання економічних зв'язків з країнами, що виникли на території колишнього СРСР та зміни товарної структури вантажопотоків. Не дивлячись на це, сьогодні залізниці України перевозять великі обсяги вантажів та кількість пасажирів, перевищуючи при цьому за вантажонапруженістю та інтенсивністю багато розвинених країн. Залізниці вже багато десятиліть поспіль виконують основний обсяг вантажних та пасажирських перевезень.

Велике значення залізничного транспорту в єдиній транспортній системі України обумовлене тим, що через територію держави проходять основні транспортні транс'європейські коридори: Схід – Захід, Балтика – Чорне море. Проте, на шляху повноцінного транспортного входження України до європейського співтовариства є необхідність інтеграції у європейську залізничну систему, що потребує звуження ширини української залізничної колії (1524 мм) до європейського зразка (1435 мм). Такі зобов'язання України випливають із Директиви «Про сумісність залізничних систем в рамках Співтовариства». Це потребує великих капіталовкладень яких не має ані у держави, яка прийняла на себе вказані зобов'язання, ані у Укрзалізниці, як у суб'єкта господарювання в цій сфері. Діюча ж нині схема сумісності передбачає складні системи переведення локомотивів і рухомого складу поїздів з колії на колію, що значно знижує ефективність роботи залізничного транспорту, зокрема в часі. Враховуючи, що основні залізничні потоки йдуть в

інших напрямках питання переведення на іншу колію доцільно відкласти на певний час.

Найближчими перспективними напрямами розвитку залізничного транспорту є будівництво швидкісних залізничних магістралей, розбудова великих транспортних вузлів із взаємодією з іншими видами транспорту. Більш віддаленою перспективою є оволодіння новими видами енергії (ядерна, термоядерна, електромагнітна) та застосування її при перевезенні залізницями. Крім того вітчизняні залізниці стоять перед великими викликами сьогодення серед яких обрання ефективної моделі реформування, повернення чи отримання компенсації за майно, що зруйновано або знаходиться на тимчасово окупованих територіях, забезпечення безпеки перевезень в силу підвищення небезпеки терактів на залізницях, оптимізація витрат та підвищення прибутковості залізниць та ін.

Отже, з часу появи залізничного транспорту у ХІХ столітті він змінився якісно та кількісно, в його розвитку слід виокремити три етапи: початковий (з ХІХ сторіччя до 1917 року), радянський період (з 1921 року до 1991 року), сучасний період (з 1991 року по теперішній час). Поява та розвиток залізниць відбувалися завдяки досягненням людства в сфері науки та техніки, а також наявності потреби з боку промисловості у транспортуванні значних обсягів вантажів. В подальшому такий розвиток сприяв розміщенню та розвитку окремих галузей виробництва, цілих населених пунктів та їх агломерацій.

Основна мережа залізничних колій та транспортних вузлів склалася в Російській імперії та радянські часи, тобто на перших двох етапах. За ці часи залізниці зайняли центральне місце в перевезенні пасажирів та вантажів серед інших видів транспорту. Цьому сприяв ряд чинників, основні серед яких: велика пропускна та провізна спроможність в купі з високою вантажопідйомністю транспортних засобів; можливість створення прямих транспортних зв'язків між окремими промисловими районами; відносно висока швидкість пересування та можливість перевезення вантажів різного характеру; можливість здійснення перевезень безвідносно часу здійснення перевезення (день-ніч, зима-літо), умов погоди (за виключенням форс-мажорних обставин) та ін. Із здобуттям Україною незалежності розпочинається новий етап у діяльності цього виду транспорту та законодавчого забезпечення його діяльності. На сучасному етапі залізницям вдалося зберегти домінуюче положення в перевезеннях, проте цей вид транспорту стоїть перед великими викликами, які потребують нагального вирішення.

7.2. Діяльність залізничного транспорту та його вплив на економічні відносини між підприємствами великого промислового регіону

Здійснення суб'єктами господарської діяльності ставить на меті отримання певних соціальних та економічних результатів. Соціально-економічна складова цього процесу залежить від сфери господарських відносин та виду здійснюваної діяльності – комерційної чи некомерційної господарської діяльності. Господарська діяльність, що здійснюється на залізничному транспорті має свою специфіку в силу його особливого положення в транспортній системі та соціально-економічної ролі яку він відіграє в країні та суспільстві. З одного боку, діяльність яка здійснюється на залізничному транспорті має ознаки комерційної, а з іншого – некомерційної якщо мова йде про перевезення, від яких залізниця не отримує прибутку, а лише законодавчо гарантовану можливість відшкодування збитків від такої діяльності. Але така збиткова діяльність не завжди фінансується з боку відповідних бюджетів, і тому здійснюється за рахунок прибутку, отриманого залізницями на інших напрямках діяльності. Це, у свою чергу, зумовлює певні протиріччя в діяльності залізничного транспорту, оскільки законодавством не встановлено, що підприємства залізничного транспорту здійснюють господарську некомерційну діяльність.

Поняття господарської діяльності як однієї з базових категорій господарського права доволі ретельно досліджено в науковій та науково-практичній літературі. Серед таких досліджень слід виділити роботи О.А. Беяневич, О.М. Вінник, Д.В. Задихайла, Г.Л. Знаменського, В.К. Мамутова, О.П. Подцерковного, В.С. Щербини та ін. [153; 47; 48; 151; 265].

Окремі питання господарської діяльності на залізничному транспорті досліджувались як вітчизняними, так і закордонними вченими: І.В. Булгаковою, М.І. Брагинським, В.В. Вітрянським, В.А. Єгізаровим, О.В. Клепіковою, М.К. Олександровим-Дольником, М.Л. Шелухіним та ін. Але поняттю господарської діяльності не було приділено достатньо уваги.

Крім того, базовий закон, а саме ЗУ «Про залізничний транспорт» не дає визначення поняття господарської діяльності на залізничному транспорті, а законодавство, яке містить визначення поняття «господарська діяльність» не завжди може бути застосоване для характеристики діяльності, здійснюваної саме на залізничному транспорті. Отже, поняття господарської діяльності на

залізничному транспорті потребує окремого дослідження в силу окреслених причин.

Характеризуючи господарську діяльність на залізничному транспорті, зазначимо що ми розуміємо під «господарською діяльністю» та «залізничним транспортом».

Поняття господарської діяльності має суттєву наукову проробку та знайшло своє відображення в різних законодавчих актах. Підвищена увага до цієї дефініції пов'язана з тим, що вона є центральною в господарському праві, оскільки є його безпосереднім предметом, а побудова господарського законодавства, власне і здійснюється з метою належного забезпечення ведення господарської діяльності.

Вперше згадка такої категорії як «господарська діяльність» на законодавчому рівні відбувається в Законі УРСР «Про економічну самостійність УРСР» від 03.08.1990 р. Проте, в цьому законі не знайшло своє відображення, що розумілося під цим поняттям. Його визначання було надане в Законі України «Про зовнішньоекономічну діяльність», згідно з яким господарська діяльність – будь-яка діяльність, в тому числі підприємницька, пов'язана з виробництвом і обміном матеріальних та нематеріальних благ, що виступають у формі товару.

В Законі України «Про господарську діяльність у Збройних Силах України» визначається, що господарська діяльність у Збройних Силах України – це специфічна діяльність військових частин, закладів, установ та організацій Збройних Сил України, пов'язана із забезпеченням їх повсякденної життєдіяльності і яка передбачає ведення підсобного господарства, виробництво продукції, виконання робіт і надання послуг, передачу в оренду рухомого та нерухомого військового майна в межах і порядку, визначених Законом.

Згідно ст. 3 ГК України під господарською діяльністю розуміється діяльність суб'єктів господарювання у сфері суспільного виробництва, спрямована на виготовлення та реалізацію продукції, виконання робіт чи надання послуг вартісного характеру, що мають цінову визначеність.

Містить визначення поняття «господарська діяльність» і Податковий кодекс України – діяльність особи, що пов'язана з виробництвом (виготовленням) та/або реалізацією товарів, виконанням робіт, наданням послуг, спрямована на отримання доходу і проводиться такою особою самостійно та/або через свої відокремлені підрозділи, а також через будь-яку

іншу особу, що діє на користь першої особи, зокрема за договорами комісії, доручення та агентськими договорами.

Отже, в законодавстві не існує єдиного визначення поняття господарської діяльності. Два з наведених визначень застосовуються при регулюванні специфічних відносин, що виникають з зовнішньоекономічної діяльності та діяльності Збройних Сил. Визначення, наведене в Податковому Кодексі України передбачає, що така діяльність особи спрямована на отримання доходу. Але діяльність на залізничному транспорті не завжди спрямована на отримання доходу, а іноді така діяльність є відверто збитковою в силу тих чи інших причин.

Що ж до визначення, наведеного у «профільному» кодексі, то на думку О.В. Бринцева воно є недосконалим, в силу того, що в ньому визначення предмету дається через суб'єкт – визначення діяльності через особу, котра здійснює цю діяльність [23].

Таке становище із законодавчим розмаїттям щодо визначення поняття «господарська діяльність» створює певні проблеми при застосуванні Законів України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності» та «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності» оскільки вони не містять визначення цього поняття, і в той самий час, покликані регулювати суспільні відносини, що безпосередньо пов'язані з такою діяльністю.

Немає єдиного погляду на визначення господарської діяльності і в доктрині. Так, колектив авторів на чолі з Д.В. Задихайлом пропонує дати таке доктринальне визначення господарської діяльності: господарська діяльність – це така суспільно корисна діяльність суб'єктів господарювання щодо виробництва продукції, виконання робіт, надання послуг з метою їх реалізації за плату (як товару), що ґрунтується на поєднанні приватних і публічних інтересів і здійснюється професійно [47, с. 21].

Інший колектив науковців пропонує визначати господарську діяльність як діяльність, яка пов'язана з виробництвом та реалізацією продукції, виконанням робіт та наданням послуг, а також із забезпеченням їх виробників необхідними ресурсами [247, с. 9].

Узагальнюючи наведені погляди та визначення, надані в окремих нормативно-правових актах визначимо, що найбільш повно розкрити поняття господарської діяльності з урахуванням мети дослідження можна через суб'єкт, об'єкт та зміст за якими і доцільно здійснити аналіз.

Ознакою будь-якої діяльності на залізничному транспорті є діяльність певних учасників господарських відносин в цій сфері. Така діяльність може виступати в різних формах: нормативне забезпечення та регламентування діяльності; здійснення контролю за діяльністю, управління діяльністю; поставка товарів, робіт, послуг та ін. Проте, не кожна з окреслених видів діяльності буде господарською в силу того, що вона здійснюється різним колом суб'єктів та має різну мету її здійснення. З цього випливає, що господарською діяльністю на залізничному транспорті буде лише діяльність, яка здійснюється певними суб'єктами. До таких суб'єктів не можна відносити всіх учасників господарських відносин, а тільки – суб'єктів господарювання.

Об'єктом господарської діяльності на залізничному транспорті буде сфера здійснення такої діяльності. Отже, наступною ознакою господарської діяльності слід виділити сферу її здійснення. Сферою здійснення діяльності залізничного транспорту є транспортне обслуговування народного господарства та населення. Це випливає зі змісту ст. 2 Закону України «Про залізничний транспорт», а також з урахуванням місця цього виду транспорту у народногосподарському комплексі та соціальній сфері держави.

Зміст господарської діяльності на залізничному транспорті буде складати те, заради чого вона власне і здійснюється. Така діяльність здійснюється з метою поставки продукції, робіт та послуг, які, в свою чергу мають визначну вартість та ціну.

О.Б. Андреева, характеризуючи господарську діяльність, пропонує додатково виділяти такі ознаки як професійні засади її здійснення та поєднання в ній приватних інтересів виробника і публічних інтересів (держави, суспільства, значних прошарків населення тощо) [7, с. 6].

Погоджуючись в цілому з наведеними ознаками зазначимо, що при здійсненні діяльності на залізничному транспорті професійні засади набувають однієї з кваліфікуючих ознак для допуску до певних видів діяльності. По-перше, в силу того, що залізничний транспорт являє собою єдиний виробничо-технологічний комплекс із своєю специфікою функціонування. По-друге, серед умов отримання ліцензії на провадження господарської діяльності щодо надання послуг з перевезення пасажирів, небезпечних вантажів, багажу залізничним транспортом одним з основних критеріїв є наявність у персоналу відповідного стажу роботи та професійної освіти.

Що ж до поєднання приватних та публічних інтересів, то діяльність залізничного транспорту в цьому питанні має найбільш яскраво виражений характер, лише з тією обмовкою, що таке поєднання не завжди має позитивний

ефект для кожного зі згаданих інтересів. Так, серед видів діяльності які здійснюються залізничним транспортом є пасажирські перевезення. За інформацією Укрзалізниці збитки від такої діяльності тільки складають мільярди гривень [88]. Відповідно до ст. 9 Закону України «Про залізничний транспорт» збитки від здійснення пільгових перевезень відшкодовуються залізницям за рахунок державного або місцевих бюджетів залежно від того, яким органом прийнято рішення щодо введення відповідних пільг. Але розмір такого відшкодування знаходиться в межах 10% від необхідного [88; 87]. Вимивання коштів призводить до того, що не здійснюється закупівля нових поїздів, підняття рівню сервісу та комфорту.

Такий стан речей зумовлює не тільки відсутність сервісу та якісних послуг, а і взагалі призводить до зменшення кількості маршрутів, скорочення кількості зайнятих в цій галузі, зростання вартості проїзду для інших категорій. Слід зауважити, що діяльність, від здійснення якої суб'єкт не отримує прибуток внаслідок підприємницького ризику чи форс-мажору є звичайним явищем. Але якщо здійснюючи господарську діяльність суб'єкту заздалегідь відомо, що він не отримає прибутку в розумінні чинного законодавства здійснює некомерційну господарську діяльність. Такий вид діяльності передбачений ч. 2 ст. 3 ГК України та регламентований ст. ст. 52 – 54 цього ж кодексу. З аналізу цих статей вбачається, що некомерційне господарювання – це самостійна систематична господарська діяльність, здійснювана суб'єктами господарювання, направлена на досягнення економічних, соціальних та інших результатів без мети одержання прибутку. Некомерційна господарська діяльність здійснюється суб'єктами, яким здійснення господарської діяльності у формі підприємництва заборонено законом. Серед таких суб'єктів, наприклад, органи державної влади і органи місцевого самоврядування, Збройні Сили України, політичні партії, громадські об'єднання і добродійні організації.

Проте, чинне законодавство, по-перше, не забороняє підприємствам залізничного транспорту здійснювати господарську діяльність, а по-друге, не передбачає, що ці підприємства можуть здійснювати некомерційну господарську діяльність. Отже, маючи всі ознаки здійснення некомерційної господарської діяльності залізничний транспорт не має достатніх правових підстав для її здійснення. Та обставина, що держава не здійснює відшкодування перевізнику завдані збитки внаслідок своєї політики не є ані підприємницьким ризиком ані форс-мажором.

На нашу думку, до наявної ситуації призводить реалізація державою в сфері залізничного транспорту різних функцій, які знаходяться у конфлікті між

собою. Так, реалізуючи функцію власника держава має на меті отримання прибутку. В той самий час, за допомогою залізничного транспорту держава реалізовує соціальну функцію, здійснюючи перевезення пільгових категорій громадян. Також держава здійснює регуляторну функцію через встановлення занижених тарифів на перевезення. Схожі ситуації склалися на ринку автомобільних перевезень, в енергетичному та комунальному секторах – надаючи право пільгового або безкоштовного користування послугами цих сфер окремим категоріям громадян, держава не здійснює належного відшкодування суб'єктам господарювання завданих збитків своєю діяльністю. Це зумовлює проведення кардинальних та невідкладних реформ в окреслених питаннях.

За рекомендаціями ЄБРР існує потреба в чіткому розділі різних функцій держави. При цьому уряд повинен дисципліновано вносити оплату за здійснення соціальної функції за допомогою окремого механізму соціальних зобов'язань [21]. Якщо ж уряд не може виконувати соціальні функції, то він не має робити це за рахунок суб'єктів господарювання, адже це призводить до дискримінації суб'єктів господарювання шляхом завдання їм прямої шкоди та завдання опосередкованої шкоди іншим суб'єктам господарювання створюючи передумови недобросовісної конкуренції на ринках в цілому. Не вирішить питання і одночасне визначення суб'єктам господарювання підприємницької та непідприємницької мети, адже вони мають різні режими оподаткування.

Таким чином, діяльність, що здійснюється на залізничному транспорті є лише господарською та має певні ознаки, серед яких ми виділили наступні: здійснюється суб'єктами господарювання на професійних засадах з поєднанням приватних та публічних інтересів. Така діяльність спрямована на транспортне обслуговування народного господарства та населення з метою поставки продукції, робіт, послуг, які мають визначну вартість та ціну.

Що стосується визначення поняття залізничного транспорту, то відповідно до ст. 1 Закону України «Про залізничний транспорт» це – виробничо-технологічний комплекс організацій і підприємств залізничного транспорту загального користування, призначений для забезпечення потреб суспільного виробництва і населення країни в перевезеннях у внутрішньому і міжнародному сполученнях та надання інших транспортних послуг усім споживачам без обмежень за ознаками форми власності та видів діяльності тощо.

В наведеній дефініції має місце логічна помилка, адже під залізничним транспортом розуміються «комплекс організацій і підприємств залізничного

транспорту». В профільній літературі такий вид помилок має назву «порочне коло» [108, с. 51]. Відповідно, поняття з логічними помилками не може бути ефективним засобом для теоретичного та практичного застосування.

Слід зазначити, що у розвиток Закону України «Про залізничний транспорт» прийнято Закон України «Про особливості утворення публічного акціонерного товариства залізничного транспорту загального користування», ст. 1 якого визначає, що підприємства залізничного транспорту загального користування це – залізниці та державні підприємства, а установи та організації залізничного транспорту загального користування це – заклади охорони здоров'я, навчальні заклади, що належать до сфери управління центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері транспорту, а також вищі навчальні заклади I рівня акредитації, які здійснюють підготовку фахівців для залізничного транспорту.

Вільна енциклопедія надає таке визначення залізничного транспорту – вид транспорту, що здійснює перевезення пасажирів та вантажів в колісних екіпажах, що рухаються залізничною колією. При цьому головними складовими залізничного транспорту виділяються: матеріальна (власне залізниця) та експлуатаційна. Матеріальна, в свою чергу, що ділиться на інфраструктуру: залізнична колія і штучні споруди (мости, тунелі, вокзали, станції, депо), пристрої сигналізації, централізації і блокування, контактна мережа (прилади електропостачання, тягові підстанції); рухомий склад: тяговий (локомотиви) і не тяговий (вагони) – вантажні і пасажирські. Експлуатаційна поділяється на: технічну експлуатацію – диспетчерське керування, розробку оптимальних прийомів керування процесом перевезень; комерційну експлуатацію – відносини з вантажовідправниками / вантажоодержувачами / вантажовласниками і пасажирами [85].

Центральне місце серед підприємств залізничного транспорту загального користування та установ і організацій залізничного транспорту загального користування належить залізницям. Це випливає зі ст. 1 Статуту Залізниць України, а також з огляду на те, що саме залізниці здійснюють перевезення у внутрішньому і міжнародному сполученнях та надання більшості транспортних послуг.

На нашу думку, для впорядкування дефініції, що визначає поняття залізничного транспорту, наведеної в Законі України «Про залізничний транспорт» необхідно виключити словосполучення «залізничного транспорту загального користування», а після слова «перевезеннях» додати слово «залізницями» з отриманням наступної конструкції: виробничо-технологічний

комплекс організацій і підприємств, призначений для забезпечення потреб суспільного виробництва і населення країни в перевезеннях залізницями у внутрішньому і міжнародному сполученнях та надання інших транспортних послуг усім споживачам без обмежень за ознаками форми власності та видів діяльності тощо.

Отже, з огляду на проведені дослідження категорій «господарська діяльність» та «залізничний транспорт» зазначимо особливості її здійснення в тому, що з одного боку, діяльність на залізничному транспорті здійснюється не завжди з метою отримання прибутку, а з іншого – здійснення некомерційної господарської діяльності на залізничному транспорті законодавчо не врегульоване. Крім законодавчого, відсутнє також фінансове підґрунтя здійснення такої діяльності, адже залізничний транспорт не отримує належне відшкодування за збиткову діяльність, яку він здійснює з огляду на державну політику в цій сфері. Цей стан речей потребує перебудови законодавства та корегування державної політики в сфері залізничного транспорту.

Поняття господарської діяльності на залізничному транспорті можна визначити наступним чином – це комплекс заходів, здійснюваний суб'єктами господарювання по поставці продукції, робіт та послуг, з визначеною вартістю і ціною, які спрямовані на транспортне обслуговування залізницями народного господарства і населення.

7.3. Економічні відносини, що виникають з діяльності, здійснюваної залізничним транспортом у великому промисловому регіоні

Господарська діяльність залізниць включає в себе здійснення комплексу заходів, спрямованих на задоволення потреб народного господарства та населення. Це впливає з характеру здійснюваних залізницею видів діяльності, які знайшли своє відображення у нещодавно затвердженому статуті ПАТ «Українська залізниця». Комплекс здійснюваних заходів містить в собі декілька складових елементів, за допомогою та заради яких власне і здійснюється господарська діяльність. Серед цих елементів слід виділити засоби, за допомогою яких здійснюється така діяльність, безпосередньо сам процес виробництва, та результати такої діяльності. Перелічені елементи мають свою специфіку відносно їх місця в діяльності, здійснюваної залізницями. В результаті такої діяльності виникають певні економічні відносини, як між підприємствами залізничного транспорту, так і споживачами

послуг, що надаються такими підприємствами, а також економічні відносини між суб'єктами господарювання на суміжних ринках.

Така специфіка утворюється з огляду на складність перевізного процесу із потребою виконання великої кількості дій, які можна розмежувати на ті, що є безпосередньо господарською діяльністю, на ті що пов'язані із здійсненням господарської діяльності та здійснювані для її забезпечення та непов'язані із здійсненням господарської діяльності. Також, така специфіка обумовлена чинним законодавством, яке не закріплює за залізницею можливість здійснення некомерційної господарської діяльності, проте здійснювані нею окремі види діяльності мають ознаки некомерційної. Крім того, домінуюча роль держави у залізничному господарстві та її вплив на діяльність в цій сфері зумовлює наявний стан залізниць.

Враховуючи зазначену специфіку цілком природно, що існує багато поглядів на діяльність, здійснювану залізницею. Тим більше, що ці погляди на ті чи інші процеси будуть співпадати або навпаки по-різному оцінюватися в залежності від галузі дослідження: технічної, економічної, юридичної, військової, державно-управлінської та ін.

В юридичній науці дослідження господарської діяльності залізниць здійснюється також з позицій різних галузей: господарської, цивільної, адміністративної, кримінальної тощо. Серед науковців, які займалися цією проблематикою з огляду на господарську складову слід виділити праці М.К. Александрова-Дольника, Г.Б. Астановського, І.В. Булгакової, М.І. Брагінського, В.В. Вітрянського, В.А. Єгіазарова, О.Н. Садікова, Г.В. Самойленка, Б.Л. Хаскельберга та ін.

Визначення та оцінка господарської діяльності залізниці дає змогу розробляти певні оптимізаційні заходи, спрямовані на підвищення конкурентоздатності галузі у агресивному ринковому середовищі. Аналіз наявного стану досліджень цих питань дає змогу узагальнити наявні погляди на функціонування залізниць та визначити напрями удосконалення законодавства, що регулює здійснення господарської діяльності на залізниці.

Поява залізничного транспорту була обумовлена необхідністю здійснення переміщення вантажів та пасажирів у просторі та їх доставки від одного пункту до іншого. Але крім наявності запиту на перевезення необхідною умовою розвитку залізниць були також певні досягнення людства в сфері науки та техніки. Що стосується наукового інтересу до господарської діяльності залізниць, то він виник та розвивався відповідно до появи та розвитку залізничного транспорту і власне з початку здійснення ним такої

діяльності. Таким чином, аналіз досліджень господарської діяльності залізниць виявляється необхідним зробити саме з цього часу.

Як нами вже досліджувалося часи появи залізниць на території сучасної України припадають на середину XIX ст. [97, с. 82]. В той самий час слід зауважити, що ще до появи залізниці у науковому середовищі Російської імперії до складу якої в той час входила Україна, виникла певна дискусія про необхідність побудови та розвитку такого виду транспорту. Так, професор Г. Ламе обґрунтовував необхідність побудови залізниць, відзначаючи їх швидкість та економічність [132]. Інший професор М. Дестрем у своїх лекціях «Причини неможливості запровадження залізниць у Росії» стверджував, що залізниці економічно невігідні, їх важко утримувати. Схожу позицію мало в 1826 році і відомство шляхів сполучення [92, с. 29].

Але з часом, наукове товариство та державні діячі того часу приходили до думки про необхідність використання залізничного транспорту. В 1830 році професор Петербурзького університету Н.П. Щеглов у своєму дослідженні довів переваги залізниць перед іншими видами транспорту [263, с. 5]. Державний діяч та економіст Н.С. Мордвинов, відомі вчені М.С. Волков та П.П. Мельников, підприємець С.І. Мальцев та інші представники науки, підприємництва та державного управління намагалися змінити позицію відомства шляхів сполучення відносно необхідності запровадження залізниць. В 1835 році П.П. Мельников видав працю про залізничний транспорт, в якій обґрунтовував необхідність побудови мережі залізниць [144]. Проте, основним аргументом відомства проти розвитку залізничного транспорту були сумніви у його рентабельності.

Подальше обґрунтування необхідності побудови залізниць зробив австрійський інженер, професор Віденського політехнічного інституту Ф.А. Герстнер. За результатами його досліджень була створена комісія, яка дійшла висновку про необхідність та можливість побудови залізниць. Висновки щодо рентабельності нового виду транспорту готував професор Інституту корпусу інженерів шляхів сполучення М.О. Крафт [92, с. 34]. Після цього було прийнято рішення про побудову Царькосільської залізниці. Побудова інших доріг відкладалася до з'ясування користі для держави, суспільства та акціонерів від такого виду транспорту.

В 1836 році Ф.А. Герстнер видав спеціальну брошуру в якій обґрунтував прибутковість нової дороги [41, с. 39-41]. А вже з часом було підтверджено прогресивність та перспективність нового виду транспорту. Отже, наукові дослідження в сфері переміщення вантажів та пасажирів різними видами

транспорту дозволили змінити державну політику та запровадити один з нових видів – залізничний.

Відповідно після появи залізничної галузі та наданням залізницями певних послуг виникла потреба у правовому регулюванні відповідних відносин. Проте, крім правового інтересу до цього виду діяльності існував також інтерес з боку економістів та інженерів, що на нашу думку є цілком природнім.

З розвитком залізничного транспорту подальші дослідження діяльності залізниць стосувалися їх впливу на сільськогосподарське господарство, промисловість, торгівлю та загальний економічний стан в цілому. Так слід виділити роботи наступних дослідників: Д.В. Каншин «Досвід дослідження економічного значення залізниць» (1870 р.), І.С. Бліох «Вплив залізниць на економічний стан Росії» (1878 р.), О.О. Радциг «Вплив залізниць на сільське господарство, промисловість, торгівлю» (1896 р.), І.М. Рабинович «Теорія та практика залізничного права з перевезення вантажу, багажу та пасажирів» (1898 р.), М.І. Хілков «Історичний нарис різних галузей залізничної справи та розвитку фінансово-економічної сторони залізниць в Росії по 1897 р.» (1901 р.), Б.Д. Воскресенський, В.А. Нагорський «Сторінки сучасного російського залізничного господарства» (1908 р.), К.Н. Кашкін «Економіка пошуків залізничних доріг» (1914 р.) та ін. В цих роботах наголошувалося на значенні залізниць для розвитку господарства країни, проводився історичний аналіз діяльності залізниць, а також досліджувалося теоретичне та практичне застосування права при здійсненні залізницями своєї діяльності. Виконання такого роду досліджень з одного боку було зумовлено державною політикою в сфері залізничного транспорту, а з іншого – запитом промисловості на належне врегулювання відносин, що виникали під час перевезень залізницями, тобто здійснення ними господарської діяльності.

Поряд з господарською діяльністю залізниця розглядалася не лише як невід'ємний економічний елемент господарства країни, а як стратегічний, який можливо використовувати у військових цілях. Серед робіт в цьому напрямку визначимо наступні: П. Лебедев «Застосування залізниць до захисту материка» (1857 р.), С.П. Бутурлін «Про військове значення залізниць та особливої їх важливості для Росії» (1865 р.), М.Н. Анненков «Про застосування залізниць до військової справи» (1866 р.) П.П. Мельніков «Про залізницю, необхідні у військовому відношенні» (1868 р.), А.Н. Ізмайлов «Практичні заходи до підготовки управління залізницями у військовий час» (1894 р.), А.А. Вейндріх «Заходи для успіху військової експлуатації залізниць» (1895 р.) та ін.

Аналізуючи роботи в цьому напрямку цілого ряду дослідників, відзначимо, що залізниці активно залучалися на забезпечення безпеки держави та перевезенні військ. Більш того, ще в 1852 році було розроблено положення про перевезення залізницями військ, яким регламентувався порядок такого перевезення. Також значна увага приділялася питанням управління залізницями у військовий час.

Отже, дослідження господарської діяльності залізниць поряд з обґрунтуванням доцільності використання їх у військових цілях стає можливим з огляду на стратегічне значення залізничного транспорту. Здійснення кожного з видів діяльності залізниць потребувало відповідного правового забезпечення.

Забезпечення господарської діяльності залізниць відбувалося прийняттям спеціальних нормативно-правових актів з урахуванням міжнародного законодавства. Так, Г.Ф. Шершеневич відзначав, що на російське законодавство в галузі транспортного права суттєвий вплив мали основи, опрацьовані для Бернської конвенції, які були враховані при розробці вітчизняного законодавства, а саме Статуту залізниць 1885 року [259].

Дослідження господарської діяльності залізниць того часу здійснювалося крізь призму цивільно-правової доктрини. Вона виходила з того, що перевезення залізницями має самостійний характер і необхідно забезпечити його детальне регулювання в Цивільному Уложенні, яке активно розроблялося, проте не було запроваджене у законодавство [50].

Його запровадженню, як і подальшим дослідженням господарської діяльності залізниць завадили світова війна, революції та громадянська війна. Ці обставини зупинили процес компетентної законотворчості у цій галузі права та проведення відповідних досліджень. Подальше дослідження діяльності залізниць відновилося в 1920-х роках в новій державі, що утворилася замість Російської імперії. Риторика робіт того часу змінилася з військової на економічну. Крім того, разом із зміною моделі функціонування залізниць відбулася і зміна поглядів на господарську діяльність залізниць. Так, слід виділити наступні дослідження того часу: К.А. Оппенгейм «Загальні відомості про залізниці» (1922 р.), М.М. Шмуккер «Нариси фінансів та економіки залізничного транспорту Росії за 1913 – 1922 р.р. (у зв'язку із загальними явищами в житті країни)» (1923 р.), В.В. Петрова «Еволюція засобів сполучення» (1924 р.), І.Б. Розенфельд «Значення залізниць в народному та світовому господарстві» (1926 р.), В.К. Яцунський «Транспорт СРСР. Історія його розвитку та сучасний стан» (1926 р.), В.Ю. Ульяновський «Залізниця» (1928 р.), С.Г. Струмилін «Нариси радянської економіки. Ресурси та перспективи» (1928 р.), Н.Н. Марков «Про залізничний транспорт» (1932 р.) та

ін. В цих та інших працях окремо підкреслювалося значення залізниць для народного господарства, аналізувалися економічні показники його діяльності, вказувалося на необхідність подальшого розвитку шляхової мережі та поширення взаємодії з іншими видами транспорту. В той самий час, поряд з розбудовою мережі залізниць, свій розвиток отримує законодавче забезпечення господарської діяльності залізниць. Так, приймалися нові редакції статуту залізниць, розроблялися правила перевезення залізницями та ін. Слід відзначити значний вклад А.Г. Гусакова у дослідження господарської діяльності залізниць проведений ним у відповідній роботі [59].

З 1930-х років знову набирає актуальності питання використання залізниць у військових цілях, що знаходить своє відображення у відповідних дослідженнях. Так, в роботах А.Н. Данилова «Війна та транспорт» та Н.Г. Васильєва «Транспорт Росії у війні 1914 – 1918 р.р.» та ін., наголошувалось, що залізниці відігравали та будуть відігравати у подальшому вагомому ролі у забезпеченні переваг на сухопутному театрі військових дій. Зауважимо, що на нашу думку, використання залізниць у військових цілях в той час не містило в собі елементів господарської діяльності, а було виконанням покладених на залізничний транспорт стратегічних завдань із забезпечення безпеки країни.

Повоєнні часи вивели на перший план питання відновлення залізниць та запровадження інновацій у процес перевезення. Відновлення йшло швидкими темпами і вже у 1948 році залізниці країни перевищили довоєнний рівень вантажообігу. Активно вводилися в експлуатацію нові залізничні магістралі, вокзали, вагонобудівні та ремонтні заводи тощо. Відбувалася електрифікація залізниць, запроваджувалась електровозна та тепловозна тяга, вводилися в обіг великовантажні вагони, спеціалізовані вагони (цементовози, рефрижератори, думпкари, контейнеровози та ін.).

Здійснювалися роботи щодо посилення залізничних колій, запроваджувалась диспетчеризація, автоматична локомотивна сигналізація з автостопами, радіозв'язок телемеханіка, обчислювальна техніка для планування та управління роботою транспорту. Поліпшувалася робота сортувальних, вантажних дільничних станцій, удосконалюється механізація вантажних операцій, запроваджувались єдині технологічні процеси роботи під'їзних колій та станцій примикання. Також розвивались передові для того часу перевезення в прямому змішаному сполученні, паромні та контейнерні перевезення та ін.

Такий стрімкий розвиток залізничного транспорту супроводжувався відповідними науковими дослідженнями. При цьому господарська діяльність

залізниць досліджувалася в контексті виконання планових завдань для задоволення потреб економіки. Серед досліджень того часу виділимо наступні праці: В.Н. Изволенський «Правові питання залізничних перевезень» (1951 р.), К.Ф. Єгоров «Цивільно-правова відповідальність за невиконання плану вантажних перевезень», С.С. Алексєєв «Цивільна відповідальність за невиконання плану залізничних перевезень вантажів» (1959 р.), Б.М. Рябинський «Про вдосконалення транспортних норм, що регулюють транспортну діяльність залізниць СРСР» (1964 р.), Б.Л. Хаскельберг «Зобов'язання залізничного перевезення вантажу за радянським правом» (1969 р.), В.Т. Смирнов «Правове регулювання вантажних перевезень у СРСР» (1970 р.), Г.Б. Астановський «Правова робота на залізничному транспорті» (1972 р.) та ін. Слід зауважити на тому, що господарська діяльність залізниць досліджувалася в контексті перевезення вантажів залишаючи поза увагою інші види діяльності.

До сучасних досліджень господарської діяльності залізниць можна віднести роботи, які виконувалися за часи набуття Україною незалежності. Такі дослідження здійснювалися з економічного, цивільного, екологічного, кримінологічного, технічного, технологічного аспектів та ін. Що стосується суто господарських досліджень діяльності залізниць, то слід виділити роботи М.Л. Шелухіна «Правове забезпечення збереження вантажів при залізничних перевезеннях» (2002 р.), І.В. Булгакової «Правове регулювання перевезення вантажів залізничним транспортом в Україні» (2003 р.), Е.М. Деркач «Правове регулювання перевезення вантажів залізничним транспортом» (2007 р.) та ін. В той самий час, ці дослідження робилися з огляду на перевезення залізницями вантажів, а інші види господарської діяльності, що здійснюється залізничним транспортом досліджувалися науковцями з суміжних галузей.

До перелічених робіт слід додати ті, що здійснювали дослідження господарської діяльності залізниць опосередковано: це роботи, що стосуються реформування залізничної галузі, виконані науковцями в галузі економіки та державного управління, коментарі до відповідного законодавства та ін. Серед останніх досліджень економічної спрямованості в сфері господарської діяльності залізниць є роботи М.В. Потетюєвої «Формування витрат з перспективних видів економічної діяльності залізниць країни» (2010 р.), Г.Д. Ейтутіса «Стратегія реформування залізниць України на основі регіоналізації транспортного обслуговування» (2010 р.), М.Г. Белінської «Економіко-організаційне забезпечення ефективного ціноутворення за користування вантажними вагонами іноземних залізниць» (2012 р.),

О.О. Петренко «Реформування залізничного транспорту в умовах інституціональних трансформацій економіки України» (2012 р.), А.В. Стукало «Організаційно-економічні основи ефективного управління вантажним вагонним парком в умовах реформування залізниць» (2013 р.) та ін. Як вже зазначалося, господарська діяльність залізниць не була безпосереднім предметом цих досліджень.

Це саме стосується ще однієї групи досліджень господарської діяльності залізниць, які виконувалися у цивільній, кримінологічній, технічній, екологічній та інших галузях.

Відзначаючи історично підтверджений інтерес до господарської діяльності залізниць та суттєву проробку окремих питань такої діяльності зазначимо, що в світлі реформування залізничної галузі види господарської діяльності залізниць потребують переосмислення, з'ясування основних напрямів, які з одного боку є прибутковими, а з іншого – важливими для виконання стратегічних завдань, покладених на залізниці. Крім того, позбавлення від зайвих та нехарактерних видів діяльності дозволить оптимізувати роботу залізниць, підвищити якість послуг, що будуть надаватися ними.

Проведене дослідження дозволяє зробити наступні висновки. Господарська діяльність залізниць отримала ретельну наукову проробку в різні часи. Науковий інтерес до господарської діяльності залізниць виник та розвивався ще до появи та розвитку залізничного транспорту та власне здійснення ним такої діяльності. Завдяки науковим дослідженням була пригорнута увага до нового виду транспорту та змінена державна політика в сфері шляхового господарства. Перші вагомі роботи зроблені в 30-ті роки ХІХ ст. та в подальшому виконувалися на протязі існування відповідних державних утворень на території сучасної України до 1917 року.

Значні дослідження господарської діяльності залізниць проводилися в Радянському Союзі. Такі дослідження виконувалися з огляду на функціонуючу на той час модель транспортної системи.

За часи незалежності України дослідження господарської діяльності робилося здебільшого в контексті економічної, цивільної, кримінологічної, технічної складової. З урахуванням реформаційних процесів в залізничній галузі дослідження господарської діяльності залізниць набуває поновлення актуальності з огляду на необхідність обґрунтування нових видів діяльності в умовах перебудови законодавства та оптимізації вже визначених видів такої діяльності.

Таким чином можна виокремити три періоди розвитку дослідження господарської діяльності залізниць: початковий (з 30-х років XIX сторіччя до 1917 року), радянський період (з 1921 року до 1991 року), сучасний період (з 1991 року по теперішній час). Кожен з цих періодів має свої особливості здійснення залізницями господарської діяльності, що відповідним чином знаходило своє відображення у здійснюваних дослідженнях. Наявні дослідження недостатньою мірою висвітлюють всі види господарської діяльності залізниць. А отже, подальші перспективи наукових розвідок в цьому напрямі полягають у здійсненні досліджень господарської діяльності залізниць з урахуванням формування нових умов їх функціонування та правового забезпечення.

Сфера господарської діяльності залізниць охоплює велике коло суспільних відносин, у яке залучена значна кількість різних суб'єктів. Передусім це пов'язано із складністю налагодження безперебійного функціонування залізничного транспорту та відповідної інфраструктури, що його обслуговує. Крім того господарська діяльність залізниць потребує наявності споживачів кінцевого результату такої діяльності, а також участі в цьому процесі окремих компетентних державних органів, які з одного боку мають здійснювати нагляд в окресленій сфері, а з іншого забезпечувати нормативно-правове підґрунтя як самої діяльності, так і порядку нагляду за її здійсненням.

Діяльність залізничного транспорту викликає чималий інтерес як в теоретичному, так і в практичному вимірах. Причому для розробки питань суб'єктів в сфері господарської діяльності залізниць теоретична площина представляє цікавість з науково-правових та законодавчих позицій, а практична – з технічних, економічних та державно-управлінських аспектів здійснення та регулювання такої діяльності.

Ґрунтовну розробку та дослідження суб'єктів господарського права зроблено в роботах Д.В. Задихайла, В.К. Мамутова, О.П. Подцерковного, В.С. Щербини та ін. [47; 48; 151; 267]. Відносно дослідження суб'єктів в сфері діяльності залізниць слід зазначити, що на окремих питаннях їх функціонування зупинялися В.В. Волік, Е.М. Деркач, О.В. Клепікова, М.Л. Шелухін та ін. Але, поза увагою наукових досліджень залишилися питання щодо кола суб'єктів у сфері саме господарської діяльності залізниць. Визначення кола суб'єктів в окресленій сфері надає можливість виокремити серед них певні групи в залежності від їх ролі та місця при здійсненні

господарської діяльності та проаналізувати порядок взаємодії між ними при такому здійсненні та визначити необхідність оптимізації цього порядку.

При визначенні суб'єктів в сфері господарської діяльності залізниць слід звернутися до чинного законодавства, щодо визначення поняття суб'єкта. Господарський Кодекс України, Цивільний кодекс України, Закони України «Про транспорт», «Про залізничний транспорт», Статут Залізниць України не містять визначення поняття суб'єктів.

В преамбулі Закону України «Про перевезення небезпечних вантажів» зазначено, що суб'єкт перевезення небезпечних вантажів – підприємство, установа, організація або фізична особа, які відправляють, перевозять або одержують небезпечні вантажі (відправники, перевізники та одержувачі).

Закон України «Про дорожній рух» до суб'єктів відносить учасників дорожнього руху, міністерства, інші центральні органи виконавчої влади, об'єднання, підприємства, установи і організації незалежно від форм власності та господарювання. В той самий час, слід зазначити, що норми Закону України «Про дорожній рух» не в повній мірі забезпечують відносини, що виникають при здійсненні перевезень залізницями.

Узагальнюючи наведені визначення суб'єктів для цілей нашого дослідження зазначимо, що для будь-якої господарської діяльності характерна наявність замовника, споживача та виконавця цього певного виду діяльності. Виходячи з цього можна вести мову про віднесення всіх перелічених категорій до суб'єктів в сфері господарської діяльності залізниць. Крім того, як ми вже зазначали, господарська діяльність залізниць потребує участі окремих компетентних органів, які з одного боку мають здійснювати нагляд в окресленій сфері, а з іншого забезпечувати нормативно-правове підґрунтя як самої діяльності, так і порядку нагляду за її здійсненням або в інший спосіб сприяти безпечному здійсненню такого виду діяльності. Отже, до кола суб'єктів слід віднести центральний орган виконавчої влади, уповноважений на реалізацію політики в цій сфері та інші органи виконавчої влади, які забезпечують реалізацію державної політики з окремих питань.

При цьому слід погодитися з думкою В.В. Воліка, який зазначає, що вся діяльність, яка здійснюється з боку держави, органів, що здійснюють контроль та нагляд у відповідній сфері, спрямована на задоволення потреб споживачів послуг, яких в свою чергу, слід відокремлювати від замовників послуг, адже замовниками можуть виступати держава, органи місцевого самоврядування, громадяни і суб'єкти господарювання, а споживачами лише люди і суб'єкти господарювання [38, с. 173].

З огляду на викладене, до суб'єктів у сфері господарської діяльності залізниць слід віднести замовників, споживачів та виконавців, а також суб'єктів, які беруть участь у вказаних відносинах в якості окремих компетентних органів, що мають здійснювати нагляд в окресленій сфері, а з іншого боку забезпечують нормативно-правове підґрунтя як самої діяльності, так і порядку нагляду за її здійсненням або в інший спосіб сприяють безпечному здійсненню такого виду діяльності.

Отже, чинне законодавство, що регулює господарську діяльність залізниць не містить поняття суб'єктів у цій сфері, а наявні в окремих законодавчих актах переліки суб'єктів перевезень не охоплюють повною мірою все коло суб'єктів, що мають місце при здійсненні залізницями господарської діяльності. До цього слід додати, що на практиці також виникають певні складності із визначенням послуг, що надаються на залізничному транспорті.

Як визначено статутом ПАТ «Українська залізниця» метою діяльності залізниць є задоволення потреб держави, юридичних і фізичних осіб у безпечних та якісних залізничних перевезеннях у внутрішньому та міжнародному сполученні, роботах та послугах, що виконує (надає) товариство, забезпечення ефективного функціонування та розвитку залізничного транспорту, створення умов для підвищення конкурентоспроможності галузі, а також отримання прибутку від провадження підприємницької діяльності [168].

При цьому відповідно до згаданого статуту предмет такої діяльності складає 122 види діяльності. Відповідно до ч.1 ст. 3 ГК України визначаються три основні напрями господарської діяльності: виготовлення та реалізація продукції; виконання робіт; надання послуг. Серед згаданих 122 видів діяльності є кожен із перелічених напрямів господарювання, а також більшість з цих видів є господарською діяльністю залізниць, тобто комплексом заходів, здійснюваних суб'єктами господарювання по поставці продукції, робіт та послуг, з визначеною вартістю і ціною, які спрямовані на транспортне обслуговування залізницями народного господарства і населення [96].

Звичайно ж, що регламентація здійснення такої кількості видів діяльності відображена у відповідному законодавстві, яке може мати спеціальний або загальний характер. Слід зазначити, що питання нормативно-правового регулювання господарської діяльності залізничного транспорту не раз ставало предметом наукового та практичного інтересу, якому приділяли увагу як вітчизняні, так і закордонні дослідники. З урахуванням сучасного реформування галузі та відповідного законодавства це питання набуває потреби у здійсненні актуалізації проведених досліджень та переосмисленні.

Як ми вже зазначили, широкий спектр видів діяльності зумовлює наявність великого нормативно-правового пласту законодавства, що забезпечує врегулювання відносин, які витікають з такої діяльності.

Перш ніж характеризувати законодавство, яке врегульовує господарську діяльність залізниць, слід ще раз зауважити, що для залізничного транспорту основним видом діяльності буде виступати транспортне обслуговування. Серед законодавства, яке врегульовує цей вид діяльності слід виділити Закон України «Про залізничний транспорт», Закон України «Про ліцензування видів господарської діяльності», Закон України «Про перевезення небезпечних вантажів», Закон України «Про публічні закупівлі», Господарський Кодекс та Цивільний кодекс України, Статут залізниць України, Правила перевезень пасажирів та багажу, Правила перевезень вантажів та ін.

З аналізу інших видів господарської діяльності залізниць визначених Статутом вбачається, що вони в більшості спрямовані на забезпечення основного виду діяльності. Так, до відносин, що виникають з перевезення вантажів можуть бути застосовані такі норми транспортного законодавства як Закон України «Про транспорт», Закон України «Про залізничний транспорт», Статут залізниць України, Правила перевезення вантажів та норми господарського законодавства – ГК України.

Перевезення пасажирів, багажу та вантажобагажу, пошти будуть врегульовані нормами ЦК України, Закону України «Про захист прав споживачів», Правилами перевезень пасажирів залізницями та ін.

Разом з тим, серед не властивих для залізниць видів діяльності слід виділити діяльність у сфері електроенергетики та використання ядерної енергії, розподілення електроенергії; торгівля електроенергією; заготівля та переробка донорської крові та її компонентів; збирання, первинна обробка відходів і брухту дорогоцінних матеріалів та дорогоцінного каміння, дорогоцінного каміння органогенного утворення, напівдорогоцінного каміння; заготівля та переробка металобрухту, кольорових і чорних металів; виробництво особливо небезпечних хімічних речовин, виконання робіт, пов'язаних з небезпечними хімічними речовинами; придбання, зберігання, перевезення, реалізація (відпуск), ввезення на територію України, вивезення з території України, використання, знищення наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів; розвідувальне буріння та свердління, відбирання зразків порід для будівельних, геофізичних, геологічних та інших подібних цілей, добування корисних копалин та розроблення кар'єрів, підготовчі роботи на будівельному майданчику; добування декоративного та будівельного каменю, вапняку, гіпсу,

крейди та глинистого сланцю; добування піску, гравію, глин і каоліну; лісопильне та стругальне виробництво; розроблення та здійснення заходів з мобілізаційної підготовки та цивільного захисту та ін. [168].

Крім того, що такі види діяльності є невластивими для залізничного транспорту з огляду на основний вид діяльності, окремо їх здійснення потребує звернення до законодавства, що врегульовує питання ліцензування. При цьому слід наголосити, що ліцензування господарської діяльності на залізничному транспорті потребують і основні види його діяльності. Що в свою чергу зумовлює врегулювання кожного з цих видів діяльності нормами спеціального законодавства, яке має адміністративно-господарський характер.

Таке законодавство спрямоване або на відносини, що стосуються безпосередньо господарської діяльності на залізничному транспорті, або на відносини, які можуть мати місце в будь-якій сфері діяльності безвідносно здійснення перевезень.

Також слід наголосити на розмежуванні такого поняття як господарська діяльність, що здійснюється залізничним транспортом та господарська діяльність, що здійснюється на залізничному транспорті. Наприклад, до такого з видів діяльності, передбачених статутом як виконання робіт із стандартизації у галузі залізничного транспорту може бути застосована як перша так і друга юридична конструкція. До того ж, нормативне забезпечення такого виду діяльності потребує ще одного блоку законодавства, який містить відповідні положення: Закони України «Про стандартизацію», «Про технічні регламенти та оцінку відповідності» та ін.

Отже господарська діяльність залізничного транспорту потребує наявності певного законодавства, що її врегульовує. В свою чергу, таке законодавство має загальний та спеціальний характер. Це обумовлено тим, що відносини які виникають на залізничному транспорті в одних випадках можуть мати специфічний характер, врегулювання яких здійснюється спеціальними нормами законодавства спрямованими на забезпечення діяльності залізниць, а в інших – до їх врегулювання можуть бути застосовані або норми транспортного законодавства або господарського чи цивільного. Також при врегулюванні господарської діяльності на залізничному транспорті можливе застосування різних видів законодавства у комплексі. При цьому ефективна правозастосовна практика потребує певної уніфікації такого законодавства, а це викликає потреби у внесенні суттєвих змін у чинне в цій сфері законодавство.

Трансформація соціально-економічної системи держави в напрямку створення цивілізованого ринку нерозривно пов'язана із запровадженням

адекватних ринковим засадам засобів регулювання господарської діяльності, яка здійснюється шляхом поставки товарів, виконання робіт та надання послуг. Останніми часами все більшу частку у структурі економіки займає саме сегмент послуг, оскільки саме він є одним із затребуваних з боку замовників при впровадженні інновацій, створенні об'єктів права інтелектуальної власності та передачі чи надання інших майнових прав тощо та привабливим для виконавців що дозволяють отримувати більші прибутки порівняно з іншими секторами, а експорт послуг дозволяє отримувати додаткові надходження до бюджету країни, що в свою чергу, позитивно відображається на макрорівні економіки.

З огляду на це, на законодавчому рівні має бути створене правове поле, в якому встановлені належні механізми правового регулювання, які б дозволяли і сприяли суб'єктам господарювання та фізичним особам розвивати свої економічні, а отже, і правові відносини за певними правилами, встановленими цивільним та господарським законодавством України в цій сфері. Отже, належне правове регулювання договірних відносин дозволяє нормативно забезпечити певну частину суспільних відносин, проте з урахуванням динамічного розвитку сфери послуг викликає потребу у постійній адаптації господарсько-правового регулювання господарсько-договірних відносин з надання послуг. Не є виключенням і господарська діяльність залізниць, яка складається з поставки товарів, виконання робіт та надання послуг. Звичайно ж основним предметом діяльності транспортних підприємств є надання послуг.

В той самий час постійний розвиток сфери послуг викликає необхідність модернізації господарсько-правових засад договірного оформлення послуг. Це в свою чергу викликає відповідні наукові дослідження цієї сфери серед яких, наприклад дисертаційне дослідження О.В. Голіної «Господарсько-правова інституціоналізація договорів про надання послуг». Погоджуючись з висновком дослідниці щодо виокремлення комплексного класифікаційного критерію базових моделей договору про надання послуг у сфері господарювання [45, с. 4, с. 11-12] вважаємо, що складники такого критерію можливо було б доповнити за ознакою сплатності/безоплатності послуги та за суб'єктом споживання: необмеженим колом осіб, визначеним колом осіб та індивідуалізованих послуг. Що цілком відповідає діяльності залізниць в частині безоплатного перевезення пільгової категорії громадян. Така послуга буде безоплатною для цих громадян, проте, вона є оплатною для замовника такого роду перевезень в особі держави чи територіальних громад.

При визначенні особливостей господарських договорів про надання послуг виглядає суперечливою пропозиція визначати специфічність предмету

послуги, як господарської операції, репрезентованої послідовними діями замовника, що здійснюється ним на професійних засадах [45, с. 6]. На нашу думку, основні дії замовника за договором послуг полягають у замовленні послуги, її сплаті (якщо така має місце) та споживанні замовленої послуги, а критерій «професійні засади» не є визначальним для нього, оскільки замовник здійснюючи залучення виконавця на надання якоїсь послуги може не здійснювати власну діяльність на професійних засадах (у разі коли замовником є фізична особа, при замовленні разових або специфічних послуг тощо).

Окремо слід зупинитися на такій конструкції як «надання послуг». Слід відзначити, що в Податковому кодексі України поряд із «наданням послуг» використовується така конструкція як «постачання послуг» (ст. 14 ПКУ) [171]. Для цілей оподаткування постачання послуг має місце: за рішенням органу державної влади чи органу місцевого самоврядування або в примусовому порядку; постачання послуг іншій особі на безоплатній основі та ін. В Законі України «Про залізничний транспорт» йдеться про надання транспортних послуг (ст. 1), роботи і послуги, пов'язані з перевезенням вантажів, пасажирів, багажу, вантажобагажу, пошти (ст. 9) [187]. В ст. 101 Статуту залізниць України йдеться про надавачів послуг [188], тобто з'являється така конструкція як «надавання послуг». Також можна зустріти таку конструкцію як «виробництво послуг» [45, с. 14]. При цьому той же Податковий кодекс України визначає господарську діяльність як діяльність особи, що пов'язана з виробництвом (виготовленням) та/або реалізацією товарів, виконанням робіт, наданням послуг, спрямована на отримання доходу.

Отже, відсутність загального підходу до визначення процесу здійснення послуг: надання, надавання, виконання, постачання, виробництво послуг тощо може створювати перешкоди при модернізації вітчизняного законодавства у сфері господарської діяльності залізниць, що у свою чергу, потребує розроблення загального алгоритму моделювання договірних конструкцій при наданні послуг. Відповідно, перспективи подальших наукових розробок в цьому напрямку знаходяться в дослідженні законодавств інших країн світу щодо регулювання відносин при наданні послуг та пропонуванні шляхів адаптації та модернізації вітчизняного законодавства у вказаній сфері.

Спроба зазначеної модернізації пропонувалася Стратегією підвищення ефективності діяльності суб'єктів господарювання державного сектору економіки, схваленою розпорядженням Кабінету Міністрів України від 27 травня 2015 р. № 662-р., якою передбачається виконання низки заходів для проведення реформи управління державною власністю (надалі – Стратегія).

Стратегією виокремлюються питання пов'язані з неефективністю суб'єктів господарювання, визначені основні заходи щодо підвищення ефективності діяльності, наголошується на потенційних ризиках реформування, передбачається реалізація певних стратегій які будуть спрямовані на досягнення основної мети реформи [235].

В той самий час, визначені заходи та стратегії не можуть бути уніфікованими, а мають знаходитись в залежності від організаційно-правової форми суб'єкта господарювання, здійснюваної ним діяльності та наявного господарсько-правового забезпечення такої діяльності. Тим більше, що суб'єкти господарювання, згадані у Стратегії, здійснюють діяльність в різних галузях економіки: енергетичній, інфраструктурній, агропромисловій, машинобудівній, хімічній та ін.

Серед суб'єктів, ефективність діяльності яких потребує підвищення одне з центральних місць займає ПАТ «Українська залізниця». Увага до цього суб'єкта господарювання з боку держави не випадкова, адже, саме цим видом транспорту здійснюється лівова частка перевезень вантажів та пасажирів в країні, в залізничній та суміжних галузях зайнята велика кількість осіб. Крім того, залізниці несуть велике соціальне навантаження з перевезення пільгових категорій громадян не отримуючи за це належної компенсації з бюджетів різних рівнів.

У Стратегії такий стан речей визначений як суперечливість цілей, встановлених для суб'єктів господарювання, та відсутності чіткого розмежування комерційних та некомерційних (соціально-політичних) функцій суб'єктів господарювання [235]. З цього питання нами наголошувалось наступне: по-перше, враховуючи обмежені фінансові можливості держави, а по-друге, виходячи з чинного законодавства, на цей час відсутні підстави для здійснення залізничним транспортом некомерційної господарської діяльності [96, с. 162]. Крім того, переведення взаємин між залізничним транспортом та державою на контрактну підставу передбачено Євродирективами, які можуть знайти своє відображення у нових редакціях законодавчих актів, що регламентують діяльність залізниць.

Також скасування пільгових перевезень громадян дозволить збалансувати фінансовий стан залізниць, що у свою чергу, оптимізує їх роботу. Що ж до соціальної функції держави, яка полягає у захисті уразливих категорій громадян, то її більш доцільно реалізувати шляхом надання адресних допомог або здійснювати відшкодування пільговикам лише після відповідної сплати перевізникові повної вартості проїзду та споживання пасажиром послуги

перевезення. Відповідно такі зміни потребують корегування низки законодавчих актів: від соціальних до тих, що регламентують діяльність залізничного транспорту. Разом з тим, реалізуючи власну соціальну функцію держава повинна мати наскрізну інформацію щодо її отримувачів з метою уникнення зловживань коштами державного бюджету, а також інформацію щодо використання коштів, які спрямовуються від держави суб'єктам господарювання.

Викривленість та недостатність інформації в діяльності досліджуваного суб'єкта господарювання Стратегія пов'язує з низьким рівнем прозорості. До речі в Стратегії тим чи іншим чином слово «прозорість» не даремно згадується 21 раз. Погоджуючись з визначеною проблемою відзначимо, що крім прозорого управління суб'єктом господарювання, конкурсу на призначення керівництва не меншої прозорості потребують закупівельні процедури здійснювані суб'єктом господарювання та його фінансова звітність. Таке забезпечення також має відбуватися із впровадженням нових норм до чинного законодавства, які б регламентували відповідні питання.

В третьому блоці Стратегії «Політика власності» наголошується на необхідності розмежуванні функцій з управління власністю та регулювання ринку, тобто КМУ та міністерств як суб'єкта управління об'єктами державної власності і регулятора. Підтримуючи цю позицію, слід додати, що стосовно залізниць формально цей принцип дотримано: так державна адміністрація залізничного транспорту України – це орган управління залізничним транспортом загального користування, що здійснює централізоване управління процесом перевезень у внутрішньому й міждержавному сполученнях та регулює виробничо-господарську діяльність залізниць, а Міністерство інфраструктури – орган, що затверджує Ліцензійні умови провадження господарської діяльності щодо надання послуг з перевезення пасажирів, небезпечних вантажів, багажу залізничним транспортом, Державна інспекція України з безпеки на наземному транспорті – орган ліцензування у сфері господарської діяльності з надання зазначених послуг. Тарифи на перевезення залізничним транспортом формуються Міністерством інфраструктури України за погодженням з Міністерством економічного розвитку і торгівлі України та Міністерством фінансів України тарифів на послуги суб'єктів природних монополій та суб'єктів господарювання на суміжних ринках.

Але фактично є нагальна потреба створення органу зі спеціальним статусом для регулювання транспортної галузі та впровадження транспортної політики. Найбільш оптимальним на нашу думку, є впровадження такого

органу у формі Національної комісії, що здійснює державне регулювання у транспортній сфері. Порядок організації діяльності та підзвітності такої комісії потребує додаткового вивчення та аналізу правил, принципів та функціонування вже існуючих національних комісій.

Повноваження пропонованої комісії, в першу чергу, повинні стосуватися встановлення тарифів на перевезення. По-перше, наявна система встановлення тарифів дуже забюрократизована і може займати тривалий час. А по-друге, вона не враховує інтереси інших учасників перевізного процесу – пасажирів, вантажовідправників, вантажоодержувачів тощо. Також слід підтримати позицію радника міністра інфраструктури І. Маклушенко щодо зміни принципів формування тарифів на перевезення залізницями [137].

Інший сектор уваги з боку комісії – це якість послуг, що надаються залізничним транспортом. На цей час питання якості послуг не врегульовані належним чином, що спричиняє надання послуг неприйнятної якості і відповідно уникнення відповідальності виконавця за поставку неякісних послуг. Отже, є потреба у розробці та впровадженні стандартів якості, а також здійснення контролю за їх дотриманням. Відзначимо, що в Стратегії підвищенню якості послуг, які надаються суб'єктами господарювання населенню також приділена певна увага. Але слід зауважити, що споживачами послуг залізничного транспорту виступає не лише населення, а й інші суб'єкти господарювання, які теж можуть зазнавати негативних наслідків від надання неякісних послуг. Тому, стандарти якості послуг, що надаються залізницями повинні охоплювати комплекс критеріїв для різних кіл споживачів.

Ще одним напрямом підвищення ефективності діяльності суб'єктів господарювання державного сектору економіки є повернення майна, що опинилося на тимчасово окупованих територіях або отримання за нього відповідних компенсацій. Більша частка суб'єктів господарювання, згаданих у Стратегії, втратили своє майно на тимчасово окупованих територіях, а саме в Автономній Республіці Крим. Не є виключенням і ПАТ «Українська залізниця». Ці втрати доволі суттєві, і тому, потрібна систематична робота по їх відшкодуванню.

Серед можливих варіантів, спрямованих на відшкодування завданих втрат є двосторонні домовленості з відповідними суб'єктами про повернення майна або виплату компенсації, звернення до міжнародних судових інститутів за захистом порушених прав, звернення до вітчизняних судових установ з метою накладення арешту на майно суб'єктів господарювання, що належить Російській Федерації та знаходяться на території України. Що стосується

відшкодування втрат суб'єкта господарювання, які він зазнав на території проведення операції об'єднаних сил, а саме частин Луганської та Донецької областей, то це питання потребує додаткової проробки для обґрунтування належної правової позиції.

Крім того, господарсько-правове забезпечення діяльності залізниць потребує оновлення та удосконалення: починаючи від Статуту Залізниць, Закону України «Про залізничний транспорт» та закінчуючи відомчими нормативними актами. На нашу думку є потреба у прийнятті окремого Кодексу залізниць України.

Отже, удосконалення господарсько-правового забезпечення діяльності залізниць має відбуватися комплексно, а саме: шляхом внесення змін у відповідні законодавчі акти, що регламентують їх господарсько-правову діяльність опосередковано, та шляхом формування нової законодавчої бази, а саме Кодексу залізниць України.

Існує також окрема потреба в аналізі впливу на галузь такої переробки законодавства. Питання про шляхи такого оновлення та удосконалення на цей час є відкритими. Множинність шляхів оновлення відповідного законодавства має місце з огляду на невизначеність перспектив України щодо інтеграції до ЄС. Так, з одного боку Україна взяла на себе зобов'язання відносно виконання певних директив, які передбачають реформування законодавства, що регулює діяльність залізниць та зміну низки технічних регламентів, але з іншого боку, окреслені зобов'язання не завжди відповідають інтересам нашої країни, або можливість їх втілення обмежена з огляду на брак коштів для здійснення такого впровадження.

В свою чергу, серед вітчизняних науковців, законодавців та учасників ринку також не має одностайної відповіді яким чином здійснювати реформування галузі в цілому та законодавства зокрема. Висловлювалися думки щодо приватизації перевізника і здійснення відповідної перебудови законодавства або внесення змін в чинне законодавство, яке б більшою мірою враховувало інтереси вантажовідправників, вантажоодержувачів, пасажирів та інших перевізників під час взаємодії з залізницями.

Позиція щодо оновлення законодавства, що регулює діяльність залізниць має відбутися шляхом прийняття окремого законодавчого акту – Кодексу Залізниць України обґрунтовується наступним.

Під кодифікацією у правовій доктрині розуміється докорінне перероблення чинних нормативних актів в певній сфері відносин, спосіб якісного упорядкування законодавства, забезпечення його узгодженості й

компактності, звільнення нормативного масиву від застарілих норм, що не виправдали себе. При цьому, поєднання в кодифікації упорядкування і оновлення законодавства дозволяє розглядати її як найбільш досконалу, вищу форму правотворчості [83, с. 254].

Сучасна нормативно-правова база, що регламентує діяльність залізниць представлена великою кількістю актів, основні серед яких: Закон України «Про транспорт», Закон України «Про залізничний транспорт», Закон України «Про особливості утворення публічного акціонерного товариства залізничного транспорту загального користування», Статут залізниць України, який затверджується Кабінетом Міністрів України, та інших актів законодавства України.

Нами вже наголошувалося на окремих вадах Закону України «Про залізничний транспорт» [96, с. 163], крім того, не дивлячись на об'ємність цього закону він не охоплює всі правовідносини, які виникають на залізничному транспорті, що потребує регулювання додатковими нормативними актами. Серед цих актів Господарський кодекс України та Закон України «Про перевезення небезпечних вантажів», які врегульовують умови перевезення вибухових речовин, зброї, отруйних, легкозаймистих, радіоактивних та інших небезпечних речовин тощо; та транспортні кодекси, статuti, які врегульовують питання взаємодії залізниць з іншими видами транспорту, з вантажовідправниками та вантажоодержувачами; Цивільний кодекс України, який регламентує частину відносин з перевезення залізницями пасажирів та багажу.

Наявна кількість нормативно-правових актів призводить до низької ефективності при врегулюванні відносин на залізничному транспорті. Також певних складнощів додає відсутність чіткої державної політики в залізничній галузі. Програма реформування залізничного транспорту передбачає розробку нормативно-правової бази для реформування, утворення ПАТ «Українська залізниця», розділення функцій господарського та державного управління галуззю, розділення фінансових потоків по видах діяльності, початок реформи тарифної системи; формування вертикально-інтегрованої системи управління (за видами діяльності) в ПАТ «Українська залізниця», формування єдиних правил діяльності для всіх суб'єктів ринку залізничних перевезень, удосконалення тарифної політики, забезпечення вільного ціноутворення у конкурентних секторах ринку транспортних послуг; продовження структурних змін, ліквідація перехресного субсидування пасажирських перевезень за

рахунок вантажних, розвиток конкуренції на ринку залізничних перевезень [218].

Як вбачається з наведеного в передбачуваних етапах реформування приділено увагу розробці нормативно-правової бази для реформування ПАТ «Українська залізниця», розділенню функцій господарського та державного управління галуззю та початку реформи тарифної системи. Проте, на цей час відбувається лише розробка нової редакції Закону України «Про залізничний транспорт». Разом з тим, з урахуванням змін, що відбуваються в галузі, переробки потребує вся система нормативно-правового забезпечення діяльності залізниць, адже її неефективність негативним чином відбивається на загальному господарському порядку в країні. Точкове оновлення окремих нормативних актів не дасть очікуваних результатів від реформування. Тому є нагальна потреба у комплексній переробці чинних нормативних актів, їх якісному упорядкуванні, забезпечення узгодженості й компактності, звільненні нормативного масиву від застарілих норм, що не виправдали себе, тобто у запровадженні найбільш досконалої, вищої форми правотворчості – а саме – кодифікації.

Здійснення кодифікації має відбуватися за різними напрямками: загальним, галузевим, спеціальним, комплексним. Погодимось з думкою О.В. Клепікової, що кодифікаційні акти транспортного законодавства спеціальної дії сьогодні мають різні форми (види): транспортний кодекс, транспортний статут, транспортний закон, правила перевезень. При цьому автор займає позицію предметної (спеціальної) кодифікації як способу систематизації законодавства про різні види транспорту [111, с. 253-254].

На загальному предметі правового регулювання наголошує В. Гіжевський, визначаючи кодифікацію як спосіб систематизації транспортних нормативно-правових актів [43, с. 30].

Дещо інший погляд щодо систематизації транспортного законодавства має Є.В. Довженко, яка пропонує розробити єдиний для всіх галузей транспорту кодифікований акт – Основи транспортного законодавства, і відповідно до Основ прийняти нові кодекси [73, с. 85-86].

Узагальнюючи наведені погляди щодо здійснення оновлення транспортного законодавства, пропонуємо реформування нормативно-правового забезпечення діяльності залізничної галузі здійснити шляхом прийняття Кодексу залізниць України.

Доцільність його прийняття обґрунтовується тим, що наявне законодавство, яке регулює діяльність залізниць містить кодифікований акт –

Статут залізниць України. Тобто цій сфері притаманна дія кодифікаційних актів, і за допомогою Статуту доволі тривалий час здійснюються регулювання відносин між залізницями та споживачами їх послуг, але назріла потреба його оновлення, з огляду на здійснення реформування галузі та запит з боку учасників ринку на забезпечення балансу інтересів перевізника із споживачами його послуг.

До того ж, оновлена редакція Закону України «Про залізничний транспорт» разом із положеннями Закону України «Про особливості утворення публічного акціонерного товариства залізничного транспорту загального користування» також мала б увійти до пропонованого Кодексу залізниць оскільки ці акти врегульовують відносини, пов'язані із залізничним транспортом. Що стосується включення до нього положень про перевезення небезпечних вантажів, відображення умов директив ЄС та ін., то ці питання потребують додаткової проробки.

Отже, найбільш оптимальною формою оновлення законодавства, що регулює діяльність залізниць є його кодифікація. Результатом такої кодифікації має бути прийняття Кодексу Залізниць України.

Слід нагадати, що сучасною особливістю розвитку правового регулювання транспортної діяльності в Україні, як і в більшості інших країн, є спрямованість нових правових актів на регулювання функціонування нових видів транспорту і підвищення екологічних нормативів [257, с. 44]. А це призводить до розширення предмета регулювання, а отже – і до потреби кодифікації транспортного законодавства як загалом, так і за окремими видами транспорту.

Окремої уваги потребує питання правового забезпечення гармонізації технічного регулювання залізничних систем України з країнами ЄС. Технічне регулювання є необхідною умовою для забезпечення безпечного здійснення перевезень залізничним транспортом. Ст. 15 Господарського кодексу України встановлює, що технічне регулювання у сфері господарювання відбувається за допомогою технічних регламентів, стандартів; кодексів усталеної практики; класифікаторів; технічних умов. Отже, технічне регулювання є одним із способів державного регулювання у сфері функціонування залізничних систем.

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про технічні регламенти та оцінку відповідності» технічне регулювання – правове регулювання відносин у сфері визначення та виконання обов'язкових вимог до характеристик продукції або пов'язаних з ними процесів та методів виробництва, а також перевірки їх додержання шляхом оцінки відповідності та/або державного ринкового нагляду

і контролю нехарчової продукції чи інших видів державного нагляду (контролю). Питанням технічного регулювання в сфері залізничного транспорту приділяли увагу як вітчизняні, так і закордонні дослідники [165; 269; 69; 39]. Але, враховуючи прийняті Україною зобов'язання щодо гармонізації правового забезпечення відносин різного характеру з країнами ЄС, є потреба у дослідженні питань правового забезпечення гармонізації технічного регулювання залізничних систем України з країнами ЄС.

Основною перепорою у роботі двох залізничних систем є різниця в ширині колій – 1435 мм у країнах ЄС, та 1520 мм – в Україні, а тому одним із основних завдань гармонізації роботи залізничних систем України та країн ЄС є налагодження безперебійної роботи цих систем за допомогою уніфікації відповідного законодавства, технічного регулювання цієї сфери та їх інтегрованості.

Під інтегрованістю слід розуміти здатність транс'європейської системи залізниць забезпечувати безпечний та безперервний рух потягів, який відповідає експлуатаційним вимогам до цих ліній. Ця здатність засновується на сукупності регламентних, технічних та експлуатаційних умов, які повинні бути виконані з метою задоволення основних вимог.

Структура технічного регулювання в ЄС складається з директив та регламентів ЄС, технічних вимог по експлуатаційній сумісності та стандартів, правил, методик тощо. Визначення основних параметрів та складових інтегрованості передбачає, що основний параметр включає будь-яку регламентну, технічну та експлуатаційну умову, важливу з точки зору інтегрованості. При цьому основний параметр повинен бути пов'язаний, з однією з основоположних вимог: безпека, надійність та доступність, охорона здоров'я, захист оточуючого середовища, технічна суміжність. Підсистеми для яких визначені технічні параметри включають: інфраструктуру, енергопостачання, системи управління та сигналізації, рухомий склад, експлуатацію, технічне обслуговування та ремонт, системи обробки даних для пасажирських та вантажних перевезень.

Відносно правових основ діяльності залізничної системи ЄС слід визначити, що правовими актами найвищого рівня є рішення Європейської комісії доповненнями до яких є технічні параметри. До введення відповідних технічних параметрів за окремими технічними питаннями – правові акти країн ЄС у вигляді списків чинних технічних приписів та стандартів, з їх нотифікацією Європейською Комісією. Ці акти мають бути оприлюднені та знаходитися у загальному доступі. Інші загальні для ЄС правові акти,

дотримання яких є умовою допуску пристроїв до експлуатації. Законодавство в сфері безпечної експлуатації залізничної системи – Директива європейського Парламенту та Ради 2004/49/ЄС від 29.04.2004 року про безпеку на залізницях Співдружності та ін.

Окреслені напрями гармонізації вітчизняного законодавства в сфері технічного регулювання залізничних систем мають в собі певні складнощі. Так, як ми вже відзначали, з одного боку, Україна взяла на себе зобов'язання відносно виконання певних директив ЄС, які передбачають реформування законодавства, що регулює діяльність залізниць та зміну низки технічних регламентів, але з іншого боку, окреслені зобов'язання не завжди відповідають інтересам нашої країни, або можливість їх втілення обмежена з огляду на брак коштів для здійснення такого впровадження [99, с. 145].

Можна було б наполягати на введенні у правове поле ЄС технічних норм залізничного транспорту колії 1520 мм проте, з урахуванням прагнення України отримати доступ до європейського ринку та принципову позицію ЄС з цього питання розраховувати на такі дії не представляється можливим з огляду на наявну ситуацію.

Отже, технічне регулювання є невід'ємною умовою для забезпечення безпечного здійснення перевезень залізничним транспортом. Правове забезпечення гармонізації технічного регулювання залізничних систем України з країнами ЄС представлене низкою нормативних актів. Але їх ефективна реалізація потребує наявності значних інвестицій в цю галузь, що обумовлює необхідність залучення коштів як України так і країн ЄС, а також, зацікавленого приватного або державного капіталу без географічної прив'язки, що у свою чергу викликає внесення суттєвих змін у чинне в цій сфері законодавство.

Ефективне забезпечення діяльності залізниць в міжнародному сполученні можливе в рамках здійснення транскордонного співробітництва метою якого є розвиток соціально-економічних, науково-технічних, екологічних, культурних та інших зв'язків між суб'єктами та учасниками транскордонного співробітництва. Основним нормативно-правовим актом в цій сфері є Закон України «Про транскордонне співробітництво» [208].

В частині перевезення пасажирів українському залізничному транспорту слід використовувати позитивний досвід закордонних залізничних перевізників, які мають у своїй структурі перевізників інших видів транспорту. Так, наприклад приватний чеський залізничний оператор LEO Express здійснює перевезення автобусними рейсами з наступною пересадкою на поїзди компанії,

при чому забезпечується узгодження розкладу автобусів з поїздами [250]. По-перше, це дозволяє залучити додаткові пасажиропотоки, а по-друге, підвищує конкурентоспроможність самого перевізника за рахунок розширення видів діяльності. Але знову ж таки, вести мову про таке розширення слід тільки за умови забезпечення беззбитковості пасажирських перевезень.

Особливістю правового регулювання у сфері залізничного транспорту є те, що ця діяльність крім іншого регулюється Законом України «Про природні монополії». Також основною особливістю господарської та іншої діяльності у сфері залізничного транспорту є наявність структури, що одночасно є і суб'єктом господарювання і органом господарського керівництва. Ця структура має назву «Укрзалізниця» [257, с. 62].

Окремим напрямом господарської діяльності Української залізниці є проектування, будівництво, утримання, експлуатація, реконструкція, ремонт, модернізація, технічне переоснащення та інші види поліпшення об'єктів інфраструктури залізничного транспорту; будівельна діяльність, в тому числі організація спорудження будівель; спорудження житлових і нежитлових будівель; будівництво комунікацій; будівництво споруд; спеціалізовані будівельні роботи; будівництво залізниць [168].

На нашу думку перспективи розвитку напрямів господарської діяльності Укрзалізниці знаходяться у виході на відповідні ринки країн ЄС. Перші спроби за цим напрямом вже відбуваються і нещодавно філія «Центр з ремонту та експлуатації колійних машин» ПАТ «Укрзалізниця» та польська Компанія ZUE S.A. підписали контракт, за яким вперше в історії Укрзалізниці її фахівці виконували колійні роботи з очищення щебню, виправки, стабілізації, планування баласту в іншій державі. При цьому було досягнуто домовленостей про розширення співпраці з будівництва і ремонту залізничних колій у 2018 році [2].

Проте, розширення цього напрямку діяльності потребує підготовки кваліфікованих кадрів, які б забезпечували участь у відповідних процедурах в закордонних країнах на тендерних етапах, супроводженні контрактного оформлення господарських відносин, вирішенні певних суперечок тощо, а також наявність відповідної якісної матеріально-технічної бази для проведення комплексних будівельних робіт.

Отже, основні напрями розвитку господарської діяльності залізниць у транскордонних регіонах це: перевезення вантажів, перевезення пасажирів, виконання будівельних робіт для закордонних залізниць. Ефективній реалізації діяльності за кожним з окреслених напрямів заважають свої складнощі, серед

яких потреба у внесенні змін у чинне законодавство, необхідність суттєвих інвестицій у галузь, забезпечення беззбитковості функціонування залізниць за окремими з видів діяльності, підвищення кваліфікації кадрів та ін.

До всіх зазначених проблемних питань у галузі слід додати наявну військово-політичну обстановку. Діяльність економіки країни зазнала суттєвої трансформації внаслідок збройного конфлікту на Сході України та анексії Автономної Республіки Крим. Ця трансформація полягає у розриві існуючих економічних зв'язків, у втраті майна підприємств та контролю над їх діяльністю, у необхідності побудови нових логістичних ланцюгів та ін. Не залишилась осторонь цих перетворень і діяльність Української залізниці. Внаслідок зазначених обставин залізничний транспорт втратив значну кількість рухомого складу, інфраструктурних об'єктів, кваліфікованого персоналу та ін.

При цьому, якщо втрати Укрзалізниці в Автономній Республіці Крим можна оцінити більш менш точно, то оцінка таких втрат на Сході ускладнюється наявним збройним конфліктом.

Як ми вже зазначали, вирішення питання щодо отримання компенсацій за наявні втрати Укрзалізниці виявляється більш простим у варіанті з АРК [102]. Серед можливих варіантів, спрямованих на відшкодування завданих втрат є двосторонні домовленості з відповідними суб'єктами про повернення майна або виплату компенсації, звернення до міжнародних судових інститутів за захистом порушених прав, звернення до вітчизняних судових установ з метою накладення арешту на майно суб'єктів господарювання, що належить Російській Федерації та знаходиться на території України.

Що стосується відшкодування втрат суб'єкта господарювання, які він зазнав на території проведення антитерористичної операції, а саме частин Луганської та Донецької областей, то це питання потребує більш детального вивчення. По-перше, ускладненою є діяльність Укрзалізниці на вказаних територіях з огляду на наведені чинники основні серед яких знищення інфраструктури залізничного транспорту, підриг шляхів сполучення та станцій.

Так, серед підтверджених даних зруйнована непарна колія горловини станції Булавіно, пошкоджені шляхи та стрілочні переводи станцій Доломіт, Електрична, ім. Кашпарова, Торез, Луганськ, Донецьк, Горлівка та Кондрашевська-Нова. Паралізована робота основних вантажних залізничних вузлів Дебальцево та Микитівка. Також на станціях Лиман, Оленівка, Насветевич, Галута, Бірюково, Должанська, Булавіно, Кожушко, Шпичкино, Доля пошкоджені контактна мережа та електрообладнання, на багатьох з них відсутнє електропостачання [1]. Також втрачена частина локомотивних та

вагонних депо, колійних машинних станцій, будівельно-монтажних управлінь та ін.

Окрім руйнування інфраструктури, що ускладнює або унеможлиблює діяльність залізничного транспорту відбувається втрата рухомого складу. Додаткової складності ситуації, що складалася в діяльності залізниці додають і чиновники Укрзалізниці: вони або задіяні в розкраданні майна залізниці, або використовують рухомий склад залізниць для здійснення контрабанди [252; 251; 221].

Якщо вирішення першого питання знаходиться у залежності від успіху операції об'єднаних сил, то другого – від ефективності роботи правоохоронних органів. Суттєво шкодить також несплата споживачами транспортних послуг за здійснені перевезення. Такий стан речей негативним чином позначився на фінансово-економічних показниках Донецької залізниці, яка входить до складу ПАТ «Українська залізниця», що у своє чергу призвело до ознак неплатоспроможності вказаної філії.

З огляду на це, на законодавчому рівні тимчасово встановлено мораторій на звернення стягнення на активи ПАТ «Українська залізниця» за зобов'язаннями залізничного транспорту, майно яких знаходиться на території проведення антитерористичної операції та не передане ПАТ «Українська залізниця» у встановленому порядку в якості правонаступника прав та обов'язків вказаних підприємств, а також на період дії мораторію зупинити виконавчі провадження та заходи примусового виконання рішень за такими зобов'язаннями [150]. До цього слід додати і необхідність тимчасового звільнення сплати суб'єктом господарювання – ПАТ «Українська залізниця» обов'язкових платежів за об'єкти, що знаходяться поза територією, підконтрольною українській владі.

Отже, підсумовуючи викладене, зазначимо, що до складностей економічного розвитку Укрзалізниці в умовах збройного конфлікту слід віднести втрату значної кількості рухомого складу, інфраструктурних об'єктів, кваліфікованого персоналу та ін. До перспектив економічного розвитку Укрзалізниці слід віднести розробку чіткої правової позиції стосовно отримання компенсацій за втрачене майно, розробку програми переміщення кваліфікованого персоналу на територію, підконтрольну українській владі, розробку та впровадження правових механізмів, спрямованих на підтримку залізничної галузі, як пріоритетної з боку держави.

7.4. Напрями розвитку правового регулювання економічних відносин між підприємствами залізничного транспорту та іншими підприємствами великого промислового регіону

В умовах реформування залізничної галузі постає питання щодо здійснення комплексного підходу до реформаційних процесів. Такий комплексний підхід викликає потребу у зміні моделі управління залізницями, порядку здійснення ними господарської діяльності, вироблення нових підходів до розвитку залізничної мережі з урахуванням останніх досягнень людства в технологіях залізничних перевезень, зміні моделі взаємодії з вантажовідправниками, вантажоодержувачами, пасажирями, іншими перевізниками, державою, органами місцевого самоврядування, залученні іноземного капіталу у галузь та ін. Все перелічене потребує перебудови законодавства, що регулює діяльність у вказаній галузі.

Питання реформування транспортного законодавства знаходяться в фокусі уваги вчених різних галузей науки – як юридичних, так і державно-управлінських, технічних, економічних та ін. Правовому забезпеченню господарської діяльності залізниць присвячені роботи наступних вітчизняних вчених: Г. Анцелевич, І. Булгакова, Е. Демський, Е. Деркач, Д. Зеркалов, О. Клепікова, В. Самойленко та ін. Діяльність залізниць в умовах реформування досліджувалися О. Зоріна, Н. Нечипоренко, О. Петренко П. Швець та ін.

В той самий час, як вже було зазначено вище, з розвитком людської думки в галузі технологій, а також з урахуванням скорочення потенціалу залізничних перевезень внаслідок зносу інвентарного парку, побудови взаємин залізниць із споживачами транспортних послуг існує потреба у переосмисленні наявного правового забезпечення такого виду діяльності.

Увага до господарської діяльності залізниць не випадкова, адже, саме цим видом транспорту здійснюється велика частка перевезень вантажів та пасажирів в країні, в залізничній та суміжних галузях зайнята велика кількість осіб. Крім того, залізниці несуть велике соціальне навантаження з перевезення пільгових категорій громадян не отримуючи за це належної компенсації з бюджетів різних рівнів. Наявність такої сукупності факторів потребує виваженої законодавчої, управлінської та реформаційної політики.

Керівництво Укрзалізниці наголошує, що основним напрямком реформ стане перехід до вертикально інтегрованої структури, а цільова бізнес-модель буде будуватися на п'яти бізнес-вертикалях. Зокрема, це вантажні перевезення і логістика, пасажирські перевезення, інфраструктура, послуги тяги, виробництво і сервіс [37].

Характеризуючи обрані напрями реформування та побудови обраних бізнес-вертикалей слід зазначити наступне. Увага до вантажних перевезень є цілком виправданою, адже саме цей вид господарської діяльності залізниць дає змогу отримувати прибутки. Реформуючи цей напрям діяльності, слід зазначити, що за необхідне перш за все є змінити систему взаємин перевізник – отримувач послуг (вантажовідправник, вантажоодержувач). Змінити цю систему можливо шляхом докорінної перебудови Статуту Залізниць України та низки Правил перевезення вантажів. По-друге, корегування потребує наявна система встановлення тарифів, оскільки вона дуже забюрократизована і не враховує інтереси інших учасників перевізного процесу – вантажовідправників, вантажоодержувачів, пасажирів тощо. Наявна система встановлення тарифів на перевезення залізничним транспортом передбачає їх формування Міністерством інфраструктури України за погодженням з Міністерством економічного розвитку і торгівлі України та Міністерством фінансів України тарифів на послуги суб'єктів природних монополій та суб'єктів господарювання на суміжних ринках.

Чинне законодавство, а саме ч. 1 ст. 4 Закону України «Про природні монополії» встановлює, що державне регулювання діяльності суб'єктів природних монополій у сферах, визначених у статті 5 цього Закону, здійснюється національними комісіями регулювання природних монополій, які утворюються і функціонують відповідно до цього Закону. Ст. 5 Закону визначає серед сфер діяльності суб'єктів природних монополій в галузі транспорту: користування залізничними коліями, диспетчерськими службами, вокзалами та іншими об'єктами інфраструктури, а ст. 6 Закону закріплюється що до суміжних ринків, що регулюються відповідно до цього Закону, належать внутрішні та міжнародні перевезення пасажирів та вантажів залізничним транспортом. Отже, виходячи з приписів законодавства, існує потреба створення органу зі спеціальним статусом для регулювання транспортної галузі. Найбільш оптимальним на нашу думку, є впровадження такого органу у формі Національної комісії, що здійснює державне регулювання у транспортній сфері. Але, як ми вже відзначали, порядок організації діяльності та підзвітності такої комісії потребує додаткового вивчення та аналізу правил, принципів та функціонування вже існуючих національних комісій [102, с. 106; 63, с. 517]. Запровадження регулятора потребує внесення змін до низки законодавчих актів, що забезпечують правове підґрунтя функціонування залізниць.

Що стосується оптимізації логістичних процесів, то в цьому напрямку оператору залізничних перевезень слід зосередити увагу на збільшенні часток змішаних перевезень у кооперації з іншими видами транспорту та на вдосконаленні порядку використання інвентарного парку. І перший, і другий

напряму потребують належного правового забезпечення. Так, якщо вести мову про розвиток змішаних перевезень, то виникає потреба у прийнятті відповідного законодавчого акту, про що нами також наголошувалося [101]. А удосконалення порядку використання інвентарного парку потребує внесення змін в Статут Залізниць України та існуючі Правила перевезень.

Реформування існуючої системи пасажирських перевезень є також перезрілою проблемою. Відсутність чіткого розмежування комерційних та некомерційних (соціально-політичних) функцій суб'єкта господарювання, яким є ПАТ «Українська залізниця» призводить до ситуації, при якій виходячи з чинного законодавства відсутні підстави для здійснення залізничним транспортом некомерційної господарської діяльності. В свою чергу, переведення взаємин між залізничним транспортом та державою на контрактну підставу передбачено Євродирективами, які можуть знайти своє відображення у нових редакціях законодавчих актів, що регламентують діяльність залізниць.

На наш погляд скасування пільгових перевезень громадян дозволить збалансувати фінансовий стан залізниць, що у свою чергу, оптимізує їх роботу. Що ж до соціальної функції держави, яка полягає у захисті уразливих категорій громадян, то як ми вже відзначали її більш доцільно реалізувати шляхом надання адресних допомог або здійснювати відшкодування пільговикам лише після відповідної сплати перевізникові повної вартості проїзду та споживання пасажиром послуги перевезення [235]. Такі зміни потребують корегування низки законодавчих актів: від соціальних до тих, що регламентують діяльність залізничного транспорту.

Стосовно оптимізації інфраструктурної складової Укрзалізниці нами відзначалося на наявних проблемах в цій частині, які необхідно враховувати при побудові вказаної бізнес-вертикалі [98, с. 162]. Питання користування інфраструктурою залізниць та доступу до неї, послуги тяги також потребують відповідного законодавчого регламентування, яке на цей час відсутнє або не відповідає наявному стану речей, а отже є потреба у розробленні та вдосконаленні законодавства в цій частині.

Побудова ефективної бізнес-вертикалі в частині виробництва і сервісу повинна розглядатися крізь призму якості послуг, що надаються залізничним транспортом. На цей час питання якості послуг не врегульовані належним чином, що спричиняє надання послуг неприйнятної якості і відповідно уникнення відповідальності виконавця за поставку неякісних послуг.

Таким чином, є потреба у розробці та впровадженні стандартів якості, а також здійснення контролю за їх дотриманням. Слід зауважити, що споживачами послуг залізничного транспорту виступає не лише населення, а й інші суб'єкти господарювання, які теж можуть зазнавати негативних наслідків

від надання неякісних послуг. Тому, стандарти якості послуг, що надаються залізницями повинні охоплювати комплекс критеріїв для різних кіл споживачів. Крім того, існує потреба у розробці загального підходу до визначення процесу надання послуг, оскільки, як ми вже відзначали, його відсутність може створювати перешкоди при модернізації вітчизняного законодавства у сфері господарської діяльності залізниць та при моделюванні договірних конструкцій з надання послуг [103].

Як ми вже зазначали, удосконалення господарсько-правового забезпечення діяльності залізниць має відбуватися комплексно, а саме: шляхом внесення змін у відповідні законодавчі акти, що регламентують їх господарсько-правову діяльність опосередковано, та шляхом формування нової законодавчої бази [100, с. 76].

Висновки

Отже, розвиток правового регулювання економічних відносин між підприємствами залізничного транспорту та іншими підприємствами великого промислового регіону є ключовим, оскільки лєвова частка перевезень вантажів в країні в цілому здійснюється за допомогою саме цього виду транспорту. Крім того, в залізничній та суміжних галузях зайнята велика кількість осіб, на залізничний транспорт покладене велике соціальне навантаження. Усі показники роботи залізничного транспорту поступово скорочуються. Залізниці втрачають свої позиції на користь інших видів транспорту, насамперед автомобільного, який перевозив вантажі на короткі та середні відстані. Крім того, обсяг перевезень залізничним транспортом зменшився за рахунок скорочення обсягів промислового виробництва, розірвання економічних зв'язків з країнами, що виникли на території колишнього СРСР та зміни товарної структури вантажопотоків. Серед проаналізованих проблем слід також виділити проблему зношеності та застарілості інфраструктури, наявної військово-політичної обстановки, деградацію системи підготовки кваліфікаційних кадрів для галузі тощо. Розв'язання наявних у галузі проблем можливе за допомогою дієвого реформування. В свою чергу, будь-яке реформування галузі потребує належного правового підґрунтя та залучення фінансування широкого кола інвесторів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. «Укрзалізниця»: Боевики танками разрушают железнодорожные станции в Донбассе. // [Електронний ресурс]. URL: <http://mignews.com.ua/regiony/5894516.html>
2. «Укрзалізниця» буде ремонтувати станції в Польщі // [Електронний ресурс]. URL: <https://www.vectornews.net/news/business/24735-ukrzalznicya-bude-remontuvati-stancyi-v-polsch.html>
3. International property rights index (2018). Retrieved from <https://www.internationalpropertyrightsindex.org>
4. Report for Selected Countries and Subjects. International Monetary Fund. URL: <https://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2019/01/weodata/weorept.aspx?pr.x=41&pr.y=4&sy=2018&ey=2018&scsm=1&ssd=1&sort=country&ds=.&br=1&c=512,668,914,672,612,946,614,137,311,546,213,674,911,676,314,548,193,556,122,678,912,181,313,867,419,682,513,684,316,273,913,868,124,921,339,948,638,943,514,686,218,688,963,518,616,728,223,836,516,558,918,138,748,196,618,278,624,692,522,694,622,962,156,142,626,449,628,564,228,565,924,283,233,853,632,288,636,293,634,566,238,964,662,182,960,359,423,453,935,968,128,922,611,714,321,862,243,135,248,716,469,456,253,722,642,942,643,718,939,724,734,576,644,936,819,961,172,813,132,726,646,199,648,733,915,184,134,524,652,361,174,362,328,364,258,732,656,366,654,144,336,146,263,463,268,528,532,923,944,738,176,578,534,537,536,742,429,866,433,369,178,744,436,186,136,925,343,869,158,746,439,926,916,466,664,112,826,111,542,298,967,927,443,846,917,299,544,582,941,474,446,754,666,698&s=NGDPD&grp=0&a=>
5. Rozhenko A.V. Economic security level assessment of the trade enterprises. *Економічний простір*. 2015. № 101. С. 233–241.
6. Алексеев С.С. Право: Азбука-теория-философия: Опыт комплексного исследования. М.: Статут, 1999. 712 с.
7. Андреева О.Б., Жорнокуй Ю.М., Гетманець О.П. та ін. *Господарське право України: навчальний посібник*. Х.: Харк. нац. ун-т внутр. справ, 2014. 340 с.
8. Андрійчук В.Г. Економічна безпека України: стан, критерії виміру та превентивні заходи її зміцнення. *Економіка, фінанси, право*. 2013. № 6. С. 12–17.
9. Ареф'єва О.В. Научная основа формирования экономической безопасности предприятий. *Негосударственная система безопасности*

- предпринимательства как субъект национальной безопасности Украины*: Сборник материалов научно - практ. конференции, Киев, 16 – 17 мая 2001 г. – К.: Изд-во Европейского ун-та финансов, информационной системы, менеджмента и бизнеса, 2003. С. 49–53.
10. Балаклавська залізниця. Вільна енциклопедія Вікіпедія: [Електронний ресурс] / URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Балаклавська_залізниця
 11. Безготівкові розрахунки за допомогою платіжного доручення: ризики для сторін / К.В. Роговець // Актуальні питання адміністративного права та процесу: Матер. II всеукр. наук.-практ. конф. курсантів та студентів (м. Кривий Ріг, 16 грудня 2016 р.). Кривий Ріг: Донецький юридичний інститут МВС України, 2017. С. 103–106.
 12. Банки и банковские операции: учебник для вузов / Е.Ф. Жуков, Л.М. Максимова, О.М. Маркова и др.; под. ред. проф. Е.Ф. Жукова. М.: Банки и биржи, ЮНИТИ, 1997. 471 с.
 13. Банківське законодавство та регулятивна діяльність [Електронний ресурс] // *Національний банк України*. 2014. URL: http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=65247&cat_id=3658
 14. Банківське право України: Навч. посіб. / А.М. Жуков, А.Ю. Іоффе, В.Л. Кротюк та ін.; За заг. ред. А.О. Селіванова. К.: Ін Юре, 2000. 384 с.
 15. Басіста І.А. Торгова націнка та торгова знижка як складові формування продажної ціни товарів. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2016 № 17. С. 139–142.
 16. Безклубий І.А. Банківські правочини: моногр. / І.А. Безклубий. К.: Вид. Дім «Ін Юре», 2007. 456 с.
 17. Белокуров В.В. Структура функциональных составляющих экономической безопасности предприятия: URL: www.safetyfactor.ru
 18. Бендиков М.А. Экономическая безопасность промышленного предприятия (организационно-методический аспект). *Консультант директора*. 2010. № 2. С. 7–13.
 19. Белоусова І.А. Управлінський облік – інформаційна складова системи економічної безпеки підприємства: монографія. К.: Дорадо-Друк, 2010. 432 с.
 20. Біломістна І.І., Хоречко В.Є. Механізм забезпечення фінансової безпеки промислових підприємств. URL: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/inek/2012_6/305.pdf
 21. Бойцун А. Кто является настоящим собственником «Нафтогаза Украины» и как ему защитить свои права. URL: <http://minprom.ua/news/195566.html>

22. Бондаренко О.О., Левицький Б.В. Комплексна оцінка фінансово-економічної безпеки: теоретичний та практичний аспекти. *Ефективна економіка*. 2015. № 12. С. 45–50.
23. Бринцев О.В. До питання про визначення поняття господарської діяльності». URL: <http://hr.arbitr.gov.ua/sud5023/publication/86340/>
24. Валитов С.С. Правовое регулирование конкуренции в Украине: Монография / НАН Украины. Ин-т економіко-правових досліджень. Донецьк: ООО «Юго-Восток, Лтд», 2009. 307 с.
25. Васильєв О.В., Мейта В.І. Формування системи управління економічною безпекою промислових підприємств. *Економічний аналіз*: зб. наук. праць. С.І. Шкарабан (голов. ред.) та ін. Тернопіль: ВПЦ ТНЕУ «Економічна думка», 2013. Том 14. № 2. С. 138–145.
26. Васильців Т.Г. Економічна безпека підприємництва України: стратегія та механізми зміцнення: монографія. Л.: Арал, 2008. 384 с.
27. Васильців Т.Г. Узагальнення концептуальних основ економічної безпеки підприємства. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2011. № 21.2. С. 153–158.
28. Ващенко Ю.В. Банківське право: Навч. посібник. К.: Центр навчальної літератури, 2009. 344 с.
29. Везомська І.Г. Діагностика організаційної культури підприємства готельно-ресторанного бізнесу за методом Данієля Денісона. *Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі*. 2013. № 5(61). С. 71–77.
30. Версаль Н.І. Теорія кредиту: навч. посіб. / Н.І. Версаль, Т.В. Дорошенко. К.: Вид. дім «Києво-Могилянська акад.», 2007. 483 с.
31. Висоцька О.О. Пріоритетні напрями забезпечення економічної безпеки підприємства. *Приазовський економічний вісник Класичного приватного університету*. 2017. Випуск 3. С. 46-49.
32. Височин І.В. Роздрібний товарооборот підприємств як індикатор соціально-економічного розвитку. *Економіка України*. 2013 № 7 (620). С. 34–43.
33. Вишневіська О.М., Куліш Г.С. Етика ведення бізнесу в умовах міжнародного співробітництва. *Економічний простір*. 2010. № 36. С. 175–182.
34. Віннікова В.А. Шляхи формування кадрового потенціалу торговельних підприємств. *Економічна стратегія і перспективи розвитку сфери торгівлі та послуг*. 2011. Вип. 1. С. 701–705.

35. Віскузі В. Кіп, Вернон Дж. М., Гарингтон Дж. Е. Економічна теорія регулювання та антимонопольна політика / пер. з англ. О. Кілієвич. К.: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2004. 1047 с.
36. Віхров О.П. Організаційно-господарські правовідносини: моногр. / О.П. Віхров. К.: Вид. Дім «Слово», 2008. 512 с.
37. Войцех Бальчун пропонує позбутися радянських назв в «Укрзалізниці». URL: <https://www.slovoidilo.ua/2017/03/30/novyna/suspilstvo/vojsex-balchun-proponuye-pozbutysya-radyanskykh-nazv-ukrzaliznyczi>
38. Волік В.В. «Класифікація та визначення поняття суб'єктів у сфері перевезень міським транспортом». *Електронне наукове видання «Порівняльно-аналітичне право»*, 2013. № 4. С. 172–174. URL: <http://www.pap.in.ua/4/7/Volik%20V.V..pdf>
39. Гелич А.О. Правові засади технічного регулювання у сфері залізничного перевезення вантажів. *Матеріали III Міжнар. наукової конференції «Транспортне право в XXI ст.»*. Київ: Комп'ютерпрес. 2013. С. 523–525.
40. Герасимова С.В. Роль фінансових посередників в організації інвестиційної діяльності акціонерних товариств. *Фінанси України*. 2007. № 4. С. 104–105.
41. Герстнер Ф.А. О выгодах построения железной дороги из С-Петербурга в Царское Село и Павловск. Спб: Издательство «Императорская АН» 1836. 74 с.
42. Гетманцев Д.О. Банківське право України: навч. посіб. / Д.О. Гетманцев, Н.Г. Шукліна; Мін-во освіти і науки України, КНУ ім. Тараса Шевченка. К.: ЦУЛ, 2007. 344 с.
43. Гіжевський В.К. Транспортне право України: підруч. / Гіжевський В.К., Демський Е.Ф., Мілашевич А.В. К.: Атіка, 2010. 199 с.
44. Глебова А.О., Головка С.А. Кадрова політика підприємства: особливості формування у сучасних соціально-економічних реаліях. *Молодий вчений*. 2015. № 12. С. 159–164.
45. Голіна О.В. Господарсько-правова інституціоналізація договорів про надання послуг: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.04. / О.В. Голіна; Харків, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого. Х., 2017. 20 с.
46. Горизонт 2020: Рамкова програма ЄС з досліджень та інновацій. Урядовий офіс з питань європейської інтеграції. Секретаріат Кабінету Міністрів України. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/media/uploaded-files/broshura-gorizont-2020-1201.pdf>

47. Господарське право: підручник / Д.В. Задихайло, В.М. Пашков, Р.П. Бойчук та ін.; за заг.ред. Д.В. Задихайло, В.М. Пашкова. Х.: Право, 2012. 696 с.
48. Господарське право: підручник / О.П. Подцерковний, О.О. Квасніцька, А.В. Смітюх [та ін.]; за ред. О.П. Подцерковного. Х.: Одіссей, 2010. 640 с.
49. Господарський кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 року № 436-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 18-22. Ст. 144.
50. Гражданское Уложение: проект Высочайше учрежденной Редакционной Комиссии по составлению Гражданского Уложения / под ред. И.М. Тютрюмова. М.: Волтерс Клувер, 2007. 288 с.
51. Грибанов В.П. Осуществление и защита гражданских прав. М.: Статут, 2001. 411 с.
52. Гринько О.Л. Формування й розподіл банківських ресурсів на іпотечне кредитування. *Фінанси України*. 2005. № 7. С. 119–131.
53. Грицай А.М. Теоретико-методичні засади формування кадрової політики підприємства *Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі*. 2014. № 1. С. 148–155.
54. Гришко Н.Є. Управління економічною безпекою підприємства на засадах превентивного регулювання. *Вісник Кременчуцького національного університету імені Михайла Остроградського. Сер.: Економічні науки*. 2014. № 1. С. 44–51.
55. Грудницька С.М., Деревянко Б.В. Економіко-правові питання формування та діяльності промислово-фінансових груп (історичний аспект). *Підприємництво, господарство і право*. 2004. № 6. С. 3–7.
56. Грудницький В.М. Поняття «зловживання монопольним (домінуючим) становищем» на ринку. *Порівняльно-аналітичне право*. 2014. № 5. С. 136–139.
57. Грудницький В.М. Характеристика видів зловживання монопольним (домінуючим) становищем. *Право і суспільство*. 2016. № 1. С. 100–105.
58. Грунин О.А., Грунин С.О. Экономическая безопасность организации: учеб. пособ. СПб.: Питер, 2002. 160 с.
59. Гусаков А.Г. Железнодорожное право по законодательству СССР / А. Г. Гусаков. М.: Транспечать НКПС, 1929. 343 с.
60. Дацків Р.М. Економічна безпека у глобальному вимірі. *Актуальні проблеми економіки*. 2004. № 7 (37). С. 143–153.
61. Деревянко Б.В. Про удосконалення здійснення державного контролю та нагляду за діяльністю суб'єктів господарювання. *Юридичний науковий*

- електронний журнал*. 2015. № 4. С. 99–102. URL: http://www.lsej.org.ua/4_2015/26.pdf
62. Дерев'янка Б. Щодо необхідності створення промислово-фінансових груп (економіко-правові аспекти). *Підприємництво, господарство і право*. 2003. № 5. С. 20–23.
63. Дерев'янка Б.В. Криптовалюта як альтернатива класичній валюті (на прикладі біткойну). *Міжгалузеві зв'язки цивільного, господарського та трудового права: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (в авторській редакції), (28 вересня 2017 р.): у 2-х ч. Ч. 1.* Кривий Ріг: ДЮІ МВС України, 2017. С. 60–62. URL: <https://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/63238>
64. Дерев'янка Б.В. Про визнання операцій із криптовалютою видами господарської діяльності та їх оподаткування. Фіскальна політика: теоретичні та практичні аспекти юридичної науки: збірник тез доповідей II Міжнародної науково-практичної конференції (23 листопада 2018 р.) : у 2-х ч. Ч. 1. Ірпінь: Університет ДФС України, 2018. С. 117–119. URL: <https://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/70589>
65. Дерев'янка Б.В. Про порівняння господарської діяльності з видобутком криптовалюти («майнінгом») та здійсненням операцій із нею. *Право України*. 2018. № 5. С. 164–175. URL: http://pravoua.com.ua/ua/store/pravoukr/pravo_2018_5/pravo_2018_5_s11/
66. Дерев'янка Б.В. Ризики здійснення операцій з криптовалютою (біткойнами) громадян і суб'єктів господарювання України. *Форум права: електрон. наук. фахове вид.* 2017. № 3. С. 33–39. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3104956
67. Дерев'янка Б.В., Туркот О.А. Про визнання видобутку («майнінгу») криптовалюти видом господарської діяльності. *Економіка та право*. 2018. № 1 (49). С. 52–59. URL: <https://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/67996>
68. Державна служба статистики України. Кількість юридичних осіб за організаційно-правовими формами господарювання: веб-сайт. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/edrpo/ukr/EDRPU_2019/ks_opfg/ks_opfg_0119.htm (дата звернення: 10.10.2019).
69. Деркач Е.М. Правові питання технічного регулювання у сфері залізничного перевезення вантажів. *Форум права*. 2012. № 3. С. 169–176. [Електронний ресурс]. URL: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2012-3/12demspv.pdf>

70. Дикий А.П. Організація бухгалтерського обліку як інструмент забезпечення економічної безпеки підприємства: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.00.09 «Бухгалтерський облік, аналіз та аудит (за видами економічної діяльності)». Житомир: ЖДТУ, 2009. 21 с.
71. Діденко Є.О. Управління економічною безпекою підприємства: автореферат дис. канд. екон. наук: 08.00.04 – Економіка та управління підприємствами (за видами діяльності) : захищена 14.02.2012. КНУТД. К.: КНУТД, 2012. 20 с.
72. Діденко Н.В., Плотнікова Н.В. Система антикризового менеджменту персоналу в сучасних умовах. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2014. № 2. С. 44–51.
73. Довженко Є.В. Загальнотеоретичні проблеми систематизації транспортного законодавства: Дис. ... канд. юрид наук : 12.00.01 / Євгенія Володимирівна Довженко. Київ, 2011. 235 с.
74. Донець Л.І., Ващенко Н.В. Економічна безпека підприємства [Текст]: навч. посіб. К.: Центр учбової літератури, 2008. 240 с.
75. Драган О.В. Державно-правове регулювання діяльності фінансових посередників на ринку цінних паперів: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.07 / О.В. Драган. К., 2011. 231 с.
76. Друкер П.Ф. Практика менеджмента: пер с англ. М., СПб., К.: Издательский дом «Вильямс». 2002. 397 с.
77. Егорова И.В. Экономическая безопасность предприятия в системе внутреннего экономического механизма. *Экономика*. 2007. № 8. С. 3–5.
78. Економічна безпека та фінансові розслідування: концепти, прагматика, інструментарій забезпечення : колективна монографія / За заг. ред. д.е.н., доц. Вівчар О.І. Тернопіль: Економічна думка, 2019. 395 с.
79. Економічна безпека України: сутність і напрямки забезпечення: монографія / [В.Т. Шлемко, І.Ф. Бінько]. К.: НІСД. 1997. 144 с.
80. Економічна теорія / [І.Ф. Комарницький, С.В. Бойда, В.Ф. Банар] Чернівці, 2012. 137 с.
81. За останній рік державні землі здавалися в оренду в 2,13 разу дорожче, ніж приватні. URL: <https://land.gov.ua/za-ostannii-rik-derzhavni-zemli-zdavalysia-v-orendu-v-213-razu-dorozhche-nizh-pryvatni> (дата звернення: 10.10.2019).
82. Заверуха І.Б. Банківське право: Посіб. для студентів. Л.: Астролябія, 2002. 222 с.

83. Загальна теорія держави і права: (основні поняття, категорії, прав. конструкції та наук. концепції): навч. посіб. / За ред. О.В. Зайчука, Н.М. Оніщенко. К.: Юрінком Інтер, 2008. 400 с.
84. Залізничне будівництво в Україні 19 – початку 20 століть. Вільна енциклопедія Вікіпедія. URL: [https://uk.wikipedia.org/wiki/Залізничне будівництво в Україні 19 — початку 20 століть](https://uk.wikipedia.org/wiki/Залізничне_будівництво_в_Україні_19_—_початку_20_століть)
85. Залізничний транспорт. Вільна енциклопедія Вікіпедія. URL: [https://uk.wikipedia.org/wiki/Залізничний транспорт](https://uk.wikipedia.org/wiki/Залізничний_транспорт)
86. Залізничники на відбудові мостів через ріки України, 1943-1944 рр. / І.В. Мазило // Сторінки воєнної історії України : зб. наук. ст. / відп. ред.: В. А. Смолій. Київ: НАН України, Ін-т історії України, 1997. Вип. 10, Ч.2: 2006. С. 359–363.
87. Збитки Львівської залізниці від приміських перевезень за 9 місяців поточного року склали майже 700 млн. гривень. URL: http://uz.gov.ua/press_center/latest_news/412388/
88. Збитки Укрзалізниці від пасажирських перевезень у I кварталі 2015 року склали майже 2,4 млрд. гривень. URL: http://uz.gov.ua/press_center/up_to_date_topic/400518/
89. Звіт Антимонопольного комітету України за 2018 рік: затверджений розпорядженням АМК України від 12 березня 2019 року № 2-рп. URL: https://amcu.gov.ua/storage/app/sites/1/Docs/zvity/2018/AMCU_2018.pdf19.
90. Земельний кодекс України від 25 жовтня 2001 року № 2768-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14/ed20011025> (дата звернення: 10.10.2019).
91. Илон Маск представил пуленепробиваемый пикап Tesla Cybertruck. Правда, стекло разбили при первом же тестировании. Канал Дождь. URL: https://tvrain.ru/teleshow/videooftheday/ilon_mask_predstavil_puleneprobivaem_yj_pikap_tesla_cybertruck-497893/
92. История железнодорожного транспорта России Том 1. История железнодорожного транспорта России. Т.І: 1836-1917 гг. СПб, 1994. 336 с.
93. Історія виникнення та розвитку залізничних доріг України. URL: <http://we.org.ua/transport/istoriya-vynyknennya-ta-rozvytku-zaliznychnyh-dorig-ukrayiny/>
94. Історія залізничного транспорту в Україні. Вільна енциклопедія Вікіпедія. URL: [https://uk.wikipedia.org/wiki/Історія залізничного транспорту в Україні](https://uk.wikipedia.org/wiki/Історія_залізничного_транспорту_в_Україні)

95. Каган М.С. Человеческая деятельность. М.: Наука, 1972. С. 45–46.
96. Кадала В.В. До визначення поняття господарської діяльності на залізничному транспорті. *Електронне наукове видання «Порівняльно-аналітичне право»*. 2015. № 4. С. 160–163. URL: http://pap.in.ua/4_2015/49.pdf
97. Кадала В.В. Історичний розвиток залізниць та їх місце в транспортному комплексі України. *Електронне наукове видання «Юридичний науковий електронний журнал»*. 2015. № 5. С. 81–85. URL: http://lsej.org.ua/5_2015/23.pdf
98. Кадала В.В. Окремі питання до стратегії розвитку залізниці (на прикладі львівської залізниці). *Актуальні проблеми цивільного та господарського права: Матеріали Всеукраїнської наук.-практ. конфер.* 07.10.2016 р. Кривий Ріг: ДЮІ МВС України, 2016. С. 159–162.
99. Кадала В.В. Перспективи кодифікації законодавства, що регулює діяльність залізниць. *Тези XII Міжнародної наукової Internet-конференції студентів та молодих вчених: «Від громадянського суспільства – до правової держави»* Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2016: <http://DSpace.univer.kharkov.ua> «юридичний факультет»; <http://www-jurfak.univer.kharkov.ua> «наукове життя//конференції та інші наукові заходи// XII Міжнародна конференція молодих вчених та студентів «Від громадянського суспільства – до правової держави». Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2016. С. 144–147.
100. Кадала В.В. Правове забезпечення господарської діяльності залізниць в умовах реформування галузі. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. Спеціальний випуск присвячений міжнародній науковій конференції «Актуальні проблеми вітчизняного права» в рамках VII – X наукових читань, присвячених пам'яті В.М. Корецького. Науковий збірник Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара*. 2017. Ч. 1. С. 75–78.
101. Кадала В.В. *Правове регулювання перевезень вантажів у прямому змішаному сполученні*: дис. ... канд. юр. наук: 12.00.04 / В.В. Кадала. К., 2012. 240 с.
102. Кадала В.В. Шляхи удосконалення господарсько-правового забезпечення діяльності ПАТ «Укрзалізниця». *Господарсько-правове забезпечення управління об'єктами державної власності: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції* (м. Вінниця, 22-26 лютого 2016 р.) / наук. ред. А.Г. Бобкова, А.М. Захарченко; Донецький

- національний університет. Маріуполь: ПрАТ «Газета «Приазовський робочий», 2016. С. 103–108.
103. Кадала В.В. Щодо послуг у господарській діяльності залізниць. *Розвиток правового регулювання у Східній Європі: досвід Польщі та України: XI Міжнародна науково-практична конференція*. м. Сандомир, Польща 27–28 січня 2017 р. С. 93–95.
104. Кадала В.В. Щодо створення регулятора тарифів у транспортній галузі. *Перші Миколаївські юридичні дискусії: матеріали Міжнародн. наук.-практ. конфер.*, 18.05.2016 р. Зб. наук. ст. / уклад. Є.В. Валькова, І.М. Дмитрук, С.В. Лосич, С.А. Матвієнко; за ред. В.М. Бесчастного, О.А. Кириченка, В.М. Поперечного. Миколаїв: МНУ ім. В.О. Сухомлинського, 2016. С. 512–517.
105. Камлик М.І. Економічна безпека підприємницької діяльності: економіко-правовий аспект: навч. посіб. К.: Атіка, 2005. 432 с.
106. Каткова Н.В., Ліснічук О.І. Торгова націнка як одне із основних джерел формування доходу підприємств роздрібної торгівлі. *Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського*. 2017. № 15. С. 591–594.
107. Каштанов О. Види антиконкурентних узгоджених дій суб'єктів господарювання. *Підприємництво, господарство і право*. 2004. № 8. С. 47–50.
108. Кириллов В.И., Старченко А.А. Логика: учебник для юридических вузов. Изд. 5-е. перераб. и доп. М.: Юристъ, 2000. 256 с.
109. Кібіткін С. Історія розвитку залізниць Тернополя http://www.railway.te.ua/tr_hst_u.htm
110. Кім Ю.Г. Проблеми управління фінансовою безпекою підприємства. *Безпека у ХХІ столітті*. Львів, 2010. С. 73–80.
111. Клепікова О.В. Спеціальна (предметна) кодифікація як передумова модернізації транспортного законодавства. *Міжнародна науково-практична конференція «Юридична наука та практика: виклики сучасних євроінтеграційних процесів»*. м. Братислава, Словачька Республіка 27-28 листопада, 2015. С. 253–255.
112. Коваленко В.В. Структура системи управління підвищенням рівня економічної безпеки підприємства. *Вісник ЖДТУ*. 2018. № 3 (85). С. 28–31.
113. Ковальов Д., Сухорукова Т. Економічна безпека підприємства. *Економіка України*. 1998. № 10. С. 48–52.

114. Коваль І.Ф. Господарсько-правове регулювання відносин у сфері промислової власності: монографія / І.Ф. Коваль. Донецьк: Юго-Восток, 2013. 640 с.
115. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон України від 7 грудня 1984 року № 8073-Х. *Відомості Верховної Ради Української РСР*. 1984. додаток до № 51. Ст. 1122.
116. Козаченко Г.В. Економічна безпека підприємства: сутність та механізм забезпечення: монографія [Г.В. Козаченко, В.П. Пономарьов, О.М. Ляшенко]. К.: Лібра, 2003. 280 с.
117. Колісніченко П.Т. Науково-методичні підходи до оцінки рівня економічної безпеки підприємства. *Інвестиції: практика та досвід*. 2017. № 16. С. 38–44.
118. Колпаков П.А. Концептуальные основы экономической безопасности фирмы: автореф. дис.канд. екон. наук.: спец. 08.00.01. М., 2007. 25 с.
119. Коментар Закону України «Про захист економічної конкуренції» на основі порівняльного аналізу з правилами конкуренції Європейського Союзу. К.: Альфа-Прайм, 2006. 445 с.
120. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
121. Корнеєв В.В. Модифікація форм фінансового посередництва в Україні. *Фінанси України*. 2008. № 1. С. 80–83.
122. Корчак Н.М. Інститут антимонопольного регулювання як засіб державного впливу в умовах змішаної економіки. *Правознавство. Науковий вісник Чернівецького університету*. 2002. № 147. URL: <http://lawreview.chnu.edu.ua/article.php?lang=ua&visnuk=12&article=276>
123. Кравченко М.С. Аналіз сучасного стану розвитку торгівельної галузі України. *Reporter of the priazovskiyi state technical university*. 2016. № 31. С. 139–145.
124. Кравченко О.О. Роль кадрової політики на підприємстві. *Економіка і суспільство*. 2016. № 3. С. 355–359.
125. Кракос Ю.Б. Подход к оценке уровня финансовой составляющей экономической безопасности предприятия. *Экономика, финансы и право*. 2006. № 12. С. 7–12.
126. Краснолуцький О.В. Землекористування корпоративних сільськогосподарських підприємств в Україні: ефективність, розвиток, регулювання: Монографія / О.В. Краснолуцький, А.Г. Мартин, О.В. Шевченко. К.: ФОП Ямчинський О.В., 2019. 307 с.

127. Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квітня 2001 року № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25-26. Ст. 131.
128. Кузенко Т.Б. Планування економічної безпеки підприємств в умовах ринкової економіки: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.06.01 «Економіка, організація і управління підприємствами» Європейський ун-т фінансів, інформаційних систем, менеджменту і бізнесу. К., 2004. 18 с.
129. Кузнец Д. Путин сказал, что ветряные электростанции изгоняют червей из земли и убивают птиц. Это правда? *Meduza*. 11 июля 2019. URL: <https://meduza.io/feature/2019/07/11/putin-skazal-cto-vetryanye-elektrostantsii-izgonyayut-chervey-iz-zemli-i-ubivayut-ptits-eto-pravda>
130. Кульчицький С.В. Залізничне будівництво в Україні 19 – початку 20 століть [Електронний ресурс] // Енциклопедія історії України: Т. 3: Е-Й / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. - К.: В-во «Наукова думка», 2005. 672 с.: іл. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Zaliznychne_budivnuctvo_v_Ukr (останній перегляд: 19-09-2018).
131. Лайкер Д., Хосеус М. Корпоративная культура Toyota. М.: Альпина Паблішер, 2011. 354 с.
132. Ламе Г. Наблюдения, относящиеся к инженерному искусству: рукопись, 1831 г.
133. Левчук О.В. Економічна безпека України в контексті глобалізаційних викликів. *Вісник Мукачівського державного університету*. 2017. Вип. № 8. С. 59–64.
134. Лысенко Ю.Г., Лопатовский В.Г. Механизмы управления экономической безопасностью. *Вісник Технологічного університету Поділля*. 2004. № 4.4.1. Т. 1. С. 177–180.
135. Любчик В. Формування просторової структури землекористувань сільськогосподарських підприємств в нових соціально-економічних умовах. *Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку*. 2001. № 436. С. 466–471.
136. Ляшенко О.М. Концептуалізація управління економічною безпекою підприємства: монографія. 2-ге вид., переробл. К.: НІСД, 2015. 348 с.
137. Маклушенко И. Цена груза. Как олигархические ж/д тарифы убивают экономику. URL: <http://finance.bigmir.net/business/65087-Cena-gryza-Kak-oligarhicheskie-jd-tarifi-ybivaut-ekonomiky->

138. Малик О.В. Формування механізму управління фінансовою безпекою підприємства: дисертація канд. екон. наук. 08.00.04 – економіка та управління підприємствами. Хмельницький: ХНУ, 2016. 262 с.
139. Мамутов В.К. Экономика и право: сб. науч. тр. / В.К. Мамутов. К.: Юринком Інтер, 2003. 544 с.
140. Мартиненко В.В. Загрози економічній безпеці України в контексті викликів глобалізації. *Економічний часопис*. 2016. Вип. № 3. С. 32–34.
141. Мартиненко В.П., Руденко Н.В. Кадрова політика, як інструмент управління кадровим потенціалом. *Ефективна економіка*. 2014. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=2900>.
142. Масляєва К.В. Господарсько-правове забезпечення функціонування ринку фінансових послуг України: монографія / К.В. Масляєва. Х.: ФІНН, 2010. 176 с.
143. Матвійчук Л.О. Господарське право та рівень фінансової безпеки підприємств. *Актуальні проблеми економіки*. 2011. № 5. С. 109–114.
144. Мельников П.П. О железных дорогах. СПб, 1835. 98 с.
145. Месель-Веселяк В.Я. Ефективність господарювання новостворених сільськогосподарських підприємств ринкового спрямування в Україні. *Економіка АПК*. 2016. № 12. С. 21–33.
146. Митний кодекс України: Закон України в редакції від 4 липня 2018 року URL: https://urist-ua.net/кодекси/митний_кодекс_України/
147. Мішина І.Г. Економічна безпека в умовах ринкових трансформацій: дис. канд. екон. наук. спец. 08.00.01. Донецьк, 2007. 235 с.
148. Міщенко В.І. Банківські операції: підручник / В.І. Міщенко, Н.Г. Славянська, О.Г. Корнеєва. 2-ге вид., перероб. і доп. К.: Знання, 2007. 796 с.
149. На Запоріжжі запустили Орловську ВЕС потужністю 100 МВт. *Бізнес*. 15 листопада 2019. URL: <https://business.ua/news/7495-na-zaporizhzhzhi-zapustili-orlivsku-ves-potuzhnisty-100-mvt>
150. Нардепы решили не «выбивать» с «Укрзалізнички» долги за потери в зоне АТО. URL: <http://www.dsnews.ua/politics/nardepy-podderzhali-vremennoe-nevzyskanie-dolgov-zh-d-v-zone-20122016130000>
151. Науково-практичний коментар Господарського кодексу України / [Г.Л. Знаменський, В.В. Хахулін, В.С. Щербіна та ін.]; за заг. ред. В.К. Мамутова. К.: Юрінком Інтер, 2004. 688 с.
152. Науково-практичний коментар Господарського кодексу України / О.А. Беляневич, О.М. Вінник, В.С. Щербіна та ін.; За заг. ред.

- Г.Л. Знаменського, В.С. Щербини. 2-ге вид., переробл. і допов. К.: Юрінком Інтер, 2008. 720 с.
153. Науково-практичний коментар Господарського кодексу України / ОА. Беяневич, О.М. Вінник, В.С. Щербина [та ін.]; за заг. ред. Г.Л. Знаменського, В.С. Щербини. 3-тє вид., переробл. і допов. К.: Юрінком Інтер, 2012. 776 с.
154. Науменко Є.Ю. Механізм управління економічною безпекою підприємства в умовах кризи. *Молодий вчений*. 2017. № 6 (46). С. 462–466.
155. Национальный правовой Интернет-портал Республики Беларусь. URL: www.pravo.by/webnpa
156. Нурзад І.Л. Правове регулювання діяльності банків на ринку цінних паперів України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 / І.Л. Нурзад. К., 2004. URL: www.nbuv.gov.ua
157. Одинцов А.А. Економічна і інформаційна безпека підприємництва: учеб. Пособ. для вузов. М.: «Академія». 2006. 336 с.
158. Оксін В.Ю. Межі адміністративно-правового регулювання банківської системи. *Митна справа*. 2014. № 1(91). С. 225–231.
159. Олейник О.М. Основы банковского права: курс лекций / О.М. Олейник. М.: Юристь, 1997. 424 с.
160. Орлюк О.П. Банківська система України. Правові засади організації / О.П. Орлюк. К.: Юрінком Інтер, 2003. 239 с.
161. Орлюк О.П. Фінансове право. Академічний курс: Підручник / О.П. Орлюк. К.: Юрінком Інтер, 2010. 808 с.
162. Ортинський В.Л. Економічна безпека підприємств, організацій та установ: навчальний посібник / [В.Л. Ортинський, І.С. Керницький та ін.]. К.: Правова єдність. 2009. 544 с.
163. Осовська Г.В., Осовський О.А. Менеджмент організацій: навч. посіб. К.: Кондор, 2005. 860 с.
164. Офіційний веб-сайт Укрзалізниці. Загальна інформація. URL: http://uz.gov.ua/about/general_information/
165. Панова А.С. О некоторых проблемах современного законодательства в области технического регулирования. *Предпринимательское право*. 2009. № 4. С. 8–14.
166. Паращук С.А. Конкурентное право (правовое регулирование конкуренции и монополии). М.: Городец-издат., 2002. 416 с.
167. Пашин В.М. Институт злоупотребления субъективными правами. *Актуальные проблемы гражданского права*. 2003. Вып. 7. С. 28–62.

168. Питання публічного акціонерного товариства «Українська залізниця»: Постанова КМУ від 02 вересня 2015 р. № 735. *Урядовий кур'єр*. 29.09.2015. № 179.
169. Підлужна Н.О. Організація управління економічною безпекою підприємства: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.00.10. Донецьк, 2003. 20 с. URL: <http://www.nbuy.gov.ua/ard/2003/03pnoebp.zip>
170. Погорелов І.М., Рета М.В., Ткаченко М.О. Торговельна націнка: проблеми визначення та обліку. *Вісник НТУ «ХПИ»*. 2015 № 59. С. 101–104.
171. Податковий кодекс України: Закон України від 2 грудня 2010 року № 2755-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 13-14, 15-16, 17. Ст. 112.
172. Подцерковний О.П. Введение в украинское право / Под общ. ред. С.В. Кивалова, Ю.Н. Оборотова. О.: Юрид. л-ра, 2009. 768 с.
173. Положення (стандарт) Бухгалтерського обліку 15 «Дохід». Наказ Мініфіну від 29 листопада 1999 року № 290. <https://kodeksy.com.ua/buh/psbo/15.htm>
174. Поляков П.А. Концепція управління економічною безпекою вітчизняних підприємств. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Економічні науки*. 2017. Випуск 24. Частина 1. С. 135–139.
175. Пономаренко Р.О. Розвиток залізничного транспорту Півдня та Сходу України в другій половині XIX – на початку XX століть: автореф. ... канд. іст. наук: 07.00.07 / Р.О. Пономаренко. К., 2007. 24 с.
176. Поротикова О.А. Формы злоупотребления гражданским правом. *Юрист*. 2003. № 23. С. 35–43.
177. Постанова Східного апеляційного господарського суду від 05.11.2019 по справі № 922/1679/18. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/85495102>
178. Пояснювальна записка до проекту Закону України про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо обігу земель сільськогосподарського призначення. *Верховна Рада України*: веб-сайт. URL: <https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=67059&pf35401=504684> (дата звернення: 10.10.2019).
179. Прилуцький О.В. Організаційно-правові засади діяльності комерційних банків в Україні: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.07 / О. В. Прилуцький; Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. Х., 2008. 20 с.
180. Про Антимонопольний комітет України: Закон України від 26.11.93 р. № 3659-12. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/3659-12>

181. Про банки і банківську діяльність: Закон України від 07.12.2000 р. № 2121-III. *Відомості Верховної Ради*. № 5-6. Ст. 30.
182. Про валюту і валютні операції: Закон України від 21 червня 2018 року № 2473-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 30. Ст. 239.
183. Про внесення змін до Закону України «Про оренду землі»: Закон України від 02.10.2003 року № 1211-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1211-15> (дата звернення: 10.10.2019).
184. Про внесення змін і доповнень до Земельного кодексу Української РСР: Закон України від 13.03.1992 року № 2196-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2196-12/ed19920313> (дата звернення: 10.10.2019).
185. Про господарські товариства: Закон України від 19.09.1991 року № 1576-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1576-12> (дата звернення: 10.10.2019).
186. Про деякі питання практики застосування конкурентного законодавства: постанова Пленуму Вищого господарського суду України від 26.12.2011 р. № 15. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/v0015600-11>
187. Про залізничний транспорт: Закон України від 4 липня 1996 року № 273/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 40. Ст. 183.
188. Про затвердження Статуту залізниць України: Постанова Кабінету Міністрів України від 06.04.1998 р. № 457. *Офіційний вісник України*. 1998. № 14.
189. Про захист від недобросовісної конкуренції: Закон України від 07.06.1996 р. № 236/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/236/96-%D0%B2%D1%80>
190. Про захист економічної конкуренції: Закон України від 11.01.2001 р. № 2210-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2210-14>
191. Про Концепцію економічної безпеки споживчої кооперації України: Постанова ради центральної спілки споживчих товариств України VI збори XIX скликання від 12.11.2008 року. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/rada/show/ru/n0007626-08>
192. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21.05.1997 року № 280/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/280/97-%D0%B2%D1%80>
193. Про Національний банк України : Закон України від 20.05.1999 року № 679–XIV. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 29. Ст. 238.

194. Про невідкладні заходи щодо захисту власників земельних ділянок та земельних часток (паїв): Указ Президента України від 19.08.2008 року № 725/2008. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/725/2008> (дата звернення: 10.10.2019).
195. Про невідкладні заходи щодо прискорення земельної реформи у сфері сільськогосподарського виробництва: Указ Президента України від 10.11.1994 року № 666/94. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/666/94/ed19941110> (дата звернення: 10.10.2019).
196. Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки: Указ Президента України від 03.12.1999 року № 1529/99. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1529/99> (дата звернення: 10.10.2019).
197. Про обмеження монополізму і недопущення недобросовісної конкуренції у підприємницькій діяльності: Закон України від 18.02.1992 р. № 2132. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 21. Ст. 472. (Втратив чинність на підставі Закону № 2210-III).
198. Про оренду землі: Закон України від 06.10.1998 року № 161-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/161-14> (дата звернення: 10.10.2019).
199. Про оренду землі: Указ Президента України від 23.04.1997 року № 367/97. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/367/97> (дата звернення: 10.10.2019).
200. Про платіжні системи та переказ коштів в Україні: Закон України від 5 квітня 2001 року № 2346-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 29. Ст. 137.
201. Про порядок паювання земель, переданих у колективну власність сільськогосподарським підприємствам і організаціям» від 08.08.1995 року № 720/95: Указ Президента України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/720/95> (дата звернення: 10.10.2019).
202. Про приватизацію земельних ділянок: Декрет Кабінету Міністрів України від 26.12.1992 року № 15-92. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/15-92> (дата звернення: 10.10.2019).
203. Про природні монополії: Закон України від 20.04.2000 р. № 1682-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1682-14>
204. Про прискорення земельної реформи та приватизацію землі: Постанова Верховної Ради України від 13.03.1992 року № 2200-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2200-12> (дата звернення: 10.10.2019).

205. Про сільськогосподарську кооперацію: Закон України від 17.07.1997 року № 469/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/469/97-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 10.10.2019).
206. Про схвалення Концепції Загальнодержавної програми розвитку конкуренції на 2014-2024 роки: розпорядження Кабінету Міністрів України 19.09.2012 р. № 690-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/690-2012-%D1%80>
207. Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю: Закон України від 06.02.2018 року № 2275-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2275-19#Text> (дата звернення: 10.10.2019).
208. Про транскордонне співробітництво: Закон України від 24 червня 2004 року № 1861-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 45. Ст. 499.
209. Про угоди щодо відчуження земельної частки (паю): Закон України від 18.01.2001 року № 2242-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2242-14> (дата звернення: 10.10.2019).
210. Про фермерське господарство: Закон України від 19.06.2003 року № 973-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/973-15> (дата звернення: 10.10.2019).
211. Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг: Закон України від 12.07.2001 року № 2664-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 1. Ст. 1.
212. Про холдингові компанії в Україні: Закон України від 15.03.2006 року № 3528-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3528-15> (дата звернення: 10.10.2019).
213. Про ціни і ціноутворення: Закон України від 21 червня 2012 року № 5007-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5007-17> – 12.12.2018.
214. Пугачевська К.Й. Роздрібний товарооборот підприємств України: тенденції та проблеми. *Науковий вісник Мукачівського державного університету*. 2016. № 2. С. 106–112.
215. Реверчук Н.Й. Управління економічною безпекою підприємницьких структур: монографія. Львів: ЛБІ НБУ. 2004. 195 с.
216. Рейтинг агрохолдингів по кількості землі. URL: <https://tripoli.land/agrokholdingi-ukrainy> (дата звернення: 10.11.2019).
217. Рекомендації XVII Міжнародного банківського конгреса (МБК-2008) «Банки в системі фінансового посередництва: стан і перспективи».

- Деньги и кредит*. 2008. № 7. С. 33–37. URL: [www.cbr.ru / publ/MoneyAndCredit/recomendations.pdf](http://www.cbr.ru/publ/MoneyAndCredit/recomendations.pdf)
218. Реформи залізничного транспорту. сайт Міністерства інфраструктури України. URL: <http://mtu.gov.ua/content/reformi-zaliznichnogo-transportu.html>
219. Роз'яснення щодо правомірності використання в Україні «віртуальної валюти/криптовалюти» Bitcoin: Роз'яснення Національного банку України від 10.11.2014 року. URL: https://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=11879608
220. Саркисян Т.С. Проблемы финансового посредничества. *Деньги и кредит*. 2007. № 7. С. 26–28. URL: [ww.cbr.ru/publ/MoneyAndCredit/sarkisyan.pdf](http://www.cbr.ru/publ/MoneyAndCredit/sarkisyan.pdf)
221. СБУ обрнаружила кражу вагонов «Укрзалізниця» в зоні АТО. URL: http://www.ukrrudprom.com/news/SBU_obnarugila_kragu_vagonov_Ukrzalizni_tsi_v_zone_ATO.html
222. Сенчагов В.К. Стратегические цели и механизм обеспечения экономической безопасности. *Проблемы теории и практики управления*. 2009. № 3. С. 18–23.
223. Ситник Г. Планування товарообороту підприємства торгівлі на основі портфельного підходу. *Економічний часопис-XXI*. 2013. № 11. С. 70–74.
224. Скібіцький О.М. Стратегічний менеджмент: навч. посіб. К.: Центр навчальної літератури, 2006. 312 с.
225. Слободяник Т.М. Запровадження комплексної системи економічної безпеки та оцінка її ефективності на сучасному підприємстві. *Економічний простір*. 2008. № 12/2. С. 22–27.
226. Смолінська Н.В. Формування та зміна організаційної культури підприємства. *Вісн. НУ «Львівська політехніка»*. 2011. № 698. С. 290–294.
227. Собкевич О.В. Діагностика загроз інноваційній безпеці у промисловості України. *Бізнес-інформ*. 2015. № 7. С. 118–129.
228. Собко О.М. Організаційна культура як чинник формування синергічних ефектів у креації вартості підприємства. Сталій розвиток. *Міжнародний науково-виробничий журнал*. Хмельницький, Тернопіль: Тайп. 2015. № 4. С. 54–63.
229. Советский энциклопедический словарь / Гл. ред. А.М. Прохоров. 3-е изд. М.: Сов. энциклопедия, 1985. 1600 с.
230. Соколов Я.В. Бухгалтерский учет: от истоков до наших дней. М.: Аудит ЮНИТИ, 1996. 638 с.
231. Старинський М.В. Банки як учасники адміністративно-деліктних відносин у сфері банківської діяльності: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.07 /

- М.В. Старинський; НАН України, Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького. К., 2009. 19 с.
232. Стец І.І. Сучасні особливості формування ефективної організаційної культури промислового підприємства. *Інноваційна економіка*. 2011. № 5(24). С. 60–63.
233. Стратегічний менеджмент: навч. посіб. / [Є.М. Кайлюк, В.М. Андреева, В.В. Гриненко]. Х.: ХНАМГ, 2010. 279 с.
234. Стратегічний менеджмент: підручник / [І.М. Писаревський, О.М. Тищенко, М.М. Покоłodна, Н.Б. Петрова]. ред. Аляб'єв. Х.: ХНАМГ, 2009. 287 с.
235. Стратегія підвищення ефективності діяльності суб'єктів господарювання державного сектору економіки. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 27 травня 2015 року № 662-р. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/662-2015-%D1%80>
236. Стрехова С.В. Кадрова політика: важелі впливу на ефективність, механізми та інструменти реалізації. *Економічний часопис-XXI*. 2012. № 3-4. С. 66–70.
237. Судакова О.І. Формування системи управління економічною безпекою підприємництва. *Економіка: проблеми теорії та практики*. Зб. наук. пр. Вип. 231: В 9 т. Том VIII. Дніпропетровськ: ДНУ, 2007. С. 1652–1661.
238. Тетарчук І.В. Банківське право: Навч. посібник для підготовки до іспитів. К.: Центр навчальної літератури, 2016. 214 с.
239. Тотьев К.Ю. Конкуренция и монополия. Правовые аспекты регулирования: Учебн. пособие. М.: Юристь, 1996. 264 с.
240. Фінансова безпека підприємств і банківських установ: монографія / [А.О. Єпіфанов, О.Л. Пластун, В.С. Домбровський]. Суми: ДВНЗ «УАБС НБУ», 2009. 295 с.
241. Фоміна М.В. Проблеми економічно безпечного розвитку підприємств: теорія і практика: монографія. Донецьк: ДонДУЕТ, 2005. 140 с.
242. Фролов С.М. Управління фінансовою безпекою економічних суб'єктів. Суми: ДВНЗ «УАБС НБУ». 2015. 333 с.
243. Фролова Л.В., Кравченко Е.С. Формирование бизнес-модели предприятия. К.: Центр учебной литературы, 2012. 384 с.
244. Фролова Л.В., Роженко О.В. Методичні підходи до оцінювання економічної безпеки підприємства. *Актуальні проблеми економіки*. 2016. № 3(177). С. 199–210.

245. Харчишина О.В. Порівняльний аналіз сучасних підходів до типології організаційних культур. *Економіка. Управління. Інновації*. 2009. № 2 (2). С. 67–72.
246. Хвостов В.М. Система римського права: Учебник. М.: Спартак, 1996. 522 с.
247. Хозяйственное право: учебник / [В.К. Мамутов, Г.Л. Знаменский, В.В. Хахулин и др.] ; под ред. В.К. Мамутова. К.: Юринком Интер, 2002. 912 с.
248. Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 року № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40-44. Ст. 356.
249. Цигилик И.И., Паневник Т.М. Экономическая безопасность предприятия в системе внутреннего экономического механизма. *Экономика*. 2007. № 8. С. 3–5.
250. Чешский ж/д оператор LEO Express начинает работу в Украине. URL: http://cfts.org.ua/news/cheshskiy_zh_d_operator_leo_express_nachinaet_rabotu_v_ukraine_29708
251. Чиновника Укрзалізничці уличили в організації контрабанди из зони АТО. URL: <http://versii.com/news/362590/>
252. Чиновники «Укрзалізничці» незаконно демонтировали железнодорожные пути в зоне АТО. URL: https://censor.net.ua/photo_news/440272/chinovniki_ukrzaliznytsi_nezakonno_demontirovali_jeleznodorojnye_puti_v_zone_ato_fotoreportaj
253. Чібісова І.В., Івашина Є.М. Механізм забезпечення фінансової безпеки підприємства URL: http://www.nbuuv.gov.ua/portal/soc_gum/ppei/2011_31/Chibis.pdf
254. Чубукова О.Ю., Ольшанська О.В. Адаптація системи управління економічної безпеки підприємства. *Ефективна економіка*. 2015. № 2. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3765>
255. Шаповал О.А. Кадрова політика та шляхи її покращення. *Економіка і суспільство*. 2017. № 9. С. 712–715.
256. Шевелев А.Е., Шевелева Е.В. Риски в бухгалтерском учете: учеб. пособ. [2-е изд.]. М.: Кнорус, 2011. 304 с.
257. Шелухін М. Л. Транспортне право України. Академічний курс. [підручник] / за ред. М. Л. Шелухіна. К.: Ін Юре, 2008. 896 с.
258. Шемаєва Л.Г. Економічна безпека у стратегічній взаємодії з суб'єктами зовнішнього середовища: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра екон. наук: спец. 21. 04. 02 / Л.Г. Шемаєва. К., 2010. 39 с.

259. Шершеневич Г.Ф. Курс торгового права. Т. 2: Товар. Торговые сделки. [Электронный ресурс] / Г.Ф. Шершеневич. М.: Статут, 2003. URL: http://jurbook.narod.ru/934.html#_footnoteref680
260. Шлыков В.В. Комплексное обеспечение экономической безопасности предприятия. СПб.: Алетейя, 1999. 315 с.
261. Шульга М.В. Ринок земель як передумова сталого розвитку сільських територій. *Досвід і проблеми інкорпорації, імплементації та адаптації екологічного законодавства* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 25 верес. 2013 р., Дніпропетровськ: Нац. гірн. ун-т, 2013. С. 76–79.
262. Шуміло І.А. Відповідальність за порушення законодавства про захист конкуренції: автореф. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.04. Донецьк, 2001. 18 с.
263. Щеглов Н.П. «О железных дорогах». *Северный муравей*. 1830. № 1. С. 5.
264. Щекочин О.С. Методологічні підходи до оцінки та прогнозування економічної безпеки суб'єктів господарювання на галузевому, міжгалузевому та регіональному рівнях. *Економічний аналіз* : збірник наукових праць. Тернопіль: ВПЦ ТНЕУ «Економічна думка», 2013. Том 14. № 1. С. 184–193.
265. Щербина В.С. Господарське право / В.С. Щербина. К.: Юрінком Інтер, 2013. 640 с.
266. Щербина В.С. Господарське право: Підручник. К.: Юрінком Інтер, 2003. 480 с.
267. Щербина В.С. Суб'єкти господарського права: моногр. / В.С. Щербина. К.: Юрінком Інтер, 2008. 264 с.
268. Экономический словарь. URL: <http://abc.informbureau.com/>
269. Якунин В.И. Проблемы международной гармонизации международного права России: [монография] / В.И. Якунин. М.: Научный эксперт, 2008. 224 с.
270. Ярмош О.В. Встановлення торгової націнки на продукцію за цінovими групами. *Економіка та управління підприємствами машинобудівної галузі*. 2014. № 4. С. 73–81.
271. Ячменова В.М., Османова З.О. Сутність понять «адаптація» та «адаптивність». *Вісник Національного університету «Львівська Політехніка»*. 2010. № 684. С. 346–353.
272. Ящищак О.Р. Державне регулювання ринку фінансових послуг в Україні: організаційно-правовий аспект: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.07 / О.Р. Ящищак. К., 2010. 20 с.

ВІДОМОСТІ ПРО КАФЕДРУ ГОСПОДАРСЬКО-ПРАВОВИХ ДИСЦИПЛІН ДОНЕЦЬКОГО ЮРИДИЧНОГО ІНСТИТУТУ МВС УКРАЇНИ ТА АВТОРСЬКИЙ КОЛЕКТИВ МОНОГРАФІЇ

Випуск монографії присвячено 15-тирічному ювілею кафедри господарсько-правових дисциплін ДЮІ МВС України.

Кафедру господарсько-правових дисциплін було створено у 2004 році як кафедру «Господарського права та економічних дисциплін». 10 червня 2006 року в результаті проведення реорганізаційних заходів її назву було змінено на кафедру «Господарського та екологічного права». В лютому 2015 року шляхом реорганізації кафедр цивільного права та процесу і господарського та екологічного права було створено кафедру цивільного та господарського права. Діяльність означених кафедр до їх реорганізації мала суттєві досягнення в науковій, викладацькій, дослідницькій та інших галузях. Проте і після їх об'єднання, розвиток кафедри не зупинився, а набув нового змісту. В березні 2017 року створено кафедру господарсько-правових дисциплін, яка увійшла до складу факультету № 3.

Викладання дисциплін на кафедрі здійснюється за наступними напрямками:

економіко-правові – основи економічної теорії, фінансове право; банківське право, Державна політика та державне управління в фінансовій сфері;

господарсько-правові – господарське право, господарське процесуальне право, конкурентне право, митне право, податкове право, правове забезпечення рекламної діяльності, правове регулювання біржової діяльності, правове регулювання страхової діяльності, розгляд окремих категорій господарських спорів, транспортне право, правове регулювання господарських відносин в окремих галузях економіки, право промислової власності, захист прав за національним та європейським правом, правове регулювання ринку цінних паперів, зовнішньоекономічна діяльність України, правове регулювання зовнішньоекономічної діяльності, проблеми корпоративного права, актуальні проблеми господарського права, актуальні проблеми господарсько-процесуального права, особливості правового регулювання господарської діяльності у різних сферах економіки;

еколого-правові – екологічне право, земельне право.

Кафедра господарсько-правових дисциплін як один із структурних підрозділів факультету № 3 Донецького юридичного інституту МВС України виконує завдання з реалізації освітньо-професійних програм, навчальних планів підготовки, перепідготовки й підвищення кваліфікації фахівців; формування в майбутнього фахівця професійної компетентності, громадянської позиції щодо оцінки суспільних

явищ, забезпечення прав і свобод людини та громадянина; розробки і впровадження нових форм, методів і технологій навчання; організації самостійної роботи здобувачів вищої освіти через систему індивідуальних занять і консультацій; організації взаємодії з іншими навчальними закладами, проведення спільних засідань кафедр, «круглих столів», підготовки та видання наукової та навчально-методичної літератури; проведення профорієнтаційної роботи та участь у профорієнтаційних заходах інституту та ін.

Пройшовши у своєму розвитку багато етапів, на цей час кафедра господарсько-правових дисциплін факультету № 3 має у своєму складі висококваліфікованих науково-педагогічних працівників, що дозволяє забезпечувати якісний освітній процес на всіх формах навчання. Якісному освітньому процесу сприяє постійне удосконалення викладачами своєї педагогічної та професійної компетенції, поєднання викладацької діяльності з практичною та науковою. При цьому наукові показники кафедри третій рік поспіль є одними з найкращих в інституті.

Науково-викладацький колектив кафедри представляють:

Очолює кафедру **Кадала Віталій Віталійович**, який є випускником

Донецького юридичного інституту (2006 рік). Кандидат юридичних наук (2012 рік), доцент (2019 рік). В інституті з 2012 року обіймав посади викладача, старшого викладача, доцента. Наукові інтереси знаходяться в галузі господарського права. Викладає дисципліни: Господарське право, Господарський процес, Транспортне право, Розгляд окремих категорій господарських спорів, Екологічне право, Захист прав суб'єктів господарювання. **Сторінки**

на наукових веб-сайтах:

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6868-9487>

Google scholar –

<https://scholar.google.com.ua/citations?user=sxWQK48AAAAJ&hl=ru&authuser=2>

Деревянко Богдан Володимирович, професор (фахівець) кафедри господарсько-правових дисциплін, доктор юридичних наук (2014), професор (2015). Наукова спеціальність 12.00.04 – господарське право, господарське процесуальне право. Є членом спеціалізованої вченої ради з вказаної спеціальності та зі спеціальності 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. Є випускником інституту та ад'юнктури. З 2004 по 2014 рік працював на кафедрі на

посадах, викладача, старшого викладача, завідувача, доцента, професора. Знову повернувся до закладу та на кафедру у 2017 році. Викладає дисципліни: Актуальні проблеми господарського права, Актуальні проблеми господарсько-процесуального права, Особливості правового регулювання господарської діяльності у різних сферах економіки.

Сторінки на наукових веб-сайтах:

Google scholar –

<https://scholar.google.com.ua/citations?user=t3vKkEwAAAAJ&hl=uk>

ORCID: orcid.org/0000-0001-7408-8285

Scopus – <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57200123478>

Publon (ResearcherID) –

<https://publons.com/researcher/1750174/bogdan-derevyanko/>

Mendeley – <https://www.mendeley.com/profiles/bogdan-v-derevyanko/>

Пошуковий профіль науковця на порталі НБУВ

<http://irbis-nbuv.gov.ua/ASUA/0008217>

Гузенко Олена Павлівна, доцент (фахівець) кафедри господарсько-правових дисциплін. Кандидат економічних наук (2012), доцент (2015). Наукова спеціальність 08.00.03 – економіка та управління національним господарством. У закладі працює з 2018 року. Викладає дисципліни: Основи економічної теорії; Правове регулювання зовнішньоекономічної діяльності; Фінансове право.

Сторінки на наукових веб-сайтах:

Google scholar –

<https://scholar.google.com.ua/citations?user=YHHmROMAAAAAJ&hl=ru&authuser=2>

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4002-2629>

Хайлова Тетяна Володимирівна, доцент (фахівець) кафедри господарсько-правових дисциплін, кандидат наук з державного управління (2005), доцент (2006). Наукова спеціальність 25.00.02 – механізми державного управління. У закладі працює з 1995 року. Викладає дисципліни: Правове регулювання інвестиційної та інноваційної

діяльності; Банківське право; Правове регулювання біржової діяльності; Державне управління економікою; Митне право.

Сторінки на наукових веб-сайтах:

Google scholar –

<https://scholar.google.com.ua/citations?user=gNF-9jAAAAAJ&hl=ru&authuser=2>

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6106-2027>

Громенко Юлія Олександрівна, доцент (фахівець) кафедри господарсько-правових дисциплін, кандидат юридичних наук (2012), доцент (2019). Наукова спеціальність 12.00.04 – господарське право, господарське процесуальне право. У закладі працює з 2003 року. Викладає дисципліни: Господарське право; Конкурентне право; Правове забезпечення рекламної діяльності; Правове забезпечення господарсько-торговельної діяльності.

Сторінки на наукових веб-сайтах:

Google scholar:

<https://scholar.google.com.ua/citations?user=79sF3hAAAAAJ&hl=ru&authuser=2>

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3460-100X>

Publons (ResearcherID): <https://publons.com/researcher/Q-9104-2019/>

Пошуковий профіль науковця на порталі НБУВ:

<http://irbis-nbuv.gov.ua/ASUA/0051219>

Іваненко Дмитро Дмитрович, доцент (фахівець) кафедри господарсько-правових дисциплін, кандидат юридичних наук (2016). Наукова спеціальність: 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. У закладі працює з 2019 року. Викладає дисципліни: Екологічне право, Право промислової власності, Земельне право, Правове регулювання господарських відносин в окремих галузях економіки.

Сторінки на наукових веб-сайтах:

Google scholar –

<https://scholar.google.com.ua/citations?user=PyF3caYAAAAJ&hl=ru&authuser=2>

Роженко Олександра Вікторівна, доцент (фахівець) кафедри господарсько-правових дисциплін, кандидат економічних наук (2017). Наукова спеціальність: 08.00.04 «Економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності)». У навчальному закладі працює з 2019 року. Викладає дисципліни: Правове регулювання страхової діяльності, Правове забезпечення рекламної діяльності, Господарське право.

Сторінки на наукових веб-сайтах:

Google scholar –

<https://scholar.google.com.ua/citations?user=zqQZkqgAAAAJ&hl=ru&authuser=2>

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9358-5436>

Publon (ResearcherID) –

<https://publons.com/researcher/3230561/oleksandra-rozhenko/>

Researchgate – https://www.researchgate.net/profile/Rozhenko_Aleksandra

Mendeley – <https://www.mendeley.com/profiles/oleksandra-rozhenko/>

Пошуковий профіль науковця на порталі НБУВ –

<http://irbis-nbuv.gov.ua/ASUA/1256459>

Макаренко Наталія

Анатоліївна, доцент (фахівець)

кафедри господарсько-правових

дисциплін, кандидат юридичних

наук (2015). Наукова

спеціальність 12.00.06 –

Природоресурсне право; аграрне

право; екологічне право. У

навчальному закладі працює з

2016 року. Викладає дисципліни:

Земельне право; Податкове право.

Сторінки на наукових веб-

сайтах:

Google scholar –

<https://scholar.google.com.ua/citations?user=u1Iq9M4AAAAJ&hl=uk>

Кафедра має власну сторінку у спільному проєкті Національної бібліотеки імені В.І. Вернадського та компанії Google «Бібліометрика української науки», на якій представлено роботи усіх викладачів, які працюють або раніше працювали у складі кафедри:

<https://scholar.google.com.ua/citations?user=RzxI2dwAAAAJ&hl=uk>

Кафедра готова до співробітництва із колегами з інших ЗВО та наукових установ України та інших держав, які сповідують гуманістичні цінності та ідеї. З питань, що виникли по монографії, а також з метою співробітництва, проведення круглих столів, конференцій звертайтеся на кафедральну електронну поштову скриньку **dui_ccel@ukr.net**

Наукове видання

ДЕРЕВ'ЯНКО Богдан Володимирович
ГРОМЕНКО Юлія Олександрівна
ГУЗЕНКО Олена Павлівна
ІВАНЕНКО Дмитро Дмитрович
КАДАЛА Віталій Віталійович
РОЖЕНКО Олександра Вікторівна
ХАЙЛОВА Тетяна Володимирівна

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН ЗА УЧАСТІ ПІДПРИЄМСТВ ВЕЛИКОГО ПРОМИСЛОВОГО РЕГІОНУ

Монографія

Підп. до друку 05.02.2020. Формат 60x84/16 Гарнітура Times.
Папір офсет. Друк офсет. Ум. друк. арк. 13,42
Наклад 300 пр.

ПП «Магнолія – 2006»
а/с 431, м. Львів-53, 79053, Україна
Тел.: +380503701957; Е-mail: picha1938@ukr.net
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції: серія ДК № 2534 від 21.06.2006 року,
видане Державним комітетом телебачення і радіомовлення
України

Надруковано у друкарні видавництва «Магнолія 2006»